

**”Vaikkakaan mitään todistettavasti epäedullista ei ole voitu esittää, niin en kuitenkaan pitäisi tarpeellisena anomukseen suostua.” Kontrollikoneisto ja ulkomaalaisvalvonta 1937–1939.
Tapaus Aleksander Sidelson.**

Anna Koivukoski

Maisterintutkielma

Helsingin yliopisto

Valtiotieteellinen tiedekunta

Yhteiskunnallisen muutoksen
maisteriohjelma

Poliittinen historia

Maaliskuu 2024

Sisällysluettelo

Sisällysluettelo	2
Tiivistelmä.....	3
1. Johdanto	5
1.1 Tutkimuksen tausta	5
1.2 Aineisto ja metodit	9
1.3 Teoreettinen viitekehys ja tutkimusongelmat	10
2. Etsivän keskuspoliisin (EK), vuodesta 1938 Valtiollisen poliisin (Valpo) toiminta yleisesti	16
2.1 Taustaa	16
2.2 Etsivä keskuspoliisi organisaationa 1930-luvulla ja muutos Valpoksi	21
2.3 Ulkomaalaiskysymykset 1930-luvun lopulla ja EK-Valpon rooli ulkomaalaisasioissa	30
2.4 Antisemitismin vaikutus	35
3. Ulkomaalaislainsäädäntö Suomessa sotaa edeltävinä vuosina.....	38
3.1 Maahantulo ja oleskelulupa	38
3.2 Maasta poistaminen.....	43
3.3 Ulkomaalaisen elinkeinonharjoitus	47
3.4 Lisäyksiä 1.4.1938 annettuun asetukseen.....	48
3.5 Pohjoismainen matkakortti ja Suomen–Viron matkakortti.....	49
4. Tapaus Aleksander Saidelson	51
4.1 Taustat.....	51
4.2 Maahantulo ja asettuminen Suomeen, tehtaan perustaminen ja liiketoiminta	53
4.3 Oy Suomen Destillaatti Ab.....	55
4.4 EK-Valpon toimet, oleskelulupaprosessi ja viranomaisyhteistyö	62
4.5 Päätös oleskelu- ja työlupahakemuksiin	82
4.6 ”S. pyrkii taas Suomeen”	88
5. Saidelsonin tapaus tilastojen valossa	97
6. Epilogi	103
7. Johtopäätöksiä.....	106
Lähteet.....	116

Tiivistelmä

Tiedekunta: Valtiotieteellinen tiedekunta

Koulutusohjelma: Yhteiskunnallisen muutoksen maisteriohjelma

Opintosuunta: Poliittinen historia

Tekijä: Anna Koivukoski

Työn nimi: ”Vaikkakaan mitään todistettavasti epäedullista ei ole voitu esittää, niin en kuitenkaan pitäisi tarpeellisena anomukseen suostua.” Kontrollikoneisto ja ulkomaalaisvalvonta 1937–1939. Tapaus Aleksander Saidelson.

Työn laji: Maisterintutkielma

Kuukausi ja vuosi: Maaliskuu 2024

Sivumäärä: 119

Avainsanat: Etsivä keskuspoliisi

valtiollinen poliisi

EK-Valpo

ulkomaalaisvalvonta

kontrollipolitiikka

Säilytyspaikka:

Muita tietoja:

Tiivistelmä: Maisterintutkielmani käsittelee ulkomaalaisvalvontaa suomalaisen kontrollipolitiikan osana toisen maailmansodan kynnyksellä. Tutkielman yleisessä osassa tarkastellaan järjestelmän rakenteita eli ulkomaalaislainsäädäntöä ja erityisesti Etsivän keskuspoliisin (EK) ja sittemmin Valtiollisen poliisin (Valpo) roolia ulkomaalaisvalvonnassa. Samalla laajennetaan näkökulmaa erityisesti yhteiskuntahistoriallisella kontekstoinnilla. Yksittäistapauksessa puolestaan havainnollistetaan, kuinka lakia sovellettiin ja kuinka eri viranomaiset toimivat ulkomaalaisvalvontaa toteuttaessaan. Tapausesimerkkinä on Suomeen vuonna 1937 saapuneen Viron kansalaisen, insinööri Aleksander Saidelsonin, oleskelu- ja työlupahakemusprosessi, jota myös peilataan aikakauden yleistä ratkaisukäytäntöä vasten.

Tutkielman aineistona on käytetty EK-Valpon, sosiaaliministeriön ja Kuopion lääninhallituksen arkistoja sekä alkuperäistä lainsäädäntöä ja tilastollisia aineistoja 1930-luvulta. Suurin osa aineistosta on peräisin EK-Valpon henkilömapeista. Mukana on myös aineistoja virolaisista arkistoista (Eesti Juutide Arhiiv ja Eesti Rahvusarhiiv).

Saidelson saapui maahan matkakortin turvin vuonna 1937 ja perusti kemiantehtaan Suonenjoen kirkonkylälle. Saidelsonin toimista levisi kylällä pian huhuja, ja tapaus päättyi EK:n paikallisosaston käsiteltäväksi. Tiedusteluun ja päätöksentekoprosessiin osallistui viranomaisia kaikilta tasoilta; piirin nimismies, lääninhallitus, EK-Valpon paikallisosasto ja pääosasto, sosiaaliministeriö ja ulkoministeriö. Myös paikallisilla asukkailla oli oma osuutensa, ja esille nouseekin paikallisyhteisön merkitys osana valtion kontrollipolitiikkaan lukeutuvaa ulkomaalaisvalvontaa.

Aineistosta tulee ilmi paitsi ulkomaalaisiin kohdistunut yleinen epäluulo ja valvonnan tarkkuus, myös viranomaisten välinen hierarkia. Ulkomaalaisvalvonta oli jo lain mukaan EK-Valpon vastuulla, mutta oleskelu- ja työlupia koskeva päätösvalta kuului 1930-luvulla ministeriöille ja lääninhallituksille. Toisaalta hierarkian voi nähdä myös päinvastoin, sillä lääninhallitusten ja ministeriöiden päätökset saattoivat pitkälti perustua EK-Valpon lausuntoihin.

Aineistosta voidaan päätellä, että lakeja sovellettiin osittain mielivaltaisesti, eivätkä viranomaiset aina itsekään olleet perillä niiden sisällöstä. Vuonna 1938 voimaan astunut uusi ulkomaalaisasetus ei sinänsä asettanut kovin tiukkoja vaatimuksia maahan saapumiselle tai oleskelu- ja työluvan myöntämiselle. Lain lähtökohtana oli, että oleskelulupa tuli myöntää, jos ei ollut syytä hylätä sitä. Saidelsonin kohdalla viranomaiset kuitenkin sovelsivat lakia aivan päinvastoin: heidän lähtökohtanaan oli, että lupaa ei tullut myöntää, jos sille ei ollut erityistä syytä. Erityiseksi syyksi taas ei riittänyt viisi henkilöä työllistänyt tehdas tai siihen sijoitettu huomattava pääoma.

1. Johdanto

1.1 Tutkimuksen tausta

Käsittelen maisterintutkielmassani suomalaiseen kontrollipolitiikkaan kytkeytyvää ulkomaalaisvalvontaa toisen maailmansodan kynnyksellä. Keskityn erityisesti Etsivän keskuspoliisin (EK) ja sen seuraajan Valtiollisen poliisin (Valpo) rooliin ulkomaalaisvalvonnassa. Lisäksi tarkastelen toimintaa ohjannutta ulkomaalaislainsäädäntöä, jota uudistettiin vuonna 1938. Tutkimukseni jakautuu yleiseen osaan, jossa huomioni on järjestelmän rakenteissa ja toiminnassa, sekä tapausesimerkkiin, jossa tarkastelen yksittäistä ihmiskohtaloa tämän koneiston rattaissa. Yhteiskuntahistoriallisen kontekstualisoinnin avulla valotan siis lainsäädäntöä ja sitä, millainen rooli EK-Valpolla ja muilla Suomen viranomaisilla yleisesti oli ulkomaalaisvalvonnassa. Yksittäistapauksen avulla puolestaan pyrin läpivalaisemaan järjestelmän toimintaa ja havainnollistamaan, kuinka ulkomaalaisvalvontaa käytännössä toteutettiin.

Paneudun tutkimuksessani EK-Valpon toimiin yksittäistapauksessa, joka koskee Viron kansalaisen, insinööri Aleksander Saidelsonin, vaiheita Suomessa. Saidelson asettui maahan matkakortin turvin vuonna 1937 ja perusti kemiantehtaan sisäsavolaiselle Suonenjoen kirkonkylälle apunaan toinen virolainen insinööri, Peisah Meiertal. Molemmat miehet olivat juutalaisia ja puhuivat äidinkielenään venäjää, mikä oli todennäköisesti omiaan herättämään epäluuloja paikallisissa. Heidän liiketoimistaan ja oleskelustaan levisikin pienellä paikkakunnalla pian runsaasti huhuja, eikä kulunut kauaa, kun asia oli EK:n paikallisosaston käsiteltävänä.

Tiedusteluun ja päätöksentekoprosessiin osallistui viranomaisia kaikilta tasoilta; piirin nimismies, lääninhallitus, EK-Valpon paikallisosasto ja pääosasto, sosiaaliministeriö ja ulkoministeriö. Virka-apua pyydettiin myös Viron tiedustelupoliisilta. Osuutensa oli myös paikallisilla asukkailla sekä Saidelsonin työntekijöillä ja yhtiökumppaneilla, joita puhuteltiin tiedustelun yhteydessä. Esille nouseekin myös paikallisyhteisön merkitys osana valtion kontrollipolitiikkaan lukeutuvaa ulkomaalaisvalvontaa.

Tutkimukseni päähuomio on EK-Valpon toiminnassa. Pyrin kokoamani lähde- ja kirjallisuusaineiston pohjalta selvittämään, kuinka keskeinen rooli EK-Valpolla lain puitteissa oli ulkomaalaisvalvonnassa yleisesti, ja kuinka se näkyy tutkimassani yksittäistapauksessa erityisesti.

Minua kiinnostaa Saidelsoniin liittyvä tiedustelu, oleskelulupa-anomuksen käsittely sekä valtiollisen poliisin ja toisaalta muiden viranomaisten osuus varsinaisessa päätöksentekoprosessissa. Yhteiskuntahistoriallisen kontekstoinnin ja tilastotiedon valossa pyrin myös suhteuttamaan Saidelsonin tapausta aikakauden yleiseen ratkaisukäytäntöön oleskelu- ja työlupa-asioissa.

Koska valotan EK-Valpon roolia tapausesimerkin avulla, selvitän samalla Aleksander Saidelsonin taustoja ja myöhempiä vaiheita, joista myös suomalaiset viranomaiset olivat kiinnostuneita. Pääosa taustatiedoista on peräisin EK-Valpon henkilömappiin kuuluvista lomakkeista ja kuulustelupöytäkirjoista, mutta niitä on mahdollista varmistaa myös muista arkistolähteistä.

EK-Valpon toiminnan, viranomaisyhteistyön ja Saidelsonin taustojen ohella perehdyn osana tutkimusprosessia hieman myös oleskelulupaprosessiin osallistuneiden viranomaisten itsensä taustoihin, sillä ne kertovat omalta osaltaan yhteiskunnan kannalta merkittävien oikeudellisten instituutioiden toiminnasta ja rakenteista. Sivuan siis hyvin lyhyesti niitäkin tekstissäni. Keskityn tapausta tutkineisiin paikallisosaston etsiviin sekä ratkaisun tehneeseen lääninhallitukseen maaherraan sekä instituutioina että henkilöinä.

Lääninhallitukselle oli keskitetty paljon valtaa ulkomaalaisten oleskelulupien ja erilaisten maastapoistamispäätösten päättämisessä, ja maaherra juristiprofession edustajana käytti merkittävää valtaa yleisemminkin. Valtiollisella poliisilla ei ollut lain mukaan varsinaisesti päätösvaltaa ulkomaalaisten oleskelulupiin, mutta sen lausunnoilla saattoi olla niissä paljon painoarvoa. Yksittäistapauksessa vaikutusta oli erityisesti paikallisosaston etsivien toiminnalla. Siksi minua kiinnostavat esimerkiksi etsivien poliittiset sidonnaisuudet. Toisaalta nämä täytyy suhteuttaa aikakauteen, jolloin EK:ta muutoinkin syytettiin läheisistä suhteista äärioikeistoon.

Kyseessä ei sinänsä ole mikään uusi havainto. Erityisesti Valpon toimintaa ja yhteistyötä Gestapon kanssa juutalaisvastaisena tunnetun päällikön Arno Anthonin aikana (1941–1944) on tutkittu melko paljon, sillä marraskuussa 1942 Valpo luovutti Gestapolle kahdeksan juutalaispakolaista.¹ Yleisemmin Valpon yhteistyötä Gestapon kanssa puolestaan on käsitellyt Oula Silvennoinen väitöskirjassaan.² Oma tutkimukseni keskittyy kuitenkin Anthonia edeltävään aikaan, toisen

¹ Ks. esim. Rautkallio, Hannu. Ne kahdeksan ja Suomen omatunto. Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset. Weilin + Göös 1985; Sana, Elina. Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle. Helsinki: WSOY, 2003.

² Ks. Silvennoinen, Oula. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933-1944. Helsingin yliopisto 2008.

maailmansodan kynnykselle, ja huomioni on valtiollisen poliisin ulkomaalaistiedustelussa Suomessa. Vaikka aihetta sivutaan monissa teoksissa, se on jäänyt jossain määrin paitsioon valtiollista poliisia käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa.

Varhaisin valtiollista poliisia käsittelevä tutkimus oli sävyltään ylistävää ja tarkoitettu lähinnä kunnianosoitukseksi silloiselle Valpolle. Hyvä esimerkki tästä on Örnulf *Tigerstedtin Vastavakoilu iskee* (1943). Täysin toisenlaista näkökulmaa edustaa esimerkiksi Arne Isakssonin *Oikeus on vallan renki* (1986), jota kirjoittaja kuvaa ”syytekirjaksi porvarillista oikeuslaitosta vastaan” ja jossa hän luonnehtii sekä Suomea oikeusvaltiona että valtiollista poliisia varsin armottomasti. Varsinaista tutkimusta, jonka keskiö olisi ollut kontrollikoneiston kriittisessä tarkastelussa, saatiin odottaa kauan. Uudemmat valtiollista poliisia käsittelevät yleisesitykset eivät juuri käsittele kriittisesti kontrollikoneistoa.

Ulkomaalaisvalvonnan sijaan sotien väliseltä ajalta on tutkittu erityisesti EK-Valpon yksipuolisesti vasemmistoon kohdistuvaa valvontaa ja kontrollia. Aihe tulee esiin esimerkiksi Juha Siltalan teoksessa *Lapuan liike ja kyyditykset* (1985). Uudemmasta tutkimuksesta mainittakoon mm. Esa Ruuskanen Pohjois-Savon Lapuan liikkeen vaikutusvaltaan keskittynyt väitöskirja (2006), jonka päähuomio on nimismiehissä ja maaherroissa mutta joka tulee kertoneeksi paljon myös EK:sta.³ EK:n suhdetta älymystöön on tutkinut mm. Marja Wahlberg gradussaan *Etsivä keskuspoliisi ja kulttuuriliberaalit 1934–1937*. Lisäksi Piia Vuorinen on käsitellyt väitöskirjassaan EK-Valpon naisiin kohdistamaa valvontaa.⁴ EK-Valpon roolia ulkomaalaisvalvonnassa käsitellään luovutuksia, turvallisuuspoliisiyhteistyötä ja esimerkiksi pakolaisia koskevilla tutkimuksilla.⁵ Ulkomaalaishistoriaa Suomessa on puolestaan tutkinut kattavasti mm. Antero Leitzinger.⁶ Erityisesti valtiollisen poliisin ulkomaalaisvalvontaan keskittynyttä tutkimusta ei kuitenkaan juuri ole. Pyrin siis täyttämään tätä tutkimuksellista aukkoa.

³ Ruuskanen, Esa. Viholliskuviin ja viranomaisiin vetoamalla vaiennetut työväentalot: kuinka Pohjois-Savon Lapuan liike sai nimismiehet ja maaherran sulkemaan 59 kommunistista työväentaloa Pohjois-Savossa vuosina 1930-1932. Jyväskylän yliopisto 2006.

⁴ Vuorinen, Piia. Valtiolla vaaralliset naiset. Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944. THPTS 2023.

⁵ Ks. esim. Torvinen, Taimi. pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella. Otava 1984.

⁶ Ks. Leitzinger, Antero. Ulkomaalaiset Suomessa 1812-1972. East-West Books Helsinki 2008.

Tarkoitukseni ei ole keskittyä erityisesti EK-Valpon taustaideologioihin vaan lain soveltamiseen, organisaation rakenteeseen ja toimintaprosesseihin. Aineistosta esiin nousevia antisemitistisiä viittauksia ei kuitenkaan voi sivuuttaa, ja aihe nouseekin yhdeksi sivuteemaksi.

Tutkimastani yksittäistapauksesta on Leena Jäppinen tehnyt aikoinaan kaksi osittain dramatisoitua radiodokumenttia, jotka myös ovat aiempaa tutkimusta: *Herra Saidelson ja tervatehtaan salaisuus* (Yle Radio 1 1996) sekä *Herra Saidelson ja mestarietsivät* (YLE Radio 1 2009). Ensimmäinen osa keskittyy Saidelsonin aikaan Suomessa, toinen etsivien toimintaan. Molemmissa haastatellaan aikalaisia ja asiantuntijoita sekä spekuloidaan, mitä tehtaalla valmistettiin.

Oman tutkimukseni painotus on yhteiskunta- ja oikeushistoriallinen, ja laajennan näkökulmaa erityisesti sisäpoliittisella kontekstilla. Sotaa edeltävät vuodet muodostavat erityisesti oikeushistoriallisesti kiinnostavan ajanjakson. Ulkomaalaisvalvonnassa ja sitä koskevassa lainsäädännössä heijastuivat toisaalta lähestyvä sodan uhka ja tulehtunut kansainvälinen ilmapiiri, toisaalta rauhoittunut ja suhteellisen vakaa sisäpoliittinen tilanne.⁷ Yksittäisten ulkomaalaisten valvontaan oli mahdollista kohdentaa paljon resursseja, ja siksi myös aineistoa myöhempää tutkimusta varten syntyi runsaasti.

Historiallinen näkökulma voi auttaa ymmärtämään ulkomaalaisvalvonnassa ja -lainsäädännössä tapahtuneita muutoksia: missä asioissa ja kuinka on tapahtunut kehitystä noin 85 vuodessa ja toisaalta onko oikeuskulttuuri joiltain osin pysynyt muuttumattomana. Tutkimani yksittäistapaus saattaa tuoda mieleen ajankohtaisia esimerkkejä Suomesta, mutta tarkoituksella en ole luonut analogioita nykyaikaan.

Tutkimukseni kulkee yleisestä yksityiseen. Seuraavissa alaluvuissa esittelen käyttämäni arkistoaineistot ja muut lähteet sekä pohdin tutkimukseni metodisia ja eettisiä haasteita. Luvut 2 – 3 puolestaan on omistettu kontekstoinnille ja kontrollikoneiston yleiselle käsittelylle: luvussa 2 taustoitan yhteiskuntahistoriallista tilannekuvaa, esittelen EK-Valpon osana suomalaista kontrollikoneistoa ja syvennyn ulkomaalaiskysymyksiin, luvussa 3 paneudun ulkomaalaislainsäädäntöön. Luvussa 4 esittelen Aleksander Saidelsonin tapauksen asiakirjojen pohjalta. Luvussa 5 pyrin vastaamaan kysymykseen, kuinka tyypillinen tapaus oli aikanaan ja miltä

⁷ Hentilä 2009, 171-172.

viranomaisten tekemät päätökset muutoin näyttivät tilastojen valossa. Luvussa 6 kerron lyhyesti Saidelsonin myöhemmistä vaiheista, ja luvussa 7 pohdin, mitä tästä kaikesta voidaan päätellä.

1.2 Aineisto ja metodit

Maisterintutkielmani on laadullista tutkimusta, jossa pyrin selittämään tutkimuskohdetta merkityksineen kokonaisvaltaisesti. Pääasiallinen metodini on lähdekriittinen arkistotutkimus. Aavaan metodiin kohdistettua kritiikkiä ja historiantutkimukseen yleisesti liittyviä tutkimusongelmia tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

Käytän tutkimuksessani lähteinä Kansallisarkistossa säilytettäviä EK-Valpon asiakirjoja. Näitä ovat henkilömappien aineisto, johon kuuluvat mm. kuulustelupöytäkirjat, EK-Valpon Kuopion osaston ja pääosaston käymä kirjeenvaihto ja puhelinilmoitukset sekä Kuopion lääninhallituksen, Suonenjoen nimismiehen⁸ ja eri ministeriöiden antamat lausunnot. Tutkin myös ilmoituksia, joita Saidelsonin perustamasta tehtaasta oli tehty kaupparekisteriin. Myös EK-Valpon omista etsivistä oli henkilömapit, joiden sisältöä hyödynnän. Valtiollista poliisia ja ulkomaalaisia koskevien lakien tutkimuksessa päälähteenä ovat alkuperäiset säädöskokoelmat. Etsiessäni tietoja työluvista törmäsin myös EK:n julkaisemiin raportteihin, ohjeistuksiin ja kirjeenvaihtoon ulkomaalaisasioista. Kuopion lääninhallituksen oleskeluluvat sain Joensuun maakunta-arkistosta. Tilastoaineistoina on myös mm. 1930-luvulla julkaistuja, digitoituja tilastokatsauksia ja tilastollisia vuosikirjoja.

Lisäksi hyödynnän Viron juutalaisen arkiston (*Eesti Juutide Arhiiv*) ja Viron kansallisarkiston (*Eesti Rahvusarhiiv*) verkosta löytyviä tietokantoja ja digitoituja aineistoja. Pohjana ja inspiraationa ovat myös Yleisradion elävästä arkistosta löytyvät radiodokumentit, joissa valotetaan Saidelsonin tapausta eri näkökulmista. Dokumenteissa on käytetty lähteinä samoja EK-Valpon arkistoja mitä itse hyödynnän tutkimuksessani sekä haastateltu asiantuntijoita, Aleksander Saidelsonin poikaa Efim Saidelsonia ja vanhoja suonenjokelaisia, joilla oli omia muistoja Saidelsonista.

Tigerstedtin lisäksi aikalaisperspektiiviä tuovat Wolf A. Halstin *Suomen puolustaminen* (1939), A. Olsjanskin *Neuvostovakoilijana Suomessa* (1942) sekä Jaan Siirasin *Viro Neuvostokurimuksessa*

⁸ Nimismies oli maaseutupaikunnista koostuvan nimismiespiirin poliisipäällikkönä, ulosottomiehenä, yleishallintovirkamiehenä ja yleisenä syyttäjänä toimiva virkamies virkamies, ks. Arkistojen Portti <https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/aineisto-oppaat/nimismiehet> 12.11.2023.

(1942). Lisäksi tutkin valtion teknillisen tutkimuslaitoksen vuonna 1947 julkaisemaa raporttia puutervapiestä korvikeraaka-aineena pohtiessani, mitä Saidelsonin tehtaassa valmistettiin.

Pääasiassa tutkimani aineisto on paperista, pieni osa on digitoituja tiedostoja ja valokuvia, ja lisäksi kaksi äänitettä. EK-Valpon puhelinilmoitukset ja muu epävirallisempi viestintä on pääosin käsin kirjoitettua, ja myös koneella kirjoitetuissa viesteissä saattaa olla käsin tehtyjä merkintöjä. Silloin kun siteeratassa, käsin kirjoitetussa asiakirjassa on jokin sana, josta en ole saanut selvää, olen merkinnyt paikalle (-).

1.3 Teoreettinen viitekehys ja tutkimusongelmat

Maisterintutkielmani teoreettinen viitekehys nojaa suomalaisen kontrollipolitiikan tutkimukseen. Suomalaisessa tutkimusperinteessä kontrollipolitiikka kytkeytyy tiukasti valtion viralliseen kontrolliin.⁹ Toisaalta paikallisyhteisöllä, yksittäisillä ihmisillä ja muulla epävirallisella sosiaalisella kontrollilla oli kuitenkin oma roolinsa osana virallista kontrollia. Tutkimuksessani painottuu erityisesti oikeushistoriallinen näkökulma.

Oikeushistoriallisessa tutkimuksessa oleellista on selvittää ja selittää oikeudellisia muutoksia kontekstoimalla niitä yhteiskuntahistoriallisella – poliittisella, taloudellis-sosiaalisella ja kulttuurisella – todellisuudella.¹⁰ Oikeushistorian tutkimuksessa analysoidaan oikeudellisia muutoksia. Oleellista on kontekstuaalisuus eli se, millaisiin tekijöihin oikeudelliset muutokset yhdistetään ja kuinka ne selitetään. Tässä tutkimuksessa tarkastelen erityisesti sisäpoliittisten tekijöiden ja yleisen yhteiskunnallisen ilmapiirin vaikutusta lainsäädäntöön ja viranomaistoimintaan.¹¹

Taustalla tulee esiin myös oikeuskulttuurin käsite eli oikeuden jatkuvuutta korostavien pitkän ajan oikeudellisten rakenteiden – oikeudellisen ajattelun, oikeusnormien ja oikeudellisten instituutioiden – analyysi. Oikeusjärjestelmien erot eri maiden välillä kumpuavat usein historiallisista oikeuskulttuurisista tekijöistä, jotka määrittävät esimerkiksi suhtautumista lakiin ja

⁹ Vuorinen 2023, 24-25.

¹⁰ Kekkonen 1996, 1, 11.

¹¹ Kekkonen 2013, 6-7, 10-11.

niiden noudattamiseen tai oikeusongelmien ratkaisemiseen tuomioistuimissa ja muualla. Suomalaisessa oikeuskulttuurissa kirjoitettu laki on ollut perinteisesti vahvassa asemassa.¹²

Jukka Kekkosen mukaan oikeushistorian tutkijat voidaan jakaa kahteen koulukuntaan sen perusteella, millä tavoin he selittävät oikeudellista muutosta. Toiset löytävät selityksiä lähinnä yhteiskunnassa vallitsevasta aatteellisesta ilmapiiristä ja ideologioista, uskonnollisista tai tieteellisistä katsomuksista. He ovat kiinnostuneita siitä, kuinka oikeudelliset opit leviävät ja kuinka niitä omaksutaan maiden välillä, mutta eivät niinkään siitä, ketkä näitä oppeja käyttävät ja kuinka. Toinen ryhmä taas painottaa yhteiskunnallisia – poliittisia, sosiaalisia, taloudellisia – tekijöitä oikeudellisten muutosten taustalla. Näitä kahta koulukuntaa yhdistelevää kolmatta tietäkin on mahdollista etsiä.¹³

Tässä tutkimuksessa painotan yhteiskunnallisten, tarkemmin sanottuna sisäpoliittisten tekijöiden merkitystä oikeudellisessa muutoksessa ja ratkaisukäytännössä. Poliittisia tekijöitä on kuitenkin vaikea tarkastella irrallaan yhteiskunnassa vallitsevasta ilmapiiristä ja aikakauden ideologisista virtauksista, jotka vaikuttavat keskeisesti politiikkaan. Jos kuitenkin määrittelin tutkimustani jaottelun pohjalta, olisin niin sanotun kolmannen tien etsijä, sillä tavassani selittää oikeudellisia muutoksia ammannan molempien koulukuntien ajattelusta.

Pyrin soveltamaan tutkimuksessani Jorma Kalelan määrittelemiä kestävän tiedon kriteerejä. Näitä ovat moitteeton päättely, vakuuttava tulkinta ja uskottava kuvaus.¹⁴ Koska lähteet ovat ”mykkiä”, historiantutkija työskentelee päättelämällä, mikä edellyttää johdonmukaista, sisäisesti ristiriidatonta kokonaistulkintaa. Tulkinnan vakuuttavuutta arvioitaessa lähtökohtana on aiempi tutkimus, ja kuvauksen uskottavuudessa huomio tulisi kiinnittää tutkijan tapaan käyttää lähteitään ja kuvata tutkimuskohdettaan.

Pyrin itse avaamaan päättelyketjuni eli selittämään auki, mikä ja millaisin perustein on johdattanut minut tiettyyn tulkintaan. Tämä saattaa aiheuttaa jonkin verran toistoa ja näyttää ”rautalangasta vääntämiseltä”, mutta on välttämätöntä, jotta lukija ymmärtäisi, mitä olen tulkintoja tehdessäni ottanut huomioon, ja voisi halutessaan tehdä myös toisenlaisia tulkintoja.

¹² Ibidem, 8-9.

¹³ Ibid., 13.

¹⁴ Kalela 2002, 164.

Kalela korostaa myös historiantutkijan itsereflektion merkitystä: kriittinen itseymmärrys suhteessa omiin käsityksiin, omaan aikaan ja historiaan tieteenalana on välttämätön perusedellytys, jotta voi tehdä oikeutta tutkimuskohteelle ja yleisölle. Historiantutkijan on ajateltava työtään ja tekstiään samanaikaisesti useista eri näkökulmista. Tärkeää on myös argumentaation ja rekonstruktion suhde. Argumentoinnilla luodaan suhdetta oman ajan yleisöön ja rekonstruoinnilla kuvataan tutkimuskohdetta.¹⁵ Historiantutkijan tehtävänä on toimia tulkkina oman aikansa yleisön ja menneisyyteen sijoittuvan tutkimuskohteen välillä. Näin historiantutkimus on myös eräänlaista kulttuurienvälisen ymmärryksen tavoittelemista.

Kriittinen itseymmärrys on tarpeellista arkistolähteiden tulkinnassa. Empirismiin pyrkiväkin arkistotutkimus on tavallaan täysin vastakkaista luonnontieteelliselle metodille, jossa muodostetaan havainnon perusteella hypoteesi ilmiön säännönmukaisuuksista, testataan hypoteesia uusien havaintojen avulla ja joko hyväksytään teoria kokeiden perusteella tai käytetään saatuja havaintoja uuden teorian luomiseen. Historiantutkijana on tärkeää keskittyä tekemään aineistosta uusia havaintoja eikä muodostaa teoriaa ensimmäisen havainnon pohjalta. Jokin hypoteesi on usein tietysti tutkimuksen lähtökohtana, mutta historiassa ilmiötä ei voi samalla tavalla kokeellisesti testata ja aukottomasti todistaa oikeaksi tai vääräksi. Arkistotutkimuksen avulla jonkin teorian ehkä voi osoittaa historialliseksi tosiasiaksi tai ainakin todennäköiseksi, mutta vahva hypoteesi voi ohjata tutkijaa valitsemaan ja tulkitsemaan aineistoja puolueellisesti.

Arkistotutkimuksessa ongelmana onkin väistämättä tutkijan oman aseman vaikutus aineiston valintaan ja tulkintaan ja toisaalta olosuhteiden vaikutus aineiston saatavuuteen. Tutkijan asemasta johtuvien oletusten ohella arkistonluovuttajien valinnat ja erilaiset sosiaaliset valtasuhteet voivat rajoittaa lähteiden käyttöä. Historiantutkimuksessa korostetaan usein lähdeaineiston riittävyttä, vaikka oleellisempaa olisi tarkastella lähdeaineiston valintaa ja käyttöä ohjaavia kriteerejä, kuten tutkijan kysymyksenasettelua.¹⁶

Arkistojen tutkimuskäytössä on tyypillistä, että asiakirjaa käytetään täysin eri tarkoitukseen kuin mihin se on alun perin laadittu. Asiakirjasta etsitään siis tietoa sellaisista tapahtumista ja olosuhteista, joihin sen laatijat tai alkuperäiset lukijat eivät ehkä kiinnittäneet lainkaan huomiota. Asiakirjaahan ei aikanaan laadittu myöhempää tutkimusta, vaan tiettyä tehtävää ajatellen. Kun

¹⁵ Kalela 2002, 164-179.

¹⁶ Kalela 2002, 170-171.

asiakirjaa käytetään lähdeaineistona tutkimuksessa, on siis tärkeää huomioida sen alkuperäinen käyttötarkoitus.¹⁷ Arkistoihin päätyneet asiakirjat voivat olla hyvinkin arkaluontoisia, mutta niistä on voinut tulla julkisia osana avointa arkistoa.¹⁸

Esimerkiksi EK-Valpon kuulustelupöytäkirjat ja niiden pohjalta käyty kirjeenvaihto on alkujaan laadittu, kun oleskelulupaa hakenutta Aleksander Saidelsonia epäiltiin maahantulosäännösten kiertämisestä, hämärästä liiketoiminnasta ja jopa vakoilusta. Ne sisältävät kuitenkin viittauksia, jotka kertovat Saidelsonin ohella jotakin myös EK-Valpon etsivistä itsestään sekä aikakauden asenteista ulkomaalaisia kohtaan yleisesti ja toisaalta venäläistaustaisia ja juutalaisia kohtaan erityisesti. Kirjoittajilla tuskin on ollut aavistustakaan, että aineisto päättyy vuosikymmeniä myöhemmin tutkijan luettavaksi. Asiayhteyden ohella on siis tärkeää huomioida historiallinen konteksti.

Kuolleista kirjoittaessa on syytä huomioida myös eettiset näkökohdat, sillä tutkijan velvollisuuksiin kuuluu pohtia myös vainajan yksityisyyttä ja mainetta. Näin on varsinkin silloin, jos esille tulee arkaluontoisia tai yksityishenkilön mainetta vahingoittavia tietoja.¹⁹

EK-Valpon aineistot ovat julkisia, vaikka niiden käyttöä onkin rajoitettu näyttörajoituksella.²⁰ Kysymys ei siis ole juridisesta vaan arvopohdinnasta. Tällainen eettinen arviointi palvelee tietysti nykyisyyden tarpeita, sillä edesmenneet historiantutkimuksen kohteet eivät enää itse hyödy oikeudenmukaisesta kohtelusta. Anu Koskivirta ja Satu Lidman ovat kirjoittaneet historiantutkimuksen eettisestä käänteestä, jonka myötä tutkija voi halutessaan ottaa vapauttajan roolin; tällöin tutkimuksella sekä paljastetaan ja kyseenalaistetaan menneisyyden valtasuhteita että annetaan ääni ihmisille, jotka omana elinaikanaan jäivät valtasuhteissa näkymättömiksi ja alisteisiksi.²¹ Tällöin tutkijan on oltava tarkkana siinä, ettei ikään kuin valjasta menneisyyden subjekteja omiksi viestinviejiksi.

Itse pohdin lähinnä menneisyyden henkilöiden yksityisyydensuojaa. Vaikka aineistot periaatteessa ovat kenen tahansa saatavilla, ilman historiantutkijoita ne eivät todennäköisesti päädy

¹⁷ Lybeck ym. 2006, 193.

¹⁸ Vainio-Korhonen 2017, 40.

¹⁹ Ibid., 2017, 39-40.

²⁰ Arkistojen Portti. Valtiollinen poliisi. <https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/aineisto-oppaat/valtiollinen-poliisi> 12.2.2024.

²¹ Koskivirta & Lidman 2017, 15.

suuremman yleisön tietoisuuteen. Siksi minulla on suuri vastuu siinä, mitä aineistoja ja millä tavoin esitän. Usein historiallisten asiakirjojen kanssa tekemisissä olevat ajattelevat, että henkilön oikeus yksityisyyteen päättyy hänen kuolemaansa ja erityisesti kauan aikaa sitten kuolleet ovat ikään kuin ”vapaata riistaa” tutkimukselle. Varsinkin elämäkertojen ja äskettäin kuolleiden kohdalla huomion kohteeksi ovat kuitenkin usein nousseet seuraukset lähiomaisille.²²

Aleksander Saidelsonin kohdalla yksityisyydensuojaa pohtiessa on huomioitava, että kyse on täysin tavallisesta ihmisestä, ei vallanpitäjästä tai julkisuuden henkilöstä. Pohdintaa toisaalta helpottaa se, että hän on kuollut varsin kauan sitten, ja kattavan elämäkerran sijaan tutkimukseni keskittyy oleskelulupaprosessiin. Saidelsonista on sitä paitsi aiemmin tehty kaksi radiodokumenttia. Toisessa haastatellaan hänen poikaansa Efim Saidelsonia, joka on sivunnut isänsä kohtaloa myös Daily Mail -lehdelle antamassaan haastattelussa. Saidelsonin taustatiedot, jotka eivät liity oleskelulupaprosessiin, ovat pääosin julkisesti saatavilla ja digitoituina virolaisissa arkistoissa. Asiakirjoissa paljastuvat tiedot eivät myöskään ole erityisen arkaluontoisia, vaikka EK-Valpo keräsi tietoa myös yksityiselämän asioista, eikä niissä ole mitään sellaista, joka nykyisyydessä loukkaisi Saidelsonin arvokkuutta. Erityisesti EK-Valpo saattoi kirjoittaa seuraamista henkilöistä kielteiseen sävyyn, mutta nykypäivänä asiakirjoja tutkiva ymmärtää, että halveksuvat sanavalinnat saattoivat kertoa paljon enemmän kirjoittajistaan kuin kohteestaan.

Pohdin myös, mitä voin kirjoittaa joistakin tutkimuksen sivuhenkilöistä. Merkittävintä valtaa käyttävät toimijat, kuten maaherrat, ovat historiallisia henkilöitä, joita on tutkittu paljon. Perinteisesti on katsottu, että merkittävät vallankäyttäjät eivät historiantutkimuksessakaan nauti samanlaista yksityisyydensuojaa kuin tavalliset kansalaiset.²³ Sen sijaan esimerkiksi EK-Valpon paikallisosaston etsivät olivat tavallisia kansalaisia, jotka tosin olivat osa kontrollikoneistoa mutta myös itse sen valvonnan kohteina. Vuodesta 1926 alkaen EK:n hakijoista alettiin kokoamaan henkilötietoja lomakkeilla, joissa kysyttiin mm. puoluekantaa, perhetaustaa, alkoholinkäyttöä, velkoa ja osuutta vuoden 1918 tapahtumiin.²⁴ Näin etsiville muodostui omat henkilömapit, jotka sisälsivät paljon yksityiselämän tietoa. Tutkin mappeja lähinnä etsiäkseni tietoa etsivien poliittisista taustoista, mutta löysinkin tietoja heidän yksityiselämästään. Sivuan niitä osana kokonaisuutta, sillä ne tuovat osaltaan tietoa EK-Valposta organisaationa ja suomalaisesta kontrollikoneistosta.

²² Vainio-Korhonen 2017, 30-31.

²³ Ibid, 32.

²⁴ Silvennoinen 2008, 62.

Yksityiskohdista kertoessani vältän kuitenkin tarpeetonta yksilöivien henkilötietojen paljastamista ja yhdistämistä rivietsijöihin.

Yhtäältä pidän selvänä, että historia on historiankirjoitusta ja historiankirjoitus on aktiivista narratiivien luomista. Toisaalta uskon, että totuutta ja objektiivisuutta kannattaa tavoitella. Tämä tarkoittaa sitä, että olen pitänyt mahdollisuudet erilaisille lopputuloksille auki pitkään. Toisin sanoen en ole ensin luonut vahvoja teorioita ja etsinyt sitten niille aineistosta tukea, sillä se olisi ohjannut lähteiden tulkintaa.

Suuri osa tutkimuksista keskittyy ydinkysymyksen ympärille ja on eräänlaista metatutkimusta, mitä- ja missä-kysymyksiä, joihin on löydettävissä selkeitä vastauksia. Tässä tutkimuksessa nämä kysymykset liittyvät esimerkiksi siihen, mitä Saidelson teki Suomessa ja mitä viranomaiset tekivät oleskelulupaprosessissa. Myös sellaisiin kysymyksiin kuin miksi ja miten sovellan lähdekritiikkiä ja yritän tiedostaa asemani ja sen, kuinka se vaikuttaa lähteiden tulkintaan. Tutkijana on tiedostettava esimerkiksi se, kokeeko valmiiksi jonkinlaista sympatiaa tai antipatiaa tutkimuskohdettaan kohtaan tai muodostuuko tällaista tutkimuksen aikana, sillä asettuminen tutkimuskohteen ”puolelle” tai sitä ”vastaan” vaikuttaa väkisin tulkintoihin. Esimerkiksi itse en voi olla tuntematta sympatiaa Saidelsonia kohtaan, mutta tiedostaessani tämän se ei ohjaa tulkintojani tai esimerkiksi lähteiden valikointiani – otan huomioon kaikki käytettävissäni olevat lähteet, myös sellaiset, jotka mahdollisesti esittävät Saidelsonin epäedullisessa valossa. Tulkintaani EK-Valpon toiminnasta taas vaikuttaa luonnollisesti lähdekirjallisuus, jossa todetaan Suomen oikeustodellisuuden olleen kaukana oikeusvaltion ihanteesta ja EK-Valpon rekrytointien tapahtuneen usein pikemmin poliittisen taustan kuin tehtävään liittyvien meriittien perusteella. Olisi kuitenkin vaikeaa ja tässä tapauksessa myös käytännössä mahdotonta tutkia arkistolähteitä ilman pohjatietoja kontekstista.

Tutkimuksessani keskeisiä miten-kysymyksiä ovat, miten lakeja sovellettiin tai miten Saidelsonille annettua päätöstä perusteltiin. Lopullista vastausta vaille jäävä miksi-kysymys on se, miksi lainsäädäntö muodostui aikakaudella tietynlaiseksi ja miksi viranomaiset tekivät tietyn päätöksen.

Tutkijana olen itsekin eräänlainen etsivä, joka johtolankojen avulla koettaa päästä totuuden jäljille. Arkistoaineiston ja kontekstoinnin perusteella pystyn luomaan yhden selityksen, narratiivin. Tieteeseen kuuluu kuitenkin jatkuva keskustelu ja se, ettei lopullista vastausta välttämättä

pyritäkään saamaan. Tutkimuksellani kutsun siis myös keskusteluun. Jatkotutkimuksessa on mahdollista uskottavampia narratiiveja esille nostamiini kysymyksiin.

2. Etsivän keskuspoliisin (EK), vuodesta 1938 Valtiollisen poliisin (Valpo) toiminta yleisesti

2.1 Taustaa

”Etsivä keskuspoliisi koki olevansa viranomainen, jonka olemassaolo ei niinkään ollut tulosta laillisessa järjestyksessä annetuista toimintaohjeista, vaan joka sai oikeutuksensa jostain verrattomasti suuremmasta ja tärkeämmästä: valkoisen Suomen ytimen ja perinnön varjelemisesta. Tässä tehtävässä tasavallan lait ja asetukset olivat lähinnä välttämätön paha ja valitettava haitta tehtävän tehokkaamman suorittamisen tiellä. Laillisuus ei toisin sanoen ollut mikään tavoiteltava päämäärä ja ihanne sinänsä. Tavoite oli kommunistien maanpetoksellisen toiminnan kukistaminen; jos laki palveli tätä tarkoitusta, hyvä, jos ei, kuului ”ohranahenkeen” kiertää sitä.”²⁵

Sisällissodan jälkeen vuonna 1919 perustettu etsivä keskuspoliisi (tästä lähin EK) ja sen seuraaja valtiollinen poliisi (Valpo) olivat suojelupoliisin edeltäjiä, joiden toiminta heijasteli aikansa arvomaailmaa, yhteiskunnallista ilmapiiriä ja poliittisia voimasuhteita. EK-Valpo oli suojeluskuntien ohella valkoisen Suomen tärkeimpiä suojelijajärjestöjä, jonka vastuualueiksi muodostuivat pian kommunistisen toiminnan tukahduttamisen ohella ulkomaalaisvalvonta ja Suomeen kohdistuvan vakoilun torjunta. Sen lainsäädännöllinen asema ja rooli turvallisuusviranomaisena oli aluksi epäselvä, sillä puolustusvoimat, joka ylläpiti omaa turvallisuuselintään (päämajan valvontaosasto), ei olisi halunnut luovuttaa omia valvontatehtäviään uudelle siviiliviranomaiselle.

Turvallisuusviranomaisten välille muodostui näin alusta asti kilpailua.²⁶

Toiminnan alkuvuosikymmeniä aina suojelupoliisin perustamiseen 1949 asti leimasivat politisoituminen ja osin siitä johtuva ammattitaidottomuus. Aina 1930-luvun lopulle asti ja uudelleen sodan aikana oikeistovoimien ote järjestöön oli erittäin tiukka, kun taas sodan jälkeen sekä johto että lähes koko henkilökunta vaihdettiin ja syntyi ns. Punainen Valpo.²⁷

²⁵ Silvennoinen 2008, 60.

²⁶ Silvennoinen 2008, 45.

²⁷ Suojelupoliisi <https://supo.fi/supon-edeltajat> 11.11.2023.

Örnulf Tigerstedt kuvasi ”kommunismia ja Neuvosto-Venäjän käytyreitä vastaan” taistelemaan perustetun organisaation alkuvaiheita vuonna 1943 julkaistussa kirjassaan ”Vastavakoilu iskee”:

”Toimiala oli uusi ja outo, eikä mistään ollut saatavana tällaisiin tehtäviin koulutettua henkilökuntaa. Venäjän vallan ajoilta santarmilaitos ja ohrana olivat tosin tuttuja, mutta ne olivat pelkkiä ilkeäkaikuisia nimiä, joita kohtaan jokainen kunnan kansalainen tunsivat vain inhoa. Kommunistit osasivatkin käyttää kiihotustyössään ovelasti tätä seikkaa hyväkseen... Venäläinen ohrana kummittelikin kauan yleisön mielessä ja esti uutta virastoa saamasta luottamuksellista kosketusta yleisöön.”²⁸

Vuonna 1920 EK siirtyi osoitteeseen Ratakatu 12, joka oli ollut autonomian loppuvuosina santarmilaitoksen käytössä, ja myös henkilöstö itse käytti ironisesti ohrana-nimitystä sisäisessä kielenkäytössään.²⁹ Tämä näkyi myös Saidelsonin tapausta käsittelevän EK:n Kuopion osaston päällikön henkilömapissa; häntä tehtävänsä suositteluva vanhempi EK:n etsivä kuvasi tätä ”täysiveriseksi ohranaksi”.³⁰

Etsivän keskuspoliisin toiminta-aika sijoittui vuosiin 1919–1937. Ajanjakson alussa sisällissota oli päättynyt valkoisten voittoon. Suomesta tuli tasavalta, jonka ensimmäiseksi presidentiksi valittiin Edistyspuolueen K. J. Ståhlberg (1919–1925). Hän edusti tasavaltalaista suuntausta ja pyrki luomaan sovintoa sisällissodan osapuolten välille. Samana vuonna eduskuntavaaleissa Maalaisliitto sai suuren voiton, ja kolme neljäsosaa valituista oli tasavaltalaisia. Tämä teki lopun monarkiahaaveista ja loi uudestaan toimintamahdollisuuksia myös maltilliselle työväenliikkeelle ja sosiaalidemokraateille.³¹

Hallituksen muodostamisen ongelmat heijastelivat sisällissodan kahtia jakamaa kansakuntaa ja yleisesti epävakaa poliittista ilmapiiriä. Vuonna 1929 alkanut talouslama kärjisti entisestään yhteiskunnallista ilmapiiriä. Sisällissota oli jakanut myös työväenliikkeen kahtia. Venäjälle paenneet kapinajohtajat olivat perustaneet Moskovassa 1918 Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP), joka oli Suomessa laitton ja toimi maan alla. SKP:n puolueohjelmassa tavoiteltiin uutta

²⁸ Tigerstedt 1943, 9.

²⁹ Silvennoinen 2008, 44-45.

³⁰ KA. Valtiollisen poliisin I arkisto. Henkilömappi, Makkonen, Antti.

³¹ Hentilä 2009, 127, 129.

aseellista vallankumousta Suomessa, vaikkakin sen johtajat joutuivat pian toteamaan, ettei sellaiselle ollut edellytyksiä.³²

Oikeistovallankumouksen uhka oli puolestaan todellinen vuosina 1919–1921 ja 1929–1932. Monarkian ja saksalaissuuntauksen päättymiseen pettyneet niin sanotut jälkiaktivistit tavoittelivat kumouksellisin keinoin 1920-luvun alussa valkoisen Suomen turvaamista Neuvosto-Venäjää vastaan, heimokansojen auttamista sekä yhteiskuntajärjestyksen suojaamista vasemmistokumouksen varalta.³³ Aktivismi ”vapaussodan saavutusten turvaamiseksi ja äärivasemmiston nujertamiseksi” jatkui muissa ääriationalistisissa ja antikommunistisissa liikkeissä, kuten lapuanliikkeessä. Toisin kuin SKP, äärioikeistolaiset liikkeet olivat laillisia ja erityisesti Lapuanliikkeellä oli paljon poliittista vaikutusvaltaa 1920–1930-luvun vaihteessa, jolloin se onnistui vaikuttamaan hallituksen ohjelmaan ja kokoonpanoon ja saamaan läpi ns. kommunistilait, joilla viranomaiset saivat laajat valtuudet puuttua kommunistien ja muiden vallankumoukselliseksi katsottujen liikkeiden toimintaan. Lait tekivät kommunistien julkisesta toiminnasta käytännössä mahdotonta ja veivät oikeusvaltiokehitystä taaksepäin.³⁴

Arne Isaksson on kirjoittanut:

”Vasemmistolaisilla ei ollut Suomessa oikeusturvaa lainkaan vuosina 1919–1945. Silloin hallitsi maassa oikeistodiktatuuri. 30-luvulla oli järjestelmä täysfasistinen. Tuomioistuimet ja tuomarit olivat vallan juoksupoikia ja renkejä. Riippumattomista oikeusistuimista ei voi puhua.”³⁵

Oula Silvennoisen mukaan suomalaisen äärivasemmiston näkemys EK-Valposta mukaili jo omana aikanaan luokkakantaista historiantulkintaa. Siinä EK-Valpo oli pääomapiirien ase taistelussa työväenluokkaa vastaan ja osa fasistista koneistoa, joka vainosi ja tappoi ihmisiä sekä manipuloi oikeudenkäyntejä.³⁶ Tällainen tulkinta ei kuitenkaan ole historiantutkimuksen valtavirtaa. On totta, että äärioikeiston ote hallinnosta oli tiukka, kommunistien poliittinen toiminta oli tukahdutettu ja

³² Hentilä 2009, 121, 128; Meinander 2006, 184.

³³ Hentilä 2009, 133-134.

³⁴ Hentilä 2009, 133-134; Kekkonen 2013 139-140.

³⁵ Isaksson 1986, 2.

³⁶ Silvennoinen 2008, 52-53.

valvonnan myötä jopa henkilökohtainen elämä ajettu ahtaalle. Lisäksi EK:n keinovalikoimassa oli paljon pakkokeinoja, ja kuulusteluissa saatettiin myös käyttää väkivaltaa.³⁷

Tosiasiassa tilanne ei kuitenkaan ollut aivan niin synkkä kuin Isaksson kuvailee, eikä ”oikeistodiktatuurista” tai ”täysfasistisesta järjestelmästä” ole perusteltua puhua. EK-Valpo ei ollut samanlainen itsevaltainen poliittista terroria toteuttava organisaatio kuin kansallissosialistisen Saksan tai fasistisen Italian poliisiviranomaiset. Lisäksi ylilyönneistä huolimatta EK-Valpon kuulusteluissa pidätettyjä ei järjestelmällisesti kidutettu ja pahoinpidelty. EK-Valpo ei myöskään voinut täysin mielivaltaisesti puuttua kommunistien tai muiden valvontansa alla olleiden asuinpaikkaan tai elinehtoihin.³⁸

Lisäksi äärioikeiston nousu Suomessa päättyi väkivaltaiseen radikalisoitumiseen ja marginalisoitumiseen varsin nopeasti. Lapuan liikkeen syyllistyttyä väkivaltaisuuksiin ja ns. muilutuksiin, joiden uhriksi joutui jopa entinen presidentti K.J. Ståhlberg, yleinen mielipide kääntyi sitä vastaan. Tilanne kiristyi äärimilleen, kun lapualaiset ryhtyivät aseelliseen kapinaan Mäntsälässä kevättalvella 1932. Kun liikkeen johto antoi suojeluskunnille liikekannallepanokäskyn, hallitus määräsi johtohenkilöt pidätettäväksi ja asetti armeijan yksikköjä valmiuteen. Presidentti Svinhufvud vetosi suojeluskuntalaisia palaamaan kotiinsa. He noudattivat käskyä, ja lopulta kapinan johtajat antautuivat ja liike lakkautettiin.³⁹

Lapuanliikkeen ydinjoukko perusti Isänmaallisen Kansanliikkeen (IKL), joka järjestäytyi puolueeksi. IKL:n puolueohjelmassa ja ulkoisissa tunnuksissa oli paljon vaikutteita Italian fasisteilta ja Saksan kansallissosialisteilta. Suomessa toimi 1920–1930-luvuilla myös jyrkempiä fasistisia järjestöjä, mutta niillä oli vain vähän jäseniä. IKL:llä oli enimmillään 14 kansanedustajaa, ja se jäi lopulta pienpuolueeksi.⁴⁰

Poliittista kuohuntaa itsenäisyyden ajan alussa saattoi lisätä myös se, ettei yksikään neljästä ensimmäisestä presidentistä istunut yhtä kautta pidempään. K.J. Ståhlbergia seurasivat

³⁷ Lackman 2007, 288-289; Silvennoinen 2008, 54-57.

³⁸ Silvennoinen 2008, 63.

³⁹ Hentilä 133-134, 152-164.

⁴⁰ Hentilä 164-165.

maalaisliiton riveistä valittu L.K. Relander (1925–1931), kokoomuksen P.E. Svinhufvud (1931–1937) ja maalaisliiton Kyösti Kallio (1937–1940).⁴¹

Yhteiskunnallisia jännitteitä toi itsenäisyyden alussa myös keskustelu ruotsin kielen asemasta Suomen virallisena kielenä. Vuoden 1919 hallitusmuodossa suomi ja ruotsi oli määritelty kansalliskieliksi, mutta aitosuomalaisiksi kutsutut radikaaleimmat fennomaanit ajoivat eri yhteiskunnan alojen suomalaistamista erityisesti Akateemisen Karjala-Seuran kautta. Taustalla vaikutti myös ajatus Suur-Suomesta, mutta 1930-luvun lopulla kielitaistelu rajoittui pääosin Helsingin yliopiston suomalaistamiseen. Kieliriita rauhoittui eduskunnan hyväksytyä vuonna 1937 yliopistolain, jossa korostettiin suomen kielen johtavaa asemaa, mutta taattiin myös ruotsinkielisen opetuksen tulevaisuus.⁴²

Itsenäisen tasavallan alkuvuosia leimasivat myös ulkopoliittiset kriisit, kuten Kansainliiton vuonna 1921 ratkaisema Ahvenanmaan kysymys ja Suomen aluevaatimukset Itä-Karjalan suhteen. Vuonna 1920 solmittu Tarton rauha loi perustan Suomen ja Neuvosto-Venäjän suhteille, mutta levottomuudet rajalla jatkuivat vielä vuosia. Neuvosto-Venäjän kovat otteet Itä-Karjalassa vuonna 1921 puhjenneseen kriisiin saivat suomalaiset poliitikot kiinnostumaan muista niin sanotuista reunavaltioista, jotka nähtiin Suomen luonnollisina liittolaisina. Reunavaltio politiikan aktiivisiin kannattajiin kuului muun muassa useammassa hallituksessa 1920- ja 1930-luvulla ulkoministerinä toiminut edistyspuolueen Rudolf Holsti.⁴³

Olosuhteiden pakosta Suomen ulkopolitiikan varsinaiseksi suunnaksi muodostui 1920-luvun myötä kuitenkin liittoutumattomuus, jota on kuvattu myös ”loistavaksi eristäytymiseksi”. Kansainvälisissä suhteissa Kansainliiton ja pohjoismaisen yhteistyön merkitys kasvoi, vaikka Kansainliiton arvovalta heikkeni 1930-luvulla.⁴⁴

Lapuanliikkeen väkivaltaisuus ja oikeiston vallankaappauksen uhka häiritsivät myös ulkopoliittisia suhteita muihin Pohjoismaihin ja Neuvostoliittoon. Neuvostoliiton-suhteisiin tuli kitkaa syksyllä 1930 lapuanliikkeen järjestettyä kyydityksiä itärajalalle. Niin sanottua muilutuskriisiä seurasi Inkerin kriisi, jossa Suomi vetosi Kansainliittoon ja arvosteli Neuvostoliittoa nootissa inkeriläisten

⁴¹ Meinander 2006, 184.

⁴² Meinander 2006, 185-186.

⁴³ Hentilä 137-142.

⁴⁴ Hentilä 2009, 137-142.

pakkosiirroista. Kriisi kuitenkin laukesi nopeasti, ja maat allekirjoittivat hyökkäämättömyyssopimuksen tammikuussa 1932.⁴⁵

Suomi kävi itsenäisyyden ajan kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana läpi useita sisä- ja ulkopoliittisia kriisejä, mutta säilytti aikansa mittapuulla demokratian. Demokraattisen oikeusvaltion lainsäädännöllinen pohja oli rakentunut jo sisällissodan jälkeen, mutta käytännössä oikeusvaltion ihanteita ei päästy lähelle vielä pitkään aikaan. Tämä näkyi myös valtiollisen poliisin toiminnassa ja ulkomaalaispolitiikassa, joita käsittelen seuraavissa luvuissa.

2.2 Etsivä keskuspoliisi organisaationa 1930-luvulla ja muutos Valpoksi

Vuodesta 1923 vuoteen 1938 asti EK:n päällikkönä toimi Esko Rieki, joka oli nimitetty tehtävään 32-vuotiaana selkeästi poliittisin perustein. Hänellä ei ollut sen paremmin lainopillista tutkintoa kuin vahvaa poliisitaustaakaan; hän ei ollut käynyt lainkaan poliisikoulua eikä hänellä ollut myöskään sotilaskoulutusta. Sen sijaan Rieki oli perehtynyt maanalaiseen poliittiseen toimintaan ensimmäisen maailmansodan aikana jääkärivärvinä, mistä kiinni jäätyään hän oli kärsinyt rangaistuksen Pietarin Spalernajan vankilassa. Matti Lackmanin mukaan Riekin valintaan saattoi oleellisesti vaikuttaa hänen taustansa ohella se, että hänet tunnettiin ”toiminnan miehenä”, jota ei välttämättä hidastanut turhantarkka laillisuuden vaatimus; tätä seikkaa pidettiin tärkeänä taistelussa kommunisteja vastaan. Poliittisesti Rieki oli lähellä Kokoomusta ja hänellä oli myös tiiviit suhteet suojeluskuntajärjestöön, mikä todennäköisesti vaikutti oleellisesti hänen valintaansa. Koulutusta ja kokemusta tärkeämmäksi tekijäksi valinnassa katsottiinkin poliittinen luotettavuus oikeiston piirissä.⁴⁶

Suojeluskunnilla oli merkittävä rooli EK:ssa ja myöhemmin Valpossa. Suojeluskuntien, valkoisen Suomen tärkeimmän suojajärjestön, asema vapaaehtoisena maanpuolustusjärjestönä oli virallistettu asetuksella helmikuussa 1919, ja vuonna 1927 säädetty suojeluskuntalaki vahvisti järjestön asemaa entisestään. Toisaalta samalla valtiovalta vahvisti otettaan liikkeestä, mikä rajoitti suojeluskunta-aktiivien mahdollisuutta käyttää liikettä ja sen huomattavia asevarastoja ulkoparlamentaarisena painostamiskeinona. Vaikka suojeluskuntaliike pysytteli virallisesti puoluepolitiikan ulkopuolella, se oli arvomaailmaltaan oikeistolainen ja jyrkän antikommunistinen.

⁴⁵ Hentilä 167-168.

⁴⁶ Lackman 2007, 160-161.

Vapaaehtoisen maanpuolustustyön lisäksi suojeluskunnat käyttivät merkittävää valtaa paikallisessa poliittisessa kontrollissa muun muassa asevelvollisuuskutsunnoissa sekä sotilas- ja poliisiviranomaisten rekrytoinneissa, joissa ne saattoivat antaa viranomaisille lausunnon hakijan poliittisesta luotettavuudesta.⁴⁷ Tämä näkyi myös EK-Valpon nimityksissä.

EK oli keskusjohtoinen päällikkövirasto, jonka toimintaa ohjaava pääosasto sijaitsi Helsingissä ja alueelliset osastot ympäri Suomea. Pääosasto paitsi ohjasi alaosastojen toimintaa, myös ylläpiti valtakunnallisia kortistoja ja antoi lausuntoja muille viranomaisille. EK:n organisaatiossa ylimpänä oli sisäasiainministeriö, jonka yhteyteen oli vuonna 1927 perustettu erityinen poliisitoimisto EK:n asioiden hoitamista varten. Samana vuonna saadun ohjesäännön mukaisesti EK:n päälliköstä oli tullut sisäasiainministeriön ylimääräinen esittelijä. Päällikön alaisuudessa toimi kaksi apulaispäällikköä. Helsingissä sijainnut EK:n pääosasto jakaantui kanslia-, valvonta-, tiedonanto-, tutkinta- ja passitoimistoihin, joita johtivat toimistopäälliköt. Näiden alaisuudessa toimi esittelijöitä, jotka valmistelivat asiat päällikön ratkaistaviksi. Maan rajat ylittävän matkustajaliikenteen ja Suomessa oleskelevien ulkomaalaisten valvonta olivat passitoimiston vastuulla. Lääneissä EK oli maaherrojen valvonnassa. Eri puolilla maata oli alaosastoja, joista useimmat pieniä, henkilökunnaltaan korkeintaan kymmenen hengen yksikköjä. Suurimman osan henkilökunnasta muodostivat kuulustelijat, passintarkastajat, ylietsivät ja etsivät. Lisäksi EK:ssa toimi muun esimerkiksi kanslisteja, kirjureita, vahtimestareita sekä usein nuoria, varsinaisen henkilökunnan lähipiiriin kuuluvia varjostajia. EK oli erittäin miehinen organisaatio; naisia henkilökunnasta olivat lähinnä kanslistit.⁴⁸

Oula Silvennoisen sanoin EK oli ”epäluulon ammattilainen”. Sen tehtävänä oli pyrkiä löytämään erilaisia epäilyttäviä asioita, jotka voisivat paljastaa yhteiskuntarauhaa tai maan turvallisuutta uhkaavaa toimintaa. Näihin tehtäviin kuului sisäisten ja ulkoisten uhkien torjunta. Alaosastot huolehtivat alueellaan toimialaansa kuuluvista tehtävistä. Niiden tuli seurata tasavallan itsenäisyyttä, yleistä turvallisuutta ja laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan suunnattuja toimia. Valtionvastaiset hankkeet, kuten vakoilu ja rikoslain 11. ja 12. luvuissa mainitut rikokset eli valtion- ja maanpetosasiat työllistivät sitä.⁴⁹

⁴⁷ Hentilä 2009, 143; Meinander 2006, 184-185.

⁴⁸ Lackman 1994, 63; Silvennoinen 2008, 46.

⁴⁹ Ruuskanen 2006, 39-40; Rentola 1999, 39.

EK:lla oli tiedustelun vuoksi suomalaisviranomaisista todennäköisesti laajimmat tiedot esimerkiksi kommunistisen liikkeen tilasta Suomessa ja ulkomailla, ja seurannan kannalta tärkeää oli tietojenvaihto valtionhallinnon keskeisten viranomaisten kanssa. Näihin lukeutuivat esimerkiksi lääninhallituksia johtaneet maaherrat, jotka saivat tietonsa kommunisteista pääosin EK:lta. Valvonta ja toimenpiteet kohdistuivatkin vielä 1930-luvun alussa pitkälti kommunistisen toiminnan torjumiseen, ja EK myös perusteli toimia kommunismin uhan torjunnalla. Se toimi siis varsin ongelmallisessa kaksoisroolissa; yhtäältä se oli sitoutunut kitkemään kommunismin toimintamahdollisuuksia, toisaalta se toimi eräänlaisessa asiantuntijapositiona tiedottaessaan liikkeestä muille viranomaisille. Luonnollisesti tämä vaikutti siihen, millaista tietoa jaettiin.⁵⁰

EK:ta syytettiin usein liian likeisista suhteista kommunisminvastaiseen Lapuan liikkeeseen. Suhde olikin ymmärrettävästi vaikea, sillä kommunismi oli Lapuan liikkeelle ja EK:lle yhteinen aatteellinen vihollinen. EK-Valpon henkilökunta koostui ”valkoisen Suomen luonnollisista puolustajista”, ja valintakriteereinä olivat varsinkin alkuaikoina osallistuminen sisällissotaan valkoisten puolella, suojeluskuntaan kuuluminen sekä sopiva puoluekanta.⁵¹ EK:n näkemien uhkakuvien epäsuhtaisuutta selittivät henkilöstön taustojen ohella luonnollisesti myös ulkopoliittiset uhat ja kotimainen ja kansainvälinen ilmapiiri.⁵² Toisaalta EK:n intresseissä oli myös suurennella näitä uhkakuvia oman rahoituksensa takaamiseksi.

EK-Valpo ei toisaalta ollut täysin homogeeninen organisaatio, vaikka sen henkilökunta olikin taustaltaan varsin yhtenäistä joukkoa. Variaatiota esiintyi esimerkiksi siinä, kuinka jyrkästi venäläistaustaisiin seurattaviin suhtauduttiin, ja kommunistisen puolueen laillistamisesta esiintyi organisaation sisällä myös keskenään ristiriitaisia näkemyksiä. Lisäksi poliisin edustajat saattoivat suhtautua ristiriitaisesti kontrollin tarpeeseen ja ajankohtaisuuteen, mikä tuli esille epäyhdenmukaisuutena valvonnan arjessa.⁵³

Lapuan liikkeen radikalisoituttua EK:n henkilöstön taustoista tuli kuitenkin jossain määrin ongelma, kun myös lapualaiset jakoivat saman taustan. Viimeistään Mäntsälän kapina pakotti EK:ta kohdistamaan huomiotaan myös äärioikeistolaisten ryhmittymien toimintaan.⁵⁴ Riekin jyrkkä

⁵⁰ Ruuskanen 2006, 39-40.

⁵¹ Ruuskanen 2006, 40.

⁵² Vuorinen 2023, 38-39.

⁵³ Vuorinen 2023, 39-40.

⁵⁴ Korhonen 2023, 38-39, Ruuskanen 2006, 39-40.

asenoituminen kommunismiin oli toisaalta jo aiemmin laajentanut kuviteltujen sisäisten uhkien määrää, sillä kommunistien epäiltiin kasvattavan vaikutusvaltaansa muiden puolueiden ja yhdistysten kautta. EK kohdistikin valvontaansa myös muihin puolueisiin ja kulttuuriradikaaleihin piireihin.⁵⁵ Se epäili 1930-luvun puolivälistä alkaen erityisesti Tulenkantajat-ryhmään kuuluvien vasemmistointellektuellien toimivan yhteistyössä kommunistien kanssa kansanrintaman luomiseksi.⁵⁶

Ulkoisiin uhkiin puolestaan kuului luonnollisesti vakoilu. Vuonna 1943 julkaistussa, valtiollisen poliisin virkamiehille ja etsiville näiden ”hellittämätöntä taistelua bolshevismia vastaan kunnioittaen ja ihailen” omistamassaan kirjassa Örnulf Tigerstedt totesi, että juuri EK:lle uskottiin ”taistelu kommunismia ja Neuvosto-Venäjän käytyreitä vastaan”.⁵⁷

EK teki yhteistyötä muiden suomalaisviranomaisten lisäksi mm. Pohjoismaiden, Baltian maiden, Puolan, Saksan ja Ranskan valtionpoliisien kanssa. Erilaisissa konferensseissa keskusteltiin kommunistisen uhan torjunnasta. Ulkomailta, erityisesti Saksasta ja Puolasta, oli jo 1920-luvulla haettu mallia toiminnalle. Koska sen tehtävä turvallisuuspoliisina oli olla osa valtion harjoittamaa kontrollipolitiikkaa ja torjua sisäisiä uhkia, oli toiminnalla paljon yhteisiä piirteitä muiden maiden turvallisuuspoliisien ja 1900-luvun alun venäläisen santarmilaitoksen kanssa.

Henkilöstömäärältään Suomen turvallisuuspoliisi oli naapurimaita huomattavasti pienempi ja supistui yli sadalla hengellä vuodesta 1922 vuoteen 1935, jolloin työntekijöitä oli noin 140.⁵⁸ Saksan turvallisuuspoliisiin ja myöhemmin SS:n kanssa kehitettiin 1930-luvun loppua kohti tiiviiksi tietojenvaihdoksi kehittynyttä kommunisminvastaista yhteistyötä.⁵⁹

Vaikkei Riekki ei suhtautunut kansallissocialismiin kriiikkittömästi, hän ihaili Gestapon laajoja toimintavaltuuksia ja suuria voimavaroja. Oula Silvennoisen mukaan EK:ssa ei välttämättä tiedetty tarkkaan, mitä natsi-Saksassa tapahtui, mutta vielä todennäköisempää on, ettei siitä välitetty.

⁵⁵ Silvennoinen 2008, 114.

⁵⁶ Ks. Wahlberg 2012.

⁵⁷ Tigerstedt 1943, 9.

⁵⁸ Rentola 1999, 40.

⁵⁹ Ks. Silvennoinen, Oula: Salaiset aseveljet: Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933-1944. Helsingin yliopisto, humanistinen tiedekunta, historian laitos 2008.

Yleisen kommunisminvastaisen taistelun vuoksi EK:lle näkyvät natsivallan äärimmäisen poliisivaltion toimet eivät herättäneet vastalauseita.⁶⁰

1930-luvun puoliväliin tultaessa Suomen sisäpoliittinen tilanne vakautui. Vuosikymmenen alun lamavuodet olivat helpottaneet, ja suomalaisten elintaso nousi nopeasti. Lapuanliikkeen ylilyöntien myötä oli säädetty lakeja rajoittamaan ääriyhmiön harjoittamaa kiihottamista, ja Kokoomus oli tehnyt pesäeron äärioikeistoon. Lapuanliikkeen lakkauttamisen jälkeen perustettu IKL puolestaan oli jäänyt pienpuolueeksi. SDP sai peräkkäiset vaalivoitot vuosien 1933 ja 1936 eduskuntavaaleissa.⁶¹

Vuonna 1932 valtaan tuli edistyspuoluelaisen Toivo Kivimäen johtama porvarihallitus, josta tuli Suomen siihen asti pitkäikäisin. Se erosi syyskuussa 1936, kun EK:n kansanrintamapolitiikkaa koskevat muistiot vuotivat julkisuuteen. Pääministeri Kivimäki oli huolestunut kansanrintamakehityksestä ja pyytänyt EK:ta laatimaan kansanrintamaan liittyvistä henkilöistä salaiset muistiot. Niiden mukaan Suomen kommunistit yrittivät soluttautua yhteiskuntaan ja kansalaisjärjestöihin. Taustalla oli Kominternin ja SKP:n vuonna 1935 aloittama kansanrintamataktiikka, jossa tavoiteltiin yhteistyötä sosiaalidemokraattien ja maltillisten porvareiden kanssa; SDP:n johto oli kuitenkin torjunut yhteistyön kommunistien kanssa. Muistioiden mukaan SKP oli saanut houkutelua kansanrintamaan muun muassa sosiaalidemokraatteja ja maalaisliittolaisia. Niissä spekulointiin ja moitittiin eräitä poliittisia liikkeitä ja puolueita sekä niitä edustavia poliitikoita naiiveiksi, kansanrintamaan myönteisesti suhtautuviksi ja siten välillisesti kommunistien valtaannoususuunnitelmia edistäviksi. Muistioissa heijastui myös EK:n oma halu ohjata yhteiskunnan kontrollipolitiikkaa.⁶² Lisäksi muistioissa saatettiin epäilyttävään valoon porvarillisenkin lehdistön edustajia, muun muassa Eljas Erkon päätoimittama Helsingin Sanomat.⁶³

Muistioiden paljastuminen nostatti suuren kohun. Varsinkin sosiaalidemokraattinen ja pienviljelijäpuolueen sanomalehdistö sekä Helsingin Sanomat kirjoittivat muistioista kiivaasti. Niissä mainittu Maalaisliiton maatalousministeri Kaarle Jutila erosi tehtävästään protestiksi. Tapauksen myötä myös EK joutui arvostelun kohteeksi, sillä monen mielestä päällikkö Rieikki oli

⁶⁰ Silvennoinen 2008, 100-101.

⁶¹ Hentilä 2009, 165, 169-172.

⁶² Hentilä 2009, 170-172.

⁶³ Silvennoinen 2008, 115.

mennyt liian pitkälle ja EK:n jopa luonnehdittiin muuttuneen valtioksi valtiossa. Tästä alkoi muutosprosessi etsivästä keskuspoliisista valtiolliseksi poliisiksi.⁶⁴

Muistioiden paljastumisen seurauksena hallitus vaihtui, vaikka virallisesti se tapahtuikin vähäpätöisen rikoslain muutosesityksestä johtuneen epäluottamuslauseen vuoksi. Presidentti Svinhufvudin ja Kokoomuksen vaikutuksesta lokakuussa 1936 virkaansa astunut Kyösti Kallion hallitus oli vielä maalaisliittolaisista, kokoomuksesta ja edistyspuolueesta koostuva, mutta kun Kyösti Kallio oli valittu presidentiksi seuraavana vuonna, tie maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien hallitusyhteistyölle oli auki. Pääministeri valittiin kuitenkin ”neutraalista” edistyspuolueesta. Punamultahallituksella oli näin laajempi parlamentaarinen perusta kuin millään aikaisemmalla hallituksella, mikä auttoi kansan kannatuksen saamisessa, vanhojen ristiriitojen hautautumisessa ja poliittisten äärilaitojen heikentämisessä. Toisin kuin monissa ensimmäisen maailmansodan jälkeen itsenäistyneissä Euroopan maissa, Suomessa parlamentarismi jopa vahvistui.⁶⁵

Maaliskuussa 1937 nimitetyn Aimo Cajanderin punamultahallituksen kaudella joulukuussa 1937 annettiin asetus, jonka nojalla EK:n nimi muutettiin valtiolliseksi poliisiksi (Valpo). Samalla valtioneuvosto hyväksyi sille uuden johtosäännön, joka asetuksen ohella oli voimassa vain vuoden. Joulukuussa 1938 tulivat käsittelyyn uusi asetus ja lakiesitys Valposta. Ne astuivat voimaan 1.1.1939.⁶⁶

Esko Rieki erosi tehtävästään jo tammikuussa 1938, minkä voi katsoa EK:n ajan loppuksi. Rieki määrättiin erikoistehtävään laatimaan selvitystä toimenpiteistä, joita ulkovaltojen Suomeen kohdistama vakoilu aiheuttaisi. Silloisen sisäasianministeri Urho Kekkosen ja lähes 15 vuotta päällikkönä toimineen Riekin keskinäisten henkilöristiriitojen sekä sosiaalidemokraattien painostuksen on arveltu olleen Riekin syrjään siirtämisen taustalla. Joka tapauksessa tätä ”vallanvaihtoa” voidaan nähdäkseni pitää merkittävimpänä muutoksena EK-Valpon uudistuksessa, sillä se heijasteli enemmän yhteiskunnallista muutosta ja pyrkimystä konsensukseen kuin aikansa eläneenä pidetyn organisaation sisäistä kriisiä. Punamultayhteistyön aikana oli tarve saada päällikkö, jolla olisi laajemman piirin hyväksyntä, kun sisäisiä uhkia oli havaittu olevan sekä oikealla että vasemmalla. Riekin tilalle Valpon uudeksi päälliköksi nimitettiin lakitieteen kandidaatti,

⁶⁴ Lackman 1994, 76; Silvennoinen 2008, 115.

⁶⁵ Hentilä 2009, 170-172.

⁶⁶ Lackman 1994, 76.

varatuomari Paavo Säippä, jolla oli ulkopuolelta tulleen alkuun vaikeuksia saada virastoa hallintaansa.⁶⁷

Säipän nimittämisestä oli kuitenkin sovittu jo ennen kuin Rieki oli siirretty syrjään. Säippä oli sisäministeri Urho Kekkosen ja maalaisliittolaisvaikuttaja Kaarlo Hillilän opiskelutoveri, ja Hillilä ehdotti häntä Riekin seuraajaksi. Säipän itsensä mukaan Riekin Gestapo-yhteyksiä pidettiin liian tiiviinä. Riekin ”henkeä” jäi kuitenkin ylläpitämään hänen kaudellaan aloittanut, poliittisesti varsin homogeeninen henkilöstö, josta moni oli Riekin itse valikoima.⁶⁸

Valtiollista poliisia varsin räikein sanankääntein arvostellut Arne Isaksson on kirjoittanut Riekistä ja muista johtajista sekä näiden toimintatavoista:

”—valtiollisen poliisin johtajat olivat mustia miehiä kaikki, tai oikeastaan ruskean aatteen värjäämiä. Kaikki he käyttivät keinoja mitä hyvänsä puristaakseen tunnustuksia viattomista ihmisistä. He käyttivät toiminnassaan valheita, juonitteluja, lavastuksia, provokaatiota, vääriä, ostettuja todistajia, painostusta, piinausta, terroria, pamputusta, pahoinpitelyä, tahallisia murhia, rajaloukkauksia, yhteistyötä Saksan ja Ruotsin valtiollisen poliisin kanssa. He ryöstivät ihmisiä, muiluuttivat heitä ja tekivät työssään kaikki rikokset, mitä Suomen Rikoskaaren luvuissa ja pykälissä on olemassa käyttäen, apureitaan apunaan.”⁶⁹

Valpo pysyi sisäasiainministeriön alaisena uudistuksen jälkeenkin. Ministeriön poliisiasiainosaston valtiollisen poliisin jaostossa käsiteltiin sitä koskevat asiat. Valpossa oli pää- ja alaosastot samaan tapaan kuin edeltäjässäänkin, ja pääosasto jakaantui yhä viiteen eri toimistoon. Valpon tehtävänä oli yhä vuonna 1937 hyväksytyn johtosäännön mukaisesti seurata tasavallan itsenäisyyttä tai sen laillista valtio- ja yhteiskuntajärjestystä vastaan suunnattuja sekä yleistä järjestystä ja turvallisuutta vaarantavia hankkeita. Tällaisten toimien ennaltaehkäisy ja syyllisten saattaminen vastuuseen kuului niin ikään työnkuvaan. Passintarkastus rajoilla sekä maassa oleskelevien ulkomaalaisten valvonta kuului Valpolle. Se myös kokosi EK:n tavoin tietoja epäilyttävistä henkilöistä ja yhteisöistä. Merkittäviä muutoksia ei siis käytännössä tapahtunut.⁷⁰

⁶⁷ Hietaniemi 1992, 198.

⁶⁸ Silvennoinen 2008, 117-118.

⁶⁹ Isaksson 1986, 175-176.

⁷⁰ Lackman 1994, 76-77.

Viraston henkilökunnan kelpoisuusvaatimukset määriteltiin asetuksessa väljähkösti; vakinaisten etsiväntointen hakijoilta ei esimerkiksi vaadittu poliisikoulutusta. Lain 5 luvussa määriteltiin kelpoisuusehdot. Valtiollisen poliisin päälliköltä, apulaispäälliköltä ja tutkintatoimiston päälliköltä vaadittiin 29 § mukaan ylempää oikeustutkintoa ja päälliköltä myös perehtymistä poliisitoimintaan ja hallintotehtäviin. Alemmilta osastopäälliköiltä vaadittiin lainopillista tai kauppakorkeakoulun tutkintoa. Myös esittelijän ja kuulustelijan toimiin vaadittiin lainopillista tutkintoa tai päästötodistusta valtion poliisikoulun II luokalta, ylietsivän toimeen päästötodistusta valtion poliisikoulun I luokalta.⁷¹

Tavallisiin etsiväntoimiin kelpoisuusvaatimuksena oli kuitenkin vain 21 vuoden ikä, päästötodistus yläkansakoulusta tai vastaava tietomäärä sekä lääkärintodistus terveydentilasta. Lisäksi uudistettu laki salli jo aiemmin aloittaneiden toimenhaltijoiden nimittämisen ilman vaadittua kelpoisuutta. Lain 30 § mukaan jokaisen valtiollisen poliisin toimeen pyrkivän tuli olla ”luotettava ja henkilökohtaisten ominaisuuksiensa puolesta poliisitoimeen sopiva”.⁷²

Varsinkin pienempien kaupunkien alaosastoissa saattoi olla etsiviä, joilla oli ainoastaan kansakoulutusta eikä lainkaan sotilaskoulutusta, kielitaitoa tai poliisikokemusta. Esko Rieki oli pannut merkille jo 1920-luvulla, että EK:n palvelukseen hakeutuneet olivat pikemmin ”suoran toiminnan miehiä” kuin ”kynän pyörittäjiä”, vaikka tehtävien luonteen muuttuessa ennaltaehkäiseväksi olisi kaivattu ”enemmän älyllisiä tyyppisiä kuin pakolla kuulusteltavastaan tiedon puristavia”. Osaamisen vahvistamiseksi Rieki määräsi vuonna 1931 päällystön antamaan viikoittaista iltaopetusta pääosaston etsiville, joiden tuli oppia kirjoittamaan ja laatimaan pöytäkirjoja kunnolla.⁷³

Tietyissä asioissa hakijoiden taustat tutkittiin kuitenkin tarkoin. Oikea poliittinen kanta ja luotettavuus, toiminta sisällissodassa (viitteet yhteistoiminnasta punaisten kanssa olivat ehdoton este) ja suojeluskuntien suositus olivat tärkeitä. Tässä kohdin on huomattava, että poliittisen luotettavuuden selvittäminen oli erityisesti Lapuan liikkeen vuosina yleistä muissakin virkanimityksissä. Tämä näkyi esimerkiksi nimismiehissä, jotka välittivät tietoja valtiolliselle poliisille. Myös nimismieheksi päästäkseen oli tehtävä selkoa osallisuudestaan vuoden 1918

⁷¹ Suomen asetuskokoelma vuodelta 1938. N:o 434. Asetus valtiollisesta poliisista. Annettu Helsingissä 22 päivänä joulukuuta 1938. Helsinki 1939, 1123.

⁷² Ibid.

⁷³ Lackman 2007, 288-289.

tapahtumiin ja omattava oikeanlainen puoluekanta, joskin nimismiesten puoluekannat saattoivat vaihdella pitäjittäin kokoomuksesta edistyspuolueeseen ja maalaisliittoon. Suojeluskunnan jäsenyyttä tai suositusta pidettiin parhaana takeena hakijan luotettavuudesta.⁷⁴

Lain 46 § mukaan valtiollisen poliisin tilit tarkasti vuosittain valtion revisiolaitoksen määräämät tarkastajat ja 47 § mukaan käyttövaroja koskevien tilien yksityiskohtaisen tarkastuksen teki sisäasiainministeri. Muutoin asetuksessa ei määrätty mitään viranomaista varsinaisesti valvomaan valtiollisen poliisin toimintaa. Tietynlaista omavalvontaa EK harjoitti, sillä etsivistä pidettiin henkilömappia, johon voitiin koota tietoa paitsi poliittisesta luotettavuudesta, myös yksityisasiasta aina naisuhteista alkoholinkäyttöön. Oikeusvaltion tilasta kertoo silti paljon se, ettei mikään ulkopuolinen taho valvonut järjestöä, jolla oli valta kohdistaa kansalaisiin huomattavaa valvontaa ja kontrollia.

Riekin luoma EK toimi pitkälti avainasemissa toimineiden henkilöiden persoonallisuuksien varassa. Poliisin toimintaa saattoi helpottaa henkilöstön suuri poliittinen yksimielisyys, mutta sisäisen opposition puuttuminen vaikeutti sen kykyä arvioida omaa toimintaansa kriittisesti, varsinkin, kun mikään muukaan viranomainen ei sitä valvonut.⁷⁵

EK:n toimintavuodet sijoituivat Suomen sisällissodan ja toisen maailmansodan väliseen näennäisen rauhan aikaan, jota varjostivat aiemmin kuvatut yhteiskunnalliset jännitteet: sisällissodan kahtia repimä kansa ristiriitoineen, 1930-luvun alun lama sekä nouseva suursodan uhka. Luonnollisesti tällä oli suuri vaikutus myös valtiollisen poliisin toimintaan. Vaikka Arne Isakssonin kuvaukset EK:n tahallisista murhista ja terroristista lienevät suuresti liioiteltuja, on niissä myös totuuden siemen. Valtiollisen poliisin toiminta heijasti vahvasti omaa aikaansa ja otteet saattoivat olla koviakin – ennaltaehkäisevään toimintaan kuuluivat mm. urkinta, soluttautuminen, kotitarkastukset ja pidätykset. Se ei silti ollut kovin näkyvä laitos, varsinkaan sen jälkeen kun aiemmin yleiset vaatimukset ja odotukset poliisivoimien sotilaallisuudesta vähenivät 1930-luvun lopun rauhallisemman sisäpoliittisen tilanteen myötä. Organisaationa valtiollinen poliisi ei juuri muuttunut nimen- ja päällikönvaihdoksen myötä. Yhteiskunnan järjestämälle kontrollipolitiikalle nähtiin yhä suurtakin tarvetta, eikä totuttuihin toimintamalleihin ajoittaisista uudistuspyrkimyksistä huolimatta vielä sodan kynnyksellä kajottu. Vaikka EK-Valpo oli

⁷⁴ Ruuskanen 2006, 40-41.

⁷⁵ Silvennoinen 2008, 118.

sisäasiainministeriön alainen, sillä oli valta itse määrittellä, keihin ja millä tavoin se kohdisti valvontaa ja kontrollia. Näin ollen sillä voidaan katsoa olleen merkittävä valta käytännössä luoda rajoja hyväksyttävän ja kielletyn toiminnan välillä.⁷⁶

2.3 Ulkomaalaiskysymykset 1930-luvun lopulla ja EK-Valpon rooli ulkomaalaisasioissa

”Mitä voimassa olevasta järjestelmästä tai muista syistä johtuvia puutteellisuuksia saattaakin esiintyä ulkomaalaisten valvonnassa Suomessa, niin voimme kuitenkin olla vakuuttuneita siitä, että sen tehokkuuteen nähden hyvin kestämmä vertailun minkä muun maan kanssa tahansa.”⁷⁷

Vuoden 1937 lopussa Suomessa asui tilastojen mukaan 21 854 ulkomaalaista. Lähes kaksi kolmasosaa heistä oli entisen Venäjän kansalaisia, joista vajaa puolet venäläisiä ja loput itäkarjalaisia ja inkeriläisiä pakolaisia. Lopuilla kolmasosalla ulkomaalaisista taas oli jonkin muun maan kansalaisuus, ja joukossa oli kaikkiaan 32 eri maan kansalaisia. Suurimmat ryhmät muodostivat ruotsalaiset (2975), saksalaiset (1343), virolaiset (607), tanskalaiset (415), norjalaiset (324) ja Neuvosto-Venäjän kansalaiset (204).⁷⁸ Suurin osa ulkomaalaisista oleskeli Uudenmaan ja Viipurin lääneissä, erityisesti Helsingissä ja Viipurissa.⁷⁹ Koko Kuopion läänissä asui vuonna 1937 vain 635 ulkomaalaista.⁸⁰

Tilastoissa tosin huomioitiin vuodesta 1932 lähtien vain oleskeluluvan saaneet eli Saidelsonin kaltaiset matkakortilla oleskelevat eivät näkyneet niissä.⁸¹ Tilastot olivat todennäköisesti 1930-luvulla vielä muutoinkin epätarkkoja.⁸² Ulkomaalaisten määrä väheni tilastojen perusteella huomattavasti 1930-luvulla, ja osaksi kyse luultavasti oli tilastointitavan muutoksesta eli siitä, ettei matkakortilla tai viisumilla tilapäisesti oleskelevia huomioitu. Toisena tilastointiin liittyvänä muutoksena olivat vuonna 1937 poliisiviranomaisten ja nimismiesten suorittamat tarkistukset, joissa poistettiin luetteloista sellaiset ulkomaalaiset, jotka eivät todella asuneet merkityssä kaupungissa tai nimismiespiirissä. Toisaalta eräinä syinä ulkomaalaisten määrän oikeaan vähentymiseen olivat Suomen kansalaisoikeuksien myöntäminen sekä kuolleisuus.

⁷⁶ Vuorinen 2023, 27-28.

⁷⁷ Esittelijäneuvos Eero Koskimies alustuksessaan Hämeen läänin poliisipäällystöpäivillä 14.–15. joulukuuta 1937.

⁷⁸ Tilastokatsauksia N:o 1 1939, 42-44.

⁷⁹ Leitzinger 2008, 13, 94-95.

⁸⁰ Tilastokatsauksia N:o 1 1939, 45.

⁸¹ Tilastokatsauksia N:o 9 1936 41-42; Tilastokatsauksia N:o 1 1939, 43.

⁸² Leitzinger 2008, 88.

Venäläistaustaisten ulkomaalaisten määrä ei myöskään enää kasvanut. Tilastollisessa vuosikirjassa vuodelta 1939 todettiin myös, että vinomaiset noudattivat yhä ”suurta pidättyväisyyttä” mitä tuli uusien lupien myöntämiseen ulkomaalaisille, ja siksi suhdannekehityksen mahdollinen vaikutus ei ollut vielä päässyt näkymään tilasoissa.⁸³

EK:n samoin kuin seuraajansa Valpon tehtäviin kuului maassa oleskelevien ulkomaalaisten valvonta ja passintarkastusviranomaisena toimiminen. Nämä pitivät sisällään monenlaisia toimia. EK oli todennut lokakuussa 1933:

”Maantieteellisen asemansa takia... Suomi joutuu enemmän kuin muut valtiot vastaanottamaan pakolaisia ja sen täytyy itsepuolustuspakosta estää rikollisten, kommunistien ja yleensä ala-arvoisten ainesten pääsy valtakuntaan.”⁸⁴

Sisäasiainministeriö oikeutti 15.12.1938 Valpon myöntämään kansalaisuudettomille henkilöille muukalaispasseja ulkomaanmatkoja varten. Kansalaisuutensa menettäneille pakolaisille oli myönnettävä muukalaispassin ohella oleskelu- ja työluvut. Suomessa käytössä olleet erilliset työ- ja oleskeluluvat mahdollistivat oleskeluluvan myöntämisen ilman työlupaa. Tämä oli usein hyödytöntä muille kuin varakkaille ulkomaalaisille. Tosin työ- ja oleskelulupien yhteydessä säädettiin ensi kertaa pakolaisista, joille voitiin myöntää erivapauksia työluvan saamiseksi; lupa voitiin myöntää kysymättä sosiaaliministeriön mielipidettä ja se voitiin antaa toistaiseksi, jolloin sitä ei myöskään tarvinnut hakea uudelleen joka kerta työpaikkaa vaihdettaessa. Tämä teki turvapaikkaoikeutta nauttivien henkilöiden, joista erityisesti mainittiin erilaiset poliittiset pakolaiset, asemasta poikkeuksellisen muihin ulkomaalaisiin oleskelu- ja työluvan saaneisiin nähden. Se, että työlupa oli luonteeltaan yleinen eikä sidottu yksittäiseen työpaikkaan tai toimeen, kuten määräaikaisissa työluvista, oli omiaan helpottamaan paitsi työpaikan vaihtoa ja itsenäistä ammatinharjoittamista, myös elämän järjestämistä ja suunnittelua ylipäänsä.⁸⁵

Kun turvapaikkaoikeuden määrittely Suomen lainsäädännössä erotti oleskelu- ja työluvut, pakolaisten asemasta tuli sosiaaliministeriöstä riippumaton. Taustalla oli lähinnä eri ministeriöiden pirstaloitunut työnjako eli vallan ja vastuun siirtyminen sisäasianministeriöltä sosiaaliministeriölle. Tässä kohti on myös huomattava, että 1930-luvun lopulla ”turvapaikkaoikeus” ei merkinnyt

⁸³ Tilastokatsauksia N:o 1 1939, 43.

⁸⁴ Leitzinger 2008, 182.

⁸⁵ Leitzinger 2008, 183.

yksittäiselle pakolaiselle oikeutta vaatia turvapaikkaa, vaan lähinnä vastaanottavan valtion oikeutta myöntää tai hylätä hakemus omien intressiensä ja mahdollisuuksiensa mukaan. Suomi ei, niin kuin eivät useimmat muutkaan maat, ollut sitoutunut esimerkiksi Pariisissa 1933 solmittuun yleissopimukseen, jonka nojalla kansalaisuudettomia ja poliittisia pakolaisia ei tulisi karkottaa.⁸⁶

Pakolaiskysymys ei sinänsä ollut uusi, sillä se oli itsenäisyyden alussa noussut useasti ajankohtaiseksi. Suomeen oli saapunut Venäjän vallankumouksen, sisällissodan ja nälänhädän seurauksena noin 16 000 pakolaista jo vuosina 1917–1923, jolloin saapui myös tuhansia inkeriläisiä ja Itä-Karjalan asukkaita epäonnistuneiden kansannousujen jäljiltä.⁸⁷ Vuonna 1933 Suomessa on arvioitu olleen 18 000 pakolaista, joista lähes kaikki olivat Venäjältä. Heidän määränsä laski 1930-luvulla, ja vuonna 1938 heitä oli ulkoministeriön laskelman mukaan noin 14 600.⁸⁸

Yksittäisiä pakolaisia saapui 1930-luvun alussa Baltian maista ja Saksasta, mutta suurin osa heistä jatkoi matkaansa Yhdysvaltoihin tai Britanniaan. Vuosikymmenen puolivälissä Virossa saapui vapausoturi liikkeen johtajia sen jälkeen kun presidentti Konstantin Päts oli lakkauttanut liikkeen. Virossa oli tapahtunut hieman vastaava kehityskulku kuin Suomessa Lapuan liikkeen kohdalla, kun vapautusoturi liikkeen vaikutuksesta hyväksytyä uutta perustuslakia, joka keskitti vallan presidentille, käytettiin sitä itseään vastaan.⁸⁹

Juutalaispakolaisia tuli Suomeen varsinkin Itävallan Anschlussin sekä Tshekkoslovakian sudeettialueiden Saksaan liittämisen jälkeen vuonna 1938. Joitakin juutalaispakolaisia tuli myös Danzigista ja Unkarista. Pakolaiset saapuivat lähinnä laivoilla sekä yksittäin että suuremmissa ryhmissä. Keväällä 1939 Suomessa oli sisäministeri Urho Kekkosen mukaan 170 pakolaista, jotka Saksan laeissa oli määritelty juutalaisiksi, ja kaikkiaan pakolaisia oli vuoden aikana saapunut Keski-Euroopasta 276. Juutalaisten lisäksi poliittisina pakolaisina tuli 1930-luvun lopulla yksittäisiä tshekkejä ja Tshekkoslovakian unkarilaisia, joista useimmat olivat sosiaalidemokraatteja. Pakolaisten todellista tarkkaa lukumäärää on vaikea arvioida, sillä tilastoissa ei välttämättä huomioitu ihmisiä, jotka saapuivat virallisesti turisteina tai liikeasioissa, oleskelivat Suomessa vain

⁸⁶ Torvinen 1984, 68-69.

⁸⁷ Välimäki 2019, 41.

⁸⁸ Torvinen 1984, 73.

⁸⁹ Torvinen 1984; 74, Siiras 1942, 35.

lyhyen aikaa tai liikkuvat edestakaisin esimerkiksi Suomen ja Ruotsin välillä. Lukumäärä oli joka tapauksessa varsin pieni.⁹⁰

Yleisesti myös matkailun lisääntyminen kasvatti rajavalvonnan tarvetta. Vuosien 1930–1937 välillä saapuvien ulkomaalaisten matkustajien määrä yli kaksinkertaistui vajaasta 40 000:sta lähes 90 000:ään. Samaan aikaan ulkomaille lähteneiden suomalaisten määrä nousi vajaalla viidellä tuhannella noin 36 000:sta noin 41 000:een. Kasvu oli voimakasta varsinkin laman hellitettyä vuosikymmenen puolivälistä eteenpäin.⁹¹ Tilastokeskuksen julkaisemassa Tilastokatsauksia-lehdessä 2/1938 mainitaan syiksi ”suotuisaan kehitykseen” Suomen markan ulkomaalaisille edullinen vaihtokurssi ja tehostetun matkailupropagandan aiheuttama kasvava kiinnostus Suomea kohtaan. Ulkomaille matkustaneiden suomalaisten määrä puolestaan oli lisääntynyt taloudellisten olojen parantuessa ja oli vuonna 1937 suurempi kuin koskaan.⁹² Laivalla maahan saapui vuonna 1937 yli 80 % matkustajista ja maitse noin 5 %. Lentomatkustus oli lisääntynyt nopeasti, mutta lentokoneella saapui silti vasta 8,6 % kaikista matkustajista. Ylivoimaisesti suurin matkustajaryhmä olivat ruotsalaiset, joita oli 35,5 % kaikista ulkomaalaisista. Heitä seurasivat virolaiset (13,4 %), saksalaiset (12,2 %), englantilaiset (11,6 %) ja amerikkalaiset (8,8 %).⁹³

1930-luvun kuluessa oli aika ajoin luovuttu tiettyjen ulkomaalaisryhmien matkojen kortittamisista – tällaisia olivat mm. amerikansuomalaisten vierailut entisessä kotimaassaan ja huvikiertomatkojen osanottajat. Vuosikymmenen lopulla, 15.3.1939 alkaen, valvontaa kiristettiin kortittamalla kaikkien muiden paitsi pohjoismaalaisten ja virolaisten matkat. Talvisodan alettua myös näiden ja suomalaistenkin matkat kortitettiin.⁹⁴

Paitsi kasvanut matkustajamäärä ja pakolaiset, myös maailmantilanne huoletti valtiollista poliisia. ”Nykyinen maailman poliittinen tilanne, kaikkialla vallitseva epäluulo ja yleinen rauhattomuus”, ”eri aatesuuntien välinen valtataistelu”, ”maasta toiseen matkustelevat epämääräiset ja hämäräperäiset asiamiehet” ja ”propagandatyöntekijät” mainittiin syiksi priorisoida entisestään Suomeen saapuvien ja maassa oleskelevien ulkomaalaisten valvontaa. EK-Valpon etsivät seurasivat tarkkaan useimpia ulkomaalaisia, joista epäilyttävimmiksi katsottiin erityisesti 1930-luvun loppua

⁹⁰ Torvinen 1984, 74.

⁹¹ Tilastokatsauksia N:o 2 1938, 42.

⁹² Ibid., 42.

⁹³ Ibid., 45.

⁹⁴ Leitzinger 2008, 335.

kohti tultaessa kaikki kommunisteiksi epäillyt ja ei-suomalaistaustaiset entisen Venäjän alamaiset sekä Neuvostoliiton kansalaiset. Neuvostoliiton vakoojiksi epäiltyjä seurattiin tarkimmin.⁹⁵ Vuosina 1937–1938 EK tosin kokosi tietoja myös saksalaisyhdistyksistä ja Suomessa asuvista saksalaisista sekä teki yksittäisiä maastapoistamispäätöksiä natsivakoilun perusteella.⁹⁶

Tietojen sääntillistä kokoamista henkilömappeihin voidaan pitää osoituksena siitä, että valtiollinen poliisi tulkitsi laajasti kontrollipoliittisen tehtävänsä. Myös valtiorikosten kannalta mitättömiä ja epäpoliittisiksi todettuja epäiltyjä saatettiin valvoa tarkkaan ja laaja tiedonkeruu jo sinänsä oli osa valvontaa. Tämä ei ollut erityisesti Suomelle tyypillistä, sillä myös muiden maiden turvallisuusorganisaatioissa oli tapana kerätä toisinaan vähäpätöistäkin tietoa ja ylläpitää laajoja henkilörekistereitä. Valvontaresurssit kohdistettiin hyvin laajalle, ja toisinaan kerätyn tiedon määrä näytti olevan tärkeämpää kuin sen laatu.⁹⁷

EK-Valpon alaosastot toimivat itsenäisinä arkistonmuodostajina.⁹⁸ Ne vaihtoivat tietoja pääosaston, lääninhallitusten ja ministeriöiden kanssa. Seurattavista ulkomaalaisista laadittiin tarkoitusta varten henkilökortit ja -mapit silloin kun tietoja alkoi kertyä paljon. Rajojen ylitykset, oleskelu- ja työlupa-anomukset ja -päätökset sekä mahdolliset kansalaisuusanomukset ja näitä varten kerätyt tiedot kertyivät aina arkistoihin.⁹⁹

Asetuksessa ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa (annettu Helsingissä 1. päivänä huhtikuuta 1938) 21 §:ssä veloitettiin lääninhallitukset viipymättä antamaan tiedot oleskelulupien hylkäämispäätöksistä ulkoasiainministeriölle ja valtiolliselle poliisille. Lisäksi 47 §:ssä veloitettiin lähettämään kuukausittain luettelot sekä myönnettyistä että hylätyistä oleskelu- ja työluvista sosiaaliministeriölle ja valtiolliselle poliisille. Aiemmassa, 27. toukokuuta 1927 annetussa asetuksessa sama velvollisuus oli maaherralla ja valtiollisen poliisin tilalla mainittu etsivä keskuspoliisi.¹⁰⁰

⁹⁵ Leitzinger 2008, 336.

⁹⁶ Torvinen 1984, 86.

⁹⁷ Vuorinen 2023, 67-68.

⁹⁸ Arkistojen Portti. Valtiollinen poliisi. <https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/aineisto-oppaat/valtiollinen-poliisi> 29.10.2023.

⁹⁹ Leitzinger 2008, 337.

¹⁰⁰ Suomen asetuskokoelma vuodelta 1927. N:o 165 Asetus ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa. Annettu Helsingissä, 27 päivänä toukokuuta 1927. Helsinki 1928.

Suomen asetuskokoelma vuodelta 1938. Asetus ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa. Annettu Helsingissä, 1 päivänä huhtikuuta 1938. Suomen asetuskokoelma vuodelta 1938. N:o 151-153. Helsinki 1939.

Ministeriöiden velvollisuutta tiedottaa EK-Valpolle tekemistään ratkaisuksista – jotka osittain saattoivat pohjautuakin sen suorittamiin kuulusteluihin – voidaan pitää osoituksena valtionpoliisin vahvasta roolista ulkomaalaisten oleskelulupaprosesseissa. Vuosikymmenen loppua kohti vakautuva sisäpoliittinen tilanne vapautti resursseja ulkomaalaisten seuraamiseen, mikä mahdollisti hyvinkin tarkan valvonnan. Toisaalta kiristynvä maailmanpoliittinen ilmapiiri, matkailun kasvu ja lisääntyvä pakolaisuus Keski-Euroopasta johtivat Suomen aiempaa tiiviimpään kansainväliseen yhteistyöhön ja lainsäädännöllisiin muutoksiin, millä mm. lopulta rajoitettiin viisumivapautta. EK-Valpolla oli keskeinen rooli ja valta tällaisten päätösten toteuttamisessa.

Voidaan sanoa, että 1930-luvulla kaikki ulkomaalaiset koettiin jonkinlaisiksi turvallisuusriskeiksi, joiden tekemisiä oli syytä tarkkailla. Tarkkailusta saadut havainnot koottiin mappeihin, joista muodostui valtavia henkilörekistereitä. EK-Valpon kaksoisrooli valvonta- ja tiedonhallintaviranomaisena näkyikin erityisesti ulkomaalaisasioissa, sillä se oli ainoa ulkomaalaisvalvontaan erikoistunut viranomainen. Sen arkistot osaltaan osoittavat myös 1930-luvun oikeusvaltiotodellisuuden tilan mitä tulee esimerkiksi rekisteröidyn oikeuksiin; järjestön valta antoi sille laajat mahdollisuudet paitsi saada tietoja, myös puuttua havaitsemiinsa epäilyttäviin seikkoihin. Puuttumiskeinoihin kuuluivat kotietsinnät, säilöönnotot ja ulkomaalaisten kohdalla myös maastapoistamiset.¹⁰¹

2.4 Antisemitismin vaikutus

Jari Hanski on todennut väitöskirjassaan *Juutalaisvastaisuus suomalaisissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa 1918—1944* suomalaisten enemmistön suhtautumisen juutalaisiin olleen varsin neutraali ja välinpitämätön. Suomalaisten juutalaisvastaisissa kirjoituksissa näkyi vahva saksalaisvaikutus, ja kirjoittelun määrä lisääntyi kansallissosialistien valtaannousun myötä vuonna 1933. Avointa juutalaisvastaisuutta lietsoivat lähinnä äärioikeistolaiset liikkeet, jotka esittivät väitteitä juutalaisten vallasta bolsevismiin ja kansainvälisten järjestöjen taustalla sekä juutalaisten kristityille aiheuttamasta uhasta. Kansainvälisesti omaksutuille väitteille pyrittiin etsimään näennäisiä vastaavuuksia suomalaisesta yhteiskunnasta; juutalaisten pelättiin valloittavan suomalaisen elinkeinoelämän, alistavan maan kansainvälisille lainoille ja ottavan tiedotusvälineet haltuunsa. Juutalainen raha ja juutalainen kauppias olivat antisemitististen pilakirjoitusten ja piirrosten vakioaiheita. Taloudellisessa juutalaisvastaisuudessa hyödynnettiin myös keskiaikaisia

¹⁰¹ Silvennoinen 2008, 74.

karikatyyrejä yhteiskunnan lankoja käsissään pitelevistä rahanlainaajista. Suomessa selitysmalli juutalaisista syntipukkeina tai rotupohjainen juutalaisvastaisuus eivät kuitenkaan saaneet laajaa suosiota.¹⁰² Koska juutalaisväestö oli pieni ja nuori, enemmistö suomalaisista ei koskaan kohdannut juutalaisia ja heiltä puuttui samanlainen vanhakantainen antisemitistinen vakaumus, joka väestöllä oli Keski- tai Itä-Euroopan maissa.

Toisaalta erityisesti ulkomaalaispolitiikan näkökulmasta voisi todeta, että juutalaisiin suhtauduttiin yleisesti pikemmin kielteisesti kuin neutraalisti, eikä heidän maahan tuloaan monissakaan piireissä pidetty suotavana. Juutalaisvastainen kirjoittelu lisääntyi erityisesti Itävallan Anschlussin jälkeen 1938, kun juutalaispakolaisia alkoi tulla Suomeen enemmän. Vihamielistä ja jopa väkivaltaan yllyttävää kirjoittelua esiintyi pääasiassa IKL:n äärioikeistolaisissa lehdissä (esim. Ajan Suunta). Myös joissain porvarillisissa lehdissä pakolaisiin suhtauduttiin torjuvasti ja niissäkin esiintyi paikoin avointa antisemitismia, kuten Uuden Suomen pääkirjoituksessa 21.2.1939, jossa peräänkuulutettiin juutalaisten maahanmuuton torjumista ja todettiin, että ”kansainvälinen juutalaisuus taloudellisine mahdollisuuksineen” voi selvittää juutalaispakolaisuuden.¹⁰³

”Kansainvälinen juutalaisuus” tulee esille myös Saidelsonin kuulustelupöytäkirjoissa. Käsite on peräisin Henry Fordin vuonna 1920 julkaisemasta antisemitistisestä artikkelikokoelmasta *The International Jew*, joka julkaistiin suomeksi vuonna 1924 nimellä ”Kansainvälinen juutalainen: maailman tärkein kysymys”. Ford viittasi muun muassa Siionin viisaiden pöytäkirjoihin ja toisti vanhaa ajatusta juutalaisten järjestelmällisestä maailmanvalloituksesta, joka ulottui aatteelliseen, poliittiseen ja taloudelliseen valtaan, Neuvostoliiton bolsevikkijohtajista Wall Streetin pankkiireihin:

”Tämä juutalaisten leveneminen yli Euroopan ja maapallon --teki heille mahdolliseksi senlaatuksen kansainvälisyyden, jota mikään muu rotu tai kauppiasryhmä ei ole saavuttanut. Heitä ei ainoastaan ollut kaikkialla --vaan he olivat kaikkialla kosketuksissa keskenään. -- Valtiollainain järjestämistä helpotti saman rahamiessuvun jäsenten asuminen eri maissa; he muodostivat kansainvälisen hallintoneuvoston, joka pelasi kuninkaan kuningasta, hallituksen hallitusta vastaan ja käytti ovelasti kansallisia ristiriitoja rahalliseksi edukseen.”¹⁰⁴

¹⁰² Hanski 2006, 278-288.

¹⁰³ Torvinen 1984, 116-125.

¹⁰⁴ Ford 1924, 8-9.

Kansainvälisen juutalaisuuden käsite oli omaksuttu myös suomalaisen äärioikeiston keskuudessa. Esimerkiksi IKL:n äänenkannattaja Karjalan Suunta kirjoitti 6.3.1938 kansainvälisestä juutalaisuudesta ja laittomasta toiminnasta talouselämässä kysyen: *”—onko juutalaisten röyhkeys meidän maassamme kasvamassa nyt, kun oman arvonsa enemmän tuntevien kansojen keskuudessa tätä häikäilemättömintä keinottelijakansaa vastaan on otteita tiukennettu? Onko Suomi juutalaisten tuleva tyyssija?”*¹⁰⁵

Antisemitismi ei kuitenkaan koskenut ainoastaan poliittisia äärilaitoja. Hieman ennen kuin Itävallan juutalaisia pakolaisia kuljettanut laiva S/S Ariadne käännytettiin takaisin Saksaan elokuussa 1938, vapaat elinkeinoalojen järjestöt laativat kirjelmän vastalauseeksi oleskelulupien myöntämiseen juutalaisille, vetosivat hallitusta palauttamaan siihen mennessä saapuneet juutalaiset ja estämään heidän saapumisensa jatkossa. Järjestöjen mukaan juutalaisten maahanmuutosta *”—ei tule olemaan missään tapauksessa Suomen elinkeinoelämälle mitään hyötyä. Keski-Euroopan juutalaiset omine liike- ja menettelytapoineen tulisivat arvatenkin aiheuttamaan paljon häiriötä elinkeinoelämällemme eri aloilla.”*¹⁰⁶

Antisemitismiä näyttäisi todellakin esiintyneen myös aivan tavallisen kansan parissa, myös seuduilla, joissa juutalaisia asui tuskin lainkaan – esimerkiksi vuonna 1930 koko Kuopion läänissä ei asunut yhtään juutalaista.¹⁰⁷ YLE:n Todellisia tarinoita -sarjassa vuonna 2009 lähetetyssä radiodokumentissa haastateltiin vuonna 1925 syntynyttä suonenjokelaismiestä, joka oli noin 12–13-vuotias Saidelsonin oleskellessa paikkakunnalla. Vaikka osa muistikuvista voi olla ajan saatossa värittyä, hän todennäköisesti kertoi aitoja käsityksiään mitä tulee ”kansan tuntoihin”:

*”Oli se juutalaisuusjuttu oli se ensimmäinen semmonen jota ei rahvas hyväksynyt. —No kaikki juutalaiset oli rosvoja. Semmonen käsitys oli siitä. Ja yleensä kun kansan suussahan kiertää tämä että kaikki mualliman rahat piätty loppujen lopuks juutalaisille.”*¹⁰⁸

”Kansainvälisen juutalaisuuden” uhka merkitsi Hanskin mukaan sitä, ettei esimerkiksi Suomen pientä juutalaisyhteisöä nähty uhkana sinänsä; uhkaksi koettiin taustalla oleva verkosto, joka pyrki

¹⁰⁵ Torvinen 1984, 116.

¹⁰⁶ Torvinen 1984, 95.

¹⁰⁷ Suomen virallinen tilasto VI Väestötilasto 76:1. Helsinki 1933. IV. Väestö joulukuun 31 päivänä 1930 jaettuna uskontokunnan mukaan, läänittäin, 62-63.

¹⁰⁸ Jäppinen 2009, YLE Elävä arkisto <https://areena.yle.fi/podcastit/1-2654289> 11.12.2023.

valloittamaan koko maailman.¹⁰⁹ Antisemitistisiä lausuntoja saatettiin perustella näennäisen pragmaattisesti, niin kuin Suomen elinkeinoelämästä huolensa ilmaisevat järjestöt yllä. Myös Oula Silvennoinen on todennut, että tavallisesti juutalaisvastaiset asenteet ja ennakkoluulot näkyivät aikakaudelle tyypillisenä arkipäivän antisemitisminä eli halventavina vitseinä, epäluuloina ja stereotypisointeina.¹¹⁰

Myös EK-Valpossa esiintyi antisemitismiä, ja ulkomaalaisista venäläistaustaisten ohella juuri juutalaisiin suhtauduttiin erityisen kielteisesti. Niinpä ulkomaalaisiin juutalaisiin kohdistettiin huomiota jo yksin juutalaisen syntyperän takia. Henry Fordin kehittelemä uskomus kansainvälisen juutalaisuuden ja bolsevismin yhteydestä oli levinnyt jo varhain EK-Valpon henkilöstön keskuuteen, ja juutalaisiin liitettiin sellaisia ominaisuuksia kuin rahanahneus ja petollisuus.¹¹¹ Tämä tosin heijasteli 1930-luvun Euroopan yleisiä asenteita ja länsimaista kulttuuri-ilmapiiriä, jossa juutalaisvastaisuus oli laajasti hyväksyttyä. Näin oli myös suomalaisessa sivistyneistössä, minkä voi havaita esimerkiksi erilaisina viittauksina aikakauden kirjallisuudessa.¹¹²

3. Ulkomaalaislainsäädäntö Suomessa sotaa edeltävinä vuosina

3.1 Maahantulo ja oleskelulupa

Ulkomaalaisasioita koskeva lainsäädäntö jakaantui 1930-luvulla erillisiin kansalaisuus- ja ulkomaalaislainsäädöksiin, joista jälkimmäisiä tarkastelen tässä luvussa. Kansalaisuuslaeissa säädettiin Suomen kansalaisuuden saamisesta ja menettämisestä, jotka tosin liittyivät myös ulkomaalaisvalvontaan mutta eivät kosketa tutkimustani. Pohjoismaisista ja Suomen–Viron matkakorteista säädettiin erikseen ja käsittelen niitä luvussa 4.5.

Varsinaisissa ulkomaalaislaeissa säädettiin maahan tulosta ja maassa oleskelusta sekä Suomen viranomaisten vastuunjaosta ulkomaalaisvalvonnassa. Niihin kuului myös säännöksiä Suomen kansalaisen velvollisuuksista ilmoittaa poliisiviranomaiselle esimerkiksi ulkomaalaiselle asuntoa vuokrattaessa tai ulkomaalaista palkattaessa. Lisäksi oli erillisiä lakeja, muun muassa laki ulkomaalaisen Suomessa olevasta hoidosta jätetystä omaisuudesta. Myös Suomen kansalaisten

¹⁰⁹ Hanski 2006, 288.

¹¹⁰ Silvennoinen 2008, 72.

¹¹¹ Ibid., 72.

¹¹² Ks. esim. Waltari, Mika. Yksinäisen miehen juna, WSOY 1929; Waltari, Mika, Lähdin Istanbuliin, WSOY 1948.

ulkomaanpasseista eli ulkomaille matkustamista varten myönnettävistä passeista säädettiin erikseen.¹¹³

Ulkomaalaisasetusten ohella ulkomaalaisia saattoivat koskettaa myös muut säädökset. Tällaisia olivat esimerkiksi vuonna 1919 säädetty ja 1934 uudistettu yhdistyslaki, joka kielsi ulkomaalaisia kuulumasta valtiollisiin yhdistyksiin, sekä vuonna 1922 säädetty ja 1932 uudistettu laki rikoksentehtäjiin luovuttamisesta.¹¹⁴ Suomen pakolaispolitiikka 1930-luvun lopulla taas perustui erityisesti vuoden 1938 ulkomaalaisasetukseen sekä syyskuun 1939 asetukseen, joka toi valtioneuvostolle oikeuden antaa poikkeusmääräyksiä. Ulkomaalaislakeja oli muutettu useaan kertaan itsenäisyyden alkuvuosina. Asetuksella ulkomaalaisten maahantulosta ja oleskelusta valtakunnassa (2.7.1919) kumottiin autonomian ajan aikaiset ulkomaalaissäädökset. Sitä uusittiin useita kertoja 1920- ja 1930-luvulla. Uudistuksissa lisättiin mm. viisumivapaussopimuksia. Vuoden 1933 asetuksessa mainittiin ensi kertaa EK:n rooli. Viimeinen asetus ennen talvisotaa annettiin samana päivänä kun Saksa hyökkäsi Puolaan ja toinen maailmansota syttyi, 1.9.1939. Valtioneuvosto antoi vielä 6.11.1939 päätöksensä ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa annetun asetuksen nojalla lääninhallituksille kuuluvien tehtävien siirtämisestä sisäasiainministeriölle.¹¹⁵

Vuoden 1933 asetusta on kuvattu varsin suvaitsevaksi.¹¹⁶ Se antoi Pohjoismaiden ja Viron kansalaisille vapauden saapua maahan ilman passia, pelkällä matkakortilla. Lisäksi 11 maan kanssa oli solmittu viisumivapaussopimus; näiden joukossa olivat muun muassa Saksa, Belgia, Japani, Itävalta ja Tšekkoslovakia.¹¹⁷

Seuraavissa luvuissa tarkastelemani yksittäistapauksen kannalta oleellisin on 1.4.1938 annettu asetus ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa. Tuolloin Saksa oli juuri miehittänyt Itävallan, ja Suomessa pelättiin pakolaismäärän kasvua. Uusi asetus tuli voimaan 1.5.1938 ja sisälsi kaikki keskeiset ulkomaalaisvalvonnan sekä maahantulon estämis- ja maastapoistamiskeinot, jotka ulkomaalaisia koskivat: passi- ja viisumipakon, oleskelu- ja työluvan hankkimisvelvollisuuden, maahan saapumisen estämisen ja maasta karkottamisen, velvollisuuden saapua kutsusta

¹¹³ Suomen asetuskokoelma vuodelta 1938. Helsinki 1939.

¹¹⁴ Torvinen 1984, 78, 83.

¹¹⁵ Leitzinger 2008, 370.

¹¹⁶ Torvinen 1984, 78.

¹¹⁷ Suomen asetuskokoelma vuodelta 1933. Helsinki 1934. Asetus N:o 165 ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa. Annettu Helsingissä, 27 päivänä toukokuuta 1933, 429-430.

antamaan poliisille tarvittavia tietoja oleskelusta, säilöönoton sekä maastapoistumisen kieltämisen rikoksesta syytetyille ja tuomituille ulkomaalaisille tai yleisen edun nimissä. Asetus säilytti viisumivapaussopimukset ja jopa lisäsi niitä, mutta muilta osin säännökset tiukensivat maahantulon ja maassa oleskelun ehtoja.¹¹⁸

Asetuksen 1 § mukaan vieraan valtion kansalaisella tuli olla maahan saapuessaan passi. Jos hän ei ollut minkään maan kansalainen tai voinut saada kotimaansa viranomaiselta passia, tuli hänellä olla asianomaisen viranomaisen antama henkilöllisyystodistus. Ruotsin, Norjan, Tanskan, Islannin ja Viron kansalaisille riitti myös matkakortti. Asetuksen 4 § mukaan passin tai henkilöllisyystodistuksen tuli maahan saapuessa olla leimattu ulkoasiainministeriön tai sen valtuuttaman viranomaisen toimesta. Pohjoismaiden, Viron ja eräiden muiden maiden kansalaiset olivat kuitenkin oikeutettuja saapumaan maahan ilman passinleimausta. Diplomaattikuntaan kuuluvien maahan saapumisesta ja passinleimauksesta säädettiin erikseen.

5 § mukaan maahan saapumiseen ja maassa oleskeluun oikeuttava yksinkertainen leimaus voitiin antaa korkeintaan kolmeksi kuukaudeksi, paitsi Yhdysvaltain kansalaisille kuudeksi kuukaudeksi. Ulkomaalaiset, jotka olivat oikeutettuja saapumaan maahan ilman passinleimausta, saivat ilman erityistä lupaa oleskella maassa passin nojalla korkeintaan kolme kuukautta. Maasta poistumista oleskelun aikana ei katsottu oleskelun keskeytykseksi, jos ulkomaalainen palasi maahan kuuden kuukauden kuluessa poistumisesta. Asetus jätti tulkinnanvaraiseksi matkakortilla maahan saapuneiden pohjoismaalaisten ja virolaisten aseman, sillä siinä puhuttiin nimenomaan passin nojalla oleskelusta. Asetuksessa ei myöskään täsmennetty, millä perusteella ”erityistä lupaa” olisi voinut hakea ja mistä. 6 § mukaan passi voitiin leimata myös useampaa kuin yhtä leimausajan kuluessa tehtävää matkaa varten korkeintaan kahdeksi vuodeksi, mutta silloinkin oli oikeus oleskella maassa vain kolme kuukautta kerrallaan, ja niiden välillä täytyi olla kuusi kuukautta. Tämän lisäksi 6 §:ssä säädettiin lyhyempään oleskeluun oikeuttavista leimauksista kauttakulkua varten.

Uutena säännöksenä 10 §:ssä määrättiin passintarkastusviranomaiseksi valtiollinen poliisi. 16 §:ssä veloitettiin erikseen säädettyä pisintä sallittua leimausaikaa pidemmäksi ajaksi jääviä hakemaan hyvissä ajoin ennen määräajan umpeutumista lääninhallitukselta eli käytännössä maaherralta

¹¹⁸ Torvinen 1984, 78-80.

oleskelukirjaa, josta erikseen säädettiin seuraavassa pykälässä ja jonka muodon vahvisti sisäasiainministeriö. Hakemus tuli 17 § mukaisesti toimittaa sen paikkakunnan poliisiviranomaiselle, jossa ulkomaalaisella oli vakinainen asunto.¹¹⁹

Kiinnostava muutos vuoden 1933 lakiin nähden oli se, ettei laissa tarkoitettu ulkomaalainen ollut enää oletusarvoisesti mies. Vielä vuoden 1933 ulkomaalaisasetuksen 17 §:ssä esimerkiksi säädettiin, että mikäli oleskelukirjaa haettiin myös vaimolle ja viittätoista vuotta nuoremmille lapsille, hakijan tuli antaa näidenkin henkilöllisyydestä selvitys. Uudessa laissa puhuttiin ”asianomaisista henkilöistä”.

Poliisiviranomaisen tuli 18 § mukaisesti, todettuaan hakemuksen sisältävän kaikki tarvittavat tiedot, lähettää hakemus omine lausuntoineen lääninhallitukselle, jonka puolestaan tuli hankkia asiasta valtiollisen poliisin ja ulkoasiainministeriön lausunnot ja näiden pohjalta antaa, ”jos syytä hylkäämiseen ei ole”, ulkomaalaiselle oleskelukirja enintään yhdeksi vuodeksi, ei kuitenkaan passin voimassaoloaikaa pidemmälle ajalle. Ulkoministeriön lausunnon lisäksi vaadittiin siis nyt myös valtiollisen poliisin lausuntoa. Ensimmäistä oleskelulupaa koskevaan lääninhallituksen päätökseen ei saanut hakea muutosta.¹²⁰

Ulkomaalaisia koskevasta lainsäädännöstä ja valvonnasta poliisipäällystöpäiville alustuksen joulukuussa 1937 laatinut esittelijäneuvos Eero Koskimies perusteli muutoksenhakuasiaa:

”Huomattava on, ettei hylkäävästä päätöksestä tässä tapauksessa saa valittaa. Tämä johtuu siitä, ettei ulkomaalaisen, oleskeltuaan maassa vasta kolmen kuukauden ajan, katsota vielä saavuttaneen sellaista oikeutta maahan jäämiseen, että hänen anomuksensa epäminen tietäisi hänen oikeuksiensa loukkaamista siinä määrin, että hänen olisi oikeusturvan vuoksi saatava asiansa tutkittavaksi ylemmässä asteessa.”¹²¹

Niin kuin jäljempänä käy ilmi, tosiasiaa ulkomaalainen saattoi ensimmäistä oleskelulupaa hakiessaan olla viettänyt maassa huomattavasti kauemmin kuin kolme kuukautta, käytännössä jopa vuosia. Laki ei kuitenkaan tunnistanut tällaisia tilanteita, sillä tarkoitus oli, että ihmiset

¹¹⁹ Suomen asetuskokoelma vuodelta 1938. N:o 151-153. Asetus ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa. Annettu Helsingissä, 1 päivänä huhtikuuta 1938. Helsinki 1939, 362-363.

¹²⁰ Ibid., 363.

¹²¹ Koskimies 1937, 8-9.

toimisivat tosielämässä niin kuin heidän oli lain mukaan suunniteltu toimivan. Mikäli ulkomaalaisen valitusoikeuteen ulottuvan oikeusturvan katsottiin alkavan esimerkiksi kuuden kuukauden tai vuoden maassa oleskelun jälkeen, se ei siis toteutunut; vaikka ulkomaalainen olisi oleskellut maassa kymmenen vuotta, ensimmäisestä oleskelulupahakemuksesta saatuun päätökseen ei periaatteessa ollut valitusoikeutta.

Ensimmäistä oleskelulupaa koskevaan päätökseen ei saanut hakea muutosta, mutta sen sijaan 22 § mukaan hylkäävän päätöksen saaneella ulkomaalaisella oli oikeus valittaa 19 tai 20 § mukaisesta päätöksestä ulkoasiainministeriöön neljäntoista päivän kuluessa tiedon saatuaan, paitsi jos oleskeluluvan epäämisen syynä oli yksinomaan työluvan epääminen. 19 §:ssä säädettiin oleskeluluvan pidentämisestä, jota myös haettiin poliisiviranomaisen välityksellä lääninhallitukselta. Lakia voidaan tältä osin pitää varsin sallivana, sillä sen mukaan lääninhallituksen tuli antaa ulkomaalaiselle lupa jatkuvaa oleskelua varten, jos syytä hakemuksen hylkäämiselle ei ollut. Lupa voitiin antaa myös passin voimassaoloaikaa pidemmäksi ajaksi, mutta enintään kolmeksi vuodeksi. 20 §:n mukaan lääninhallituksella toisaalta oli valta, jos katsoi ”syytä siihen olevan”, peruuttaa oleskelukirjaan perustuva lupa oleskella maassa.¹²²

21 § mukaan lääninhallitus veloitettiin määräämään, minkä ajan kuluessa ulkomaalaisen oli poistuttava maasta, mikäli oleskelulupahakemuksen päätös oli hylkäävä. Lisäksi päätöksessä oli määrättävä, minkä ajan kuluessa ulkomaalainen ei uudestaan saisi saapua maahan. Tämä oli selkeä tiukennus vuoden 1933 lakiin, joka ainoastaan salli, ”kun syytä siihen on”, maahantulokiellon määräämisen, päätöksen perusteena olevista syistä riippuen enintään kolmeksi vuodeksi.¹²³ Ongelmana oli ilmeisesti ollut se, että maastapoistamispäätöksen ilman maahantulokieltoa saaneet ulkomaalaiset olivat toisinaan palanneet maahan hyvin nopeasti poistuttuaan, mikä oli katsottu lain kiertämiseksi.¹²⁴ Uudessa asetuksessa yksiselitteisesti vaadittiin maahantulokiellon asettamista, ja aika vaihteli yhdestä jopa viiteen vuoteen, paitsi jos syynä oli vain työluvan epääminen, jolloin kesto oli kuusi kuukautta. Päätöksestä oli viipymättä annettava tieto ulkoasiainministeriölle ja valtiolliselle poliisille.

¹²² Leitzinger 2008, 363-364.

¹²³ Suomen asetuskokoelma vuodelta 1933. Helsinki 1934. N:o 165. Asetus ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa. Annettu Helsingissä, 27 päivänä toukokuuta 1933. Helsinki 1934, 433.

¹²⁴ Koskimies 1937, 10.

Koskimies kirjoitti:

”Jos syytä hakemuksen hylkäämiseen ei ole, antaa maaherra ensimmäisen oleskelukirjaan perustuvan oleskeluluvan ulkomaalaiselle. Maaherralle on siis jätetty täysi harkintavapaus anomuksen hyväksymiseen tai hylkäämiseen nähden.”¹²⁵

Tämä näyttää pitäneen paikkansa. Lain perusteella lääninhallituksella oli oleskeluluvista viimeinen sana. Lääninhallituksen jälkeen suurin valta oli ulkoasiainministeriöllä, sillä oleskelulupaa ei tullut myöntää vastoin ulkoasiainministeriön lausuntoa ilman erityistä syytä. Valtiollisella poliisilla oli lain perusteella myös sananvaltaa, sillä sitä oli nyt aina kuultava päätöstä tehdessä. Lain mukaan päätöksen saattoi kuitenkin tehdä vastoin valtiollisen poliisin lausuntoa ilman erityistä syytäkin, eli virallisesti sen lausunnoilla ei ollut yhtä suurta painoarvoa kuin ministeriön.

Merkille pantavaa on, että lain 18 § mukaan ensimmäinen oleskelulupa tuli antaa, mikäli syytä hakemuksen hylkäämiselle ei ollut. Samoin 19 § mukaan lääninhallituksen tuli antaa oleskeluluvan pidentämistä hakevalle ulkomaalaiselle lupa jatkuvaa maassaoloa varten, ”jos ei ole syytä hakemuksen hylkäämiseen”. Toisin sanoen lain lähtökohtana oli se, että oleskelulupa tuli myöntää, jos ei ollut syytä olla myöntämättä sitä.

3.2 Maasta poistaminen

Ulkomaalaislaissa säädettiin huomattavan laajasti keinoista, joiden nojalla ulkomaalaisen maahan saapuminen voitiin estää tai hänet voitiin poistaa maasta. Ulkomaalaisen oikeusturva oli monissa suhteissa varsin heikko. Lääninhallituksella oli esimerkiksi milloin tahansa valta peruuttaa oleskelukirja, ”jos katsoo syytä siihen olevan”, eikä ensimmäisestä oleskeluluvasta tai työluvasta saatuun hylkäävään päätökseen ollut valitusoikeutta. Lisäksi ulkomaalaisasetukseen sisältyi yleisklausuuli, jonka mukaan ulkomaalaisen maahanpääsyn estäminen, passittaminen ja karkottaminen olivat mahdollisia nimenomaisesti lueteltujen perusteiden lisäksi myös, jos maahantuloa tai maassa oleskelua ei erityisestä syystä pidetty suotavana. Laissa ei myöskään ollut esimerkiksi säännöstä ulkomaalaisen kuulemisesta passittamisen yhteydessä.

Säännöksissä on erotettava toisistaan viisi asiaa: ulkomaalaisen maahan saapumisen estäminen, maasta poistaminen eli passittaminen, hylkäävä päätös oleskelulupa- ja oleskelukirjan

¹²⁵ Koskimies 1937, 8-9.

peruuttaminen sekä karkottaminen. Tämä on tärkeä epäselvyyksien vuoksi täsmentää, sillä aineistossa saatetaan puhua myös karkottamisesta, vaikka tosiasiallisesti kyse ei ollut siitä.

Maahan saapumisen estäminen tarkoitti vuoden 1938 asetuksen 11 §–13 § mukaisesti maahan saapuvan ulkomaalaisen maahan saapumisen estämistä puutteellisten asiakirjojen perusteella tai siksi, että hänen epäiltiin hankkivan elatuksensa kerjäämällä, kiertävänä musikanttina, arvottoman tavaran kaupustelijana tai muulla ei-kunnialliseksi katsotulla tavalla, hänet tiedettiin ammattirikolliseksi tai oli syytä olettaa hänen saapuvan rikollisessa tarkoituksessa. Maahanpääsy tuli estää myös, jos ulkomaalainen oli aiemmin karkotettu tai jos hänelle oli passittamismääräyksen tai oleskeluluvan epäämisen yhteydessä määrätty maahantulokielto. Lisäksi poliisiviranomaisen tuli estää maahanpääsy, jos ulkomaalaisen maahan saapuminen ei ollut ”valtion turvallisuuden kannalta tai valtiolle ja yhteiskunnalle vahingollisen kiihoituksen ehkäisemiseksi taikka muuhun niihin verrattavasta syystä suotava”.¹²⁶

Jos ulkomaalaista ei voitu heti palauttaa maan rajojen ulkopuolelle, hänet voitiin 14 § mukaan ottaa säilöön tai silmälläpidon alaiseksi maasta poistamiseen saakka. Mikäli ulkomaalaisen passi oli leimattu matkaa varten Suomeen tai hän ilmoitti saapuneensa maahan ”nauttiakseen täällä turvapaikkaoikeutta tai jos maahanpääsyn estäminen ilmeisesti muutoin tuottaisi hänelle kohtuutonta haittaa”, se tuli 15 § nojalla alistaa ulkoministeriön ratkaistavaksi.¹²⁷

Oleskelukirjan peruuttaminen tarkoitti 20 §:ssä säädettyä lääninhallituksen valtaa peruuttaa ulkomaalaisen oleskelukirjaan perustuva oikeus oleskella maassa ja ottaa oleskelukirja pois, jos ”katsoo syytä siihen olevan”. Päätöksestä oli oikeus valittaa sisäasiainministeriöön 14 päivän kuluessa tiedon saamisesta.¹²⁸

Ulkomaalaisen *poistaminen maasta* eli *passittaminen* tarkoitti 25 §–28 §:ssä säädettyä maaherran oikeutta antaa maassa oleskelevalle ulkomaalaiselle poistumismääräys, jos hänellä ei ollut lakiin perustuvaa oikeutta oleskeluun, jos hän ansaitsi elantonsa jollakin 13 §:ssä mainituista tavoista tai jos hän ”käyttäytymisellään on osoittanut, ettei hänen oleskelunsa täällä ole suotava”. Poliisiviranomaisen tuli 25 § mukaan tällaisen ulkomaalaisen tavatessaan viipymättä ilmoittaa asiasta lääninhallitukselle, joka puolestaan saattoi antaa poliisille määräyksen ulkomaalaisen

¹²⁶ Suomen asetuskokoelma 1938, 362.

¹²⁷ Ibid., 362.

¹²⁸ Ibid., 363.

passittamisesta. Lääninhallituksen ratkaisua odottaessa ulkomaalainen saatettiin, mikäli syytä katsottiin olevan, ottaa säilöön tai asettaa erityisen silmälläpidon alaiseksi. Myös maasta poistettavaksi määrätty ulkomaalainen voitiin ottaa säilöön tai silmälläpidon alaiseksi. Passitettu ulkomaalainen ei saanut saapua maahan uudelleen harkinnan mukaan 1–5 vuoden aikana. Passittamista koskevaan lääninhallituksen päätökseen ei saanut hakea muutosta. Passittamisesta oli vuoden 1938 asetuksen mukaan ilmoitettava sekä ulkoministeriölle että valtiolliselle poliisille.¹²⁹

Oleskelulupahakemuksen hylkääminen oli lääninhallituksessa toimivan maaherran tekemä päätös, johon 21 § mukaan sisältyi määräaika, jonka kuluessa henkilön oli poistuttava maasta ja minkä ajan kuluessa hän ei saanut uudelleen saapua maahan. Aika saattoi vaihdella yhdestä viiteen vuoteen. Silloin kun oleskeluluvan hylkäämisen syynä oli vain työluvan hylkääminen, aika oli kuusi kuukautta. Ensimmäistä oleskelulupahakemusta koskevasta päätöksestä ei saanut valittaa. Mikäli päätös koski oleskeluluvan jatkohakemusta, ulkomaalaisella oli oikeus valittaa päätöksestä sisäasiainministeriöön 14 päivän kuluessa, paitsi silloin, jos oleskelulupa oli hylätty vain siksi, että työlopakin oli hylätty. Lääninhallituksen tuli antaa päätöksestä tieto ulkoasiainministeriölle ja valtiolliselle poliisille. Lisäksi 47 §:ssä säädettiin, että lääninhallitusten tuli lähettää kuukausittain luettelot sekä myönnettyistä että hylätyistä työ- ja oleskeluluvista sosiaaliministeriölle ja valtiolliselle poliisille.¹³⁰

Karkottaminen tarkoitti 24 §:ssä säädettyä ulkomaalaisen karkottamista maasta sisäministeriön määräyksellä, ”milloin valtion turvallisuus tai muut tärkeä syy sitä vaatii”. Karkotusmääräyksen perusteella lääninhallituksen tuli ottaa mahdollinen oleskelukirja pois. Karkotettu ei saanut saapua uudelleen maahan. Karkottamisesta oli ilmoitettava ulkoasiainministeriölle ja valtiolliselle poliisille.¹³¹ Karkottamista voidaan pitää ulkomaalaisen maahan pääsyn estämis- ja poistamistoimista muodollisesti ja seurauksiltaan kaikkein vakavimpana, sillä kielto saapua maahan oli pysyvä eikä valitusoikeutta ollut.

Eero Koskimiehen poliisipäällystöpäiville joulukuussa 1937 laaditussa alustuksessa kerrottiin karkotuksen luonteesta:

¹²⁹ Torvinen 1984, 78-80.

¹³⁰ Ibid. 79.

¹³¹ Ibid. 79-80.

”Karkoittaminen on hallinnollinen toimenpide, jolla maassa oleskeleva ulkomaalainen velvoitetaan määräajassa lähtemään maasta ja kielletään sinne palaamasta. Valta ryhtyä tällaiseen toimenpiteeseen kuuluu hallitukselle silloinkin, kun siitä ei ole nimenomaista säännöstä. Mitään oikeuskeinoja ei karkoitusmääräystä vastaan ole käytettävänä. Tässä yhteydessä on syytä huomauttaa, että jos maassa oleskelevalta ulkomaalaiselta evätään oleskelulupa tai sen pidentäminen, ei tämä vielä merkitse samaa kuin varsinainen karkoitus, joka miltei aina ilmaisee paheksuvaa tai epäsuopeaa suhtautumista joko asianomaiseen ulkomaalaiseen itseensä taikka hänen kotivaltioonsa.”¹³²

Muut maastapoistamiskeinot olivat siis tavallaan arkisempia eivätkä samalla tavalla poliittisia tai lopullisia. Vaikka niihin olisi sisältynyt maahantulokielto, viimeistään sen umpeuduttua ulkomaalaisen oli mahdollista palata maahan. Joissain tapauksissa päätöksiin oli myös mahdollista hakea muutosta. Karkotus oli kaikkein järein keino, jolla saatettiin lähettää viesti myös karkotettavan ulkomaalaisen valtiolle.

Maastapoistamissäännöksiä voidaan peilata sitä aiemmin todettua taustaa vasten, että Suomessa, jossa oli jo sisällissodan jälkeen luotu lainsäädännöllinen perusta demokraattiselle oikeusvaltiolle, todellisuus oli vielä 1930-luvulla kaukana oikeusvaltion ihanteista. Nykyisinkin oleskelulupa on toki mahdollista peruuttaa, mutta se vaatii painavat perusteet ja henkilöä on pääsääntöisesti kuultava silloin kun oleskelulupa peruutetaan muutoin kuin hänen omasta pyynnöstään. Perusteita voivat olla esimerkiksi väärin tietojen antaminen, oleskeluluvan perusteiden muuttuminen tai poistuminen, pysyvä muutto pois Suomesta tai maahantulokielto Schengen-alueelle. Käännättämisen ja karkottamisen perusteet on lueteltu tyhjentävästi, ja lisäksi laki edellyttää kokonaisharkintaa.¹³³

Nyky aikaan vertaaminen on kuitenkin hieman ongelmallista – hedelmällisempää on verrata Suomea pohjoiseurooppalaisiin verrokkimaihin omana aikanaan. Tällaisessa tarkastelussa Suomen ulkomaalaislait olivat melko hyvin linjassa esimerkiksi Ruotsin kanssa. Ruotsin laissa mainittiin tosin useissa kohdissa, että harkittaessa oleskeluluvan jatkoa tai toisaalta maasta poistamisen edellytyksiä tuli ottaa huomioon ulkomaalaisen maassa oleskelun kesto sekä elin- ja perheolosuhteet. Työluvan osalta Suomen laki oli taas jopa sallivampi, sillä Ruotsin laki edellytti

¹³² Koskimies 1937, 10-11.

¹³³ Finlex. Ulkomaalaislaki 30.4.2004/301 <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2004/20040301> 23.11.2023.

työlupaa hakiessa aina lausuntoa työvoimaviranomaisilta, eikä lakiin sisältynyt poikkeusta pysyvistä työluvasta turvapaikkaoikeutta nauttiville.

Ruotsin laki sisälsi myös suoraan syrjiviä sanamuotoja toisin kuin suomalainen vastinkappaleensa. Lain 19 §:ssä lueteltiin syyt, joiden perusteella maahanpääsy voitiin estää. Siinä mainittiin suoraan eräitä rikoksia (esim. väärentäminen, petos, varkaus, ammattimainen rahapeli tai haureus, laittoman tavaran maahantuonti). Aivan ensimmäisenä perusteena mainittiin kuitenkin etninen tausta:

”Utlänning som ankommer till riket må avvisas i följande fall: 1) om han är zigenare eller om han uppenbarligen har för avsikt att söka sitt uppehälle genom bettlande eller att under vandring från ort till annan vinna sin utkomst genom utförande av musik, förevisande av djur eller annan dylik sysselsättning.”¹³⁴

Myös Suomen laissa aikomus elättää itsensä kerjäämällä, kiertävänä musikanttina, arvottoman tavaran kaupustelijana tai muulla ”kunniattomalla” tavalla olivat syytä estää maahanpääsy. Nähtävästi ilmauksilla viitattiinkin epäsuorasti romaneihin, joiden maahantulon estämiselle on haluttu jättää mahdollisuus. Ruotsin lain mukaan ulkomaalaiselta saatettiin kuitenkin estää maahanpääsy jo pelkästään siksi, että tämä oli romani.

3.3 Ulkomaalaisen elinkeinonharjoitus

Vuoden 1938 asetuksen 29–33 §:ssä säädettiin ulkomaalaisen saapumisesta Suomeen ja oleskelusta maassa työntekijänä tai ansiotoimen harjoittajana. 29 § mukaan oli maahan ansiotyöhön tai itsenäiseksi ansiotoimen harjoittajaksi saapuvan ulkomaalaisen ennen maahan saapumistaan hankkia työlupa. Työlupa voitiin myöntää myöhemminkin erityisistä syistä. 30 § mukaan työluvan antoi lääninhallitus oleskelukirjan nojalla maassa oleskelevalle ulkomaalaiselle ja muissa tapauksissa ulkoasiainministeriö. Sosiaaliministeriön näkemystä työluvasta oli tiedusteltava muutoin kuin silloin, kun työlupa saatiin antaa toistaiseksi tai kun sosiaaliministeriö katsoi tiedustelun tarpeettomaksi. Laki korosti myös työluvan kohdalla ministeriön valtaa, sillä lupaa ei tullut antaa vastoin sosiaaliministeriön lausuntoa ilman erityistä syytä. Työlupa voitiin lain mukaan

¹³⁴ Lagen.nu. Prop. 1937:269 (’med förslag till lag om utlännings rätt att här i riket vistas (utlänningslag)’), <https://lagen.nu/prop/1937:269> 23.11.2023.

peruuttaa, ”milloin sosiaaliministeriö katsoo syytä siihen olevan”. Työlupaa koskevaan päätökseen ei saanut hakea muutosta.¹³⁵

Työlupa voitiin 31 § perusteella antaa korkeintaan yhtä pitkäksi ajaksi kuin oleskelulupa oli voimassa, paitsi turvapaikkaoikeutta nauttivalle toistaiseksi voimassa olevaksi. 32 §:ssä määrättiin määräaikaiset työluvat voimassa oleviksi ainoastaan siihen työpaikkaan, ansiotyöhön tai eri työnantajille suoritettavaan työhön, johon lupa oli myönnetty. Uutta työlupaa oli siis haettava, jos halusi vaihtaa työpaikkaa tai harjoittaa uutta ansiotointia tai eri työtä. Toistaiseksi annetulla työluvalla ei ollut tällaista rajoitusta. Turvapaikan saaneet olivat siis lain mukaan muihin ulkomaalaisiin verrattuna paremmassa asemassa mitä tuli oikeuteen tehdä työtä.¹³⁶

Laissa veloitettiin myös suomalaisia toimiin ulkomaalaisvalvonnan edistämiseksi. Muun muassa 33 §:ssä veloitettiin ulkomaalaisen työhön ottaneen ja 46 §:ssä asunnon vuokranneen ilmoittamaan asiasta poliisiviranomaiselle.¹³⁷

3.4 Lisäyksiä 1.4.1938 annettuun asetukseen

Juuri toisen maailmansodan sytyttyä, 1.9.1939 annettiin asetus valtioneuvoston oikeudesta antaa poikkeuksellisia määräyksiä ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa. Sen nojalla valtioneuvostolla oli oikeus sodan, sodanuhan tai valtion turvallisuutta vaarantavien tai erikoisten olosuhteiden sattuessa antaa määräyksiä, jotka poikkesivat 1.4.1938 annetun asetuksen säännöksistä.

Valtioneuvoston päätös 6.11.1939 siirsi 1 § nojalla ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa annetun asetuksen nojalla lääninhallituksille kuuluneet tehtävät toistaiseksi sisäasiainministeriölle. Lisäksi 2 §:ssä lakkautettiin muiden kuin Ruotsin, Norjan, Tanskan ja Islannin kansalaisten oleskelukirjoihin perustuneet oleskeluluvat ja työluvat 15.11.1939 lukien. 3 §:ssä veloitettiin hakemaan ennen 1.12.1939 oleskelu- ja työluvan pidennystä, mikäli 2 § nojalla lakkautetun oleskeluluvan haltija halusi jäädä maahan. Muut säännökset vuoden 1938 asetuksesta jäivät voimaan.

¹³⁵ Suomen asetuskokoelma 1938, 365-366.

¹³⁶ Ibid. 365-366.

¹³⁷ Ibid. 366-367.

Varsinaisten ulkomaalaislakien ohella myös valtiollista poliisia koskevaa lakia voidaan pitää tärkeänä ulkomaalaisten kohtelua nimittävänä seikkana. Laki tavallaan vahvisti käsitystä ulkomaalaisista potentiaalisena uhkana valtakunnan itsenäisyydelle, sen lailliselle valtio- ja yhteiskuntajärjestykselle sekä yleiselle järjestykselle ja turvallisuudelle, joita vastaan suunnattuja toimia oli valtionpoliisin tehtävä valvoa ja ehkäistä. Asenteista kertoo sekin, että ulkomaalaisvalvonta osoitettiin juuri valtiollisen poliisin työksi.¹³⁸

Valtionpoliisin tehtäväksi säädetty, tehostettu ulkomaalaisvalvonta pyrki rajoittamaan sekä ulkomaalaisten maahan-tuloa että toimeentulomahdollisuuksia. Maaperä oli otollinen epäluuloisuudelle, sillä Suomen kansalaisten ulkomaanmatkustelu ja ulkomaalaiskontaktit yleisesti ottaen olivat hyvin vähäisiä, nationalistiset liikkeet voimissaan ja toisaalta ulkopuolelta tuleva todellinen sodanuhka väistämätön. Lait toisaalta saattoivat ruokkia epäluuloisuutta entisestään. Niistä muodostuu käsitys, että ulkomaalaisvalvonnassa tuli lähteä siitä, että jokainen maahanpyrkijä saattoi olla potentiaalinen turvallisuusuhka, jollei vakooja niin ainakin jonkin poliittisen ideologian asialla, hämärä liikemies, epäsuotava pakolainen tai irtolainen. Tällaisten ei-toivottujen ulkomaalaisten maahan saapumisen estämiseksi ja maasta karkottamiseksi siis tarvittiin paitsi tarkat säännökset, myös tehokas valvontakoneisto, jollaisena valtiollinen poliisi toimi. Toisen maailmansodan aikana ulkomaalaishallintoa järjesteltiin uudestaan ja lääninhallituksille kuulunut valta keskitettiin tammikuuhun 1942 mennessä kokonaan Valpolle.¹³⁹

3.5 Pohjoismainen matkakortti ja Suomen–Viron matkakortti

Matkakorteista oli vuonna 1930 annettu kaksi erillistä asetusta, joista toinen koski pohjoismaisia ja toinen virolaisia. Niiden sisältö oli sama muuten kuin mainittujen kansalaisuuksien osalta. Molempien matkakorttien oli tarkoitus edistää matkailua, ja vaikuttaa siltä, että sen oleskelu- ja työlupia koskevat säännökset jäivät suomalaisviranomaisillekin tuntemattomiksi. Juuri laki Suomen–Viron matkakortista, joka Saidelsonin maassaolovuosina vuosina 1937–1938 oli yhä voimassa, oli se erityislaki, jota nähdäkseni olisi hänen kohdallaan tullut ensisijaisesti soveltaa.¹⁴⁰

Pohjoismaisella matkakortilla Suomen kansalainen saattoi matkustaa Ruotsiin, Norjaan, Tanskaan ja Islantiin ilman ulkomaanpassia, ja näiden maiden kansalaiset vastaavasti Suomeen. Suomen–

¹³⁸ Kuosma 1994, 165.

¹³⁹ Leitzinger 2010, 12.

¹⁴⁰ Hakkila 1938, 628–629.

Viron matkakortilla Suomen kansalainen saattoi vastaavasti matkustaa Viroon ja Viron kansalainen Suomeen. Matkakortin antoi vakinaisen asuinpaikkakunnan poliisiviranomainen Suomen kansalaiselle ”—joka on tunnettu tai muutoin voi tyydyttävästi selvittää henkilöllisyytensä ja joka henkilökohtaisesti sitä pyytää”. Mikäli henkilölle ei ollut lupaa antaa esteettömyystodistusta ulkomaanpassia varten, hän ei voinut saada myöskään matkakorttia. Kortti oli voimassa kuusi kuukautta ja oikeutti kolmen kuukauden yhtäjaksoiseen oleskeluun toisessa maassa.¹⁴¹

Kummankin asetuksen 7 §:ssä todettiin, että mikäli matkakortin haltija halusi viipyä maassa pitemmän ajan, tuli hänen hankkia itselleen oleskelukirja siinä järjestyksessä kuin ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta annetussa asetuksessa säädettiin; oleskelukirjaa ei tällöin tullut myöntää matkakortin voimassaoloaikaa pidemmäksi ajaksi. Asetusten 8 §:ssä säädettiin, että työlupaa ei tullut myöntää ulkomaalaiselle, joka oleskeli maassa pohjoismaisella matkakortilla tai sen nojalla myönnetyllä oleskelukirjalla.

Asetusten 9 § mukaan Suomen kansalaisten ulkomaanpasseista sekä ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa annettujen asetusten säännökset olivat sovellettavissa pohjoismaiseen matkakorttiin, jollei asetuksessa toisin mainittu. Tämä oli periaatteessa tärkeä säännös, sillä ulkomaalaislaki jätti paikoin matkakortilla maahan saapuneiden aseman tulkinnanvaraiseksi. Tarkoitus ilmeisesti oli, että ulkomaalaisasetuksen säännöksiä olisi näiltä osin sovellettu matkakortteihin. Näyttää kuitenkin siltä, että matkakortteja koskeva asetusta unohtui, jolloin matkakortilla oleskeleviin sovellettiin ainoastaan ulkomaalaislakia.

Vaatisi tarkempaa tutkimusta selvittää, miksi laissa haluttiin nimenomaisesti estää työluvan myöntäminen pohjoismaisen matkakortin haltijoille tai sen perusteella oleskeluluvan saaneille. Voidaan silti olettaa, että näin haluttiin estää ulkomaalaislain kiertäminen ja matkailun helpottamiseksi tarkoitetun matkakortin käyttö työluvan ohituskaistana. Kiinnostavaa onkin, että matkakortista silti muodostui yleinen keino kiertää lakia.

Tähänkin lakiin tosin jätettiin pieni aukko sallimalla kolmen kuukauden *yhtäjaksoinen* oleskelu. Tämä mahdollisti menettelyn, jossa poistuttiin maasta kolmen kuukauden välein uusimaan matkakortti. Toisaalta tämä ei olisi ollut mahdollista, mikäli ulkomaalaisasetuksen 5 §:ää olisi

¹⁴¹ Suomen asetuskokoelma vuodelta 1930. N:o 264. Asetus pohjoismaisesta matkakortista. Annettu Helsingissä, 18 päivänä heinäkuuta 1930. N:o 265. Asetus Suomen-Viron matkakortista. Annettu Helsingissä, 18 päivänä heinäkuuta 1930.

sovellettu. Tällöin maasta poistumista oleskelun aikana tai sen jälkeen ei olisi katsottu oleskelun keskeytykseksi, jos ulkomaalainen palasi maahan kuuden kuukauden kuluessa poistumisesta.

4. Tapaus Aleksander Saidelson

4.1 Taustat

Aleksander (Sender) Jefim Saidelson (myös Zajdelson) syntyi Tallinnassa 3. syyskuuta 1887 juutalaiseen perheeseen. Hänellä oli viisi vuotta vanhempi veli Abraham sekä siskot Anna ja Elisabeth. Perhe muutti Saidelsonin lapsuusaikana Pietariin, missä hän asui lähes keskeytyksettä vuoteen 1921 asti.¹⁴²

Saidelson opiskeli Pietarin keisarillisessa kauppakoulussa ja suoritti diplomi-insinöörin tutkinnon Darmstadtissa Saksassa 1912. Vuosina 1915–1921 hän työskenteli insinöörinä Pietarin Ligovka-katu 115:ssä sijaitsevassa sakariinitehtaassa. Hän puhui sujuvasti äidinkieltänsä venäjän ohella saksaa ja englantia sekä ymmärsi viroa, suomea ja ranskaa. Vuonna 1916 Saidelson avioitui huomattavan varakkaasta perheestä tulevan Rosa Gutkinin kanssa. Avioliitosta syntyi poika Efim (Jefim) vuonna 1920. Vuonna 1921 Saidelson muutti vaimonsa ja poikansa kanssa evakuoimisteitse Viroon ja sai samalla kansalaisoikeudet. He asettuivat ensin asumaan Rosan äidin luokse, joka oli saapunut Tallinaan neljä kuukautta aiemmin, ja myöhemmin osoitteeseen Viru 4.¹⁴³

Saidelson vuokrasi pian Viroon savuttuaan valtiolta noin 35 kilometriä Tallinnasta sijaitsevasta Raasikusta viinanpolttimon, jossa valmistutti viinaa sekä amyylialkoholia, jota mm. Hankkija- ja Alinko-nimiset liikkeet ostivat Suomeenkin. Saidelson kävikin jo tuolloin liikematkoilla Suomessa.¹⁴⁴ Saidelsonin viinatehdas paloi 9.1.1924, mistä hän sai Suomen silloisessa rahassa mitattuna satatuhatta markkaa vakuutusrahaa. Samana vuonna hän perusti Tallinaan Amylderivat-nimisen tärpättitehtaan ja oli osakkaana myös Luher- ja Rozen-nimisissä yhtymissä Tallinnassa. Vuonna 1931 Saidelson perusti Eesti Destillaat -yhtiön. Hän joutui kuitenkin kahden

¹⁴² Rahvusarhiiv. Saidelson, Aleksander Jefim. TLA.1376.1.232.

¹⁴³ KA. Valtiollisen poliisin I arkisto. Henkilömapit. 11282. Henkilömappi. Aleksander Saidelson. Kuulustelupöytäkirja N:o 1/38 4.1.1938 Suonenjoella suoritetusta kuulustelusta, allekirjoittanut Valtiollisen poliisin Kuopion osaston päällikkö.

¹⁴⁴ Ibid.

osakaskumppaninsa kanssa riitoihin ja myi heille omistamansa osakkeet 200 000 markasta 23. tammikuuta 1937.¹⁴⁵

Kaikki luonnonvarat oli Virossa julistettu valtion omaisuudeksi.¹⁴⁶ Tämä lienee ollut syy Saidelsonin hakeutumiselle Suomeen. Tässä kohdin onkin syytä korostaa, että Saidelson ei ollut pakolainen. Hän oli Viron kansalainen, joka tuli Suomeen perustamaan tehdasta. Hänen saapuessaan vuonna 1937 Viro oli vielä itsenäinen valtio, joka kompasteli demokratiakehityksessään mutta pysyi sisäpoliittisesti verrattain vakaana.¹⁴⁷ Juutalaisten asema oli kuitenkin poikkeuksellisen hyvä. Virossa asui vuonna 1934 reilut 4000 juutalaista, joista puolet Tallinnassa. Vuonna 1925 säädetty laki kulttuurisesta autonomiasta takasi kaikille vähintään 3000 hengen vähemmistöryhmille, aluksi saksalaisille ja juutalaisille, oikeuden johtaa omia opetus- ja kulttuuri-instituutioita, ja saada niihin valtion rahoitusta.¹⁴⁸ Virossa ei myöskään ollut samassa määrin antisemitismiä kuin Latviassa, Liettuassa, Puolassa ja Venäjällä.¹⁴⁹

Toisaalta mikäli Saidelson olisi ollut pakolainen, hän tuskin olisi pyrkinyt Suomeen. Neuvostoliiton uhka ei ollut Suomessa kovin paljon vähäisempi kuin Virossa, ja suurin osa natseja pakenevista taas pyrki länteen. Vaikka harva maa oli Suomea suopeampi pakolaisille, vuonna 1937 ovet länteen olisivat Saidelsonin kaltaiselle varakkaalle ja englanninkielentaitoiselle ihmiselle todennäköisesti olleet vielä auki. EK-Valpon asiakirjojen mukaan Saidelsonilla oli passissaan leimoja Englannista ja Ranskasta, eikä hänellä näyttänyt olevan ongelmia saada ainakaan turisti- ja kauttakulkuviisumeja muihinkaan maihin. Lisäksi hänellä oli liiketuttavia muun muassa Englannissa, Saksassa, Hollannissa ja Belgiassa.

Saidelson oli kiinnostunut englantilaisesta koulutusjärjestelmästä ja lähetti poikansa Efimin vuonna 1934 sisäoppilaitokseen Englantiin. Efim opiskeli *Bedford Modern Schoolissa* vuoteen 1939 asti käyden lomilla tapaamassa perhettään.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Zetterberg 2007, 572.

¹⁴⁷ Zetterberg, 2007, 557-561.

¹⁴⁸ Lagerspetz 2014, 457-475.

¹⁴⁹ Zetterberg 2007, 647-648.

¹⁵⁰ KA. Henkilömappi. Kuulustelupöytäkirja N:o 1/38 4.1.1938 Suonenjoella suoritetusta kuulustelusta, allekirjoittanut Valtiollisen poliisin Kuopion osaston päällikkö; Björklund, Nils. Osa 1. Harharetket sosialismiin. Jefim Saidelson. Julkaisemattomasta esseekokoelmasta, yksityiskirjeessä 1996 (tekijän hallussa).

Saidelsonia voidaan pitää varsinkin aikansa mittapuussa hyvin kielitaitoisena ja kansainvälisenä henkilönä. Hän matkusteli runsaasti ympäri Eurooppaa, hallitsi sen tärkeimmät tieteen ja kaupankäynnin kielet ja pystyi siten myös omaksumaan oman alansa eli kemian asiantuntemuksen, sekä luomaan laajat verkostot ympäri maanosaa. Tällaiset seikat ja se, että häntä saattoi ajan antisemitistisessä ilmapiirissä luonnehtia ”kansainväliseksi juutalaiseksi”, olivat myöhemmin omiaan herättämään epäluuloja Suomessa ja erityisesti sisäsvolaisella kirkonkylällä, jonne hän vuonna 1937 saapui perustamaan tehdasta.

4.2 Maahantulo ja asettuminen Suomeen, tehtaan perustaminen ja liiketoiminta

Saidelson saapui Suomeen 11. helmikuuta 1937 junalla Neuvosto-Venäjältä¹⁵¹ Pietarin kautta, jossa tapasi siellä asuvia sisariaan ja vanhaa työtoveriaan. Samassa junassa matkusti myös ulkoministeri Rudolf Holsti, mikä mainitaan erikseen kuulustelupöytäkirjassa. Asiakirjoista ei kuitenkaan ilmene, oliko kyse sattumasta vai oliko Saidelson mahdollisesti kohdannut ulkoministerin ja millä asialla. Saidelson tuli maahan Viron kansalaisena ja matkakortilla.¹⁵²

Koska Saidelson oli Virossa myynyt osuutensa destillaattitehtaasta osakaskiistojen vuoksi, hän alkoi Suomessa tiedustella vanhoja tärpättiöljytehtaita. Lopulta käytöstä poistunut tehdas löytyikin Suonenjoelta. Kyseessä oli vuonna 1919 perustettu Oy Terpen Ab:n kuivatislaamo, joka oli vuoteen 1924 asti noin kymmenen työntekijän voimin tuottanut tervaa, tärpättiä ja hiiltä.¹⁵³ Paikka oli tehtaalle sopiva, sillä sen ympäristössä oli runsaasti tuohta raaka-aineeksi. Lisäksi se sijaitsi maan keskiosassa Savon radan varrella, mikä mahdollisti raaka-aineiden kuljettamisen rautateitse vaneri- ja rullatehtailta. Suonenjoella oli vanhastaan myös paljon sahateollisuutta, mikä tarjosi hyvät edellytykset hankkia puujätettä raaka-aineeksi.¹⁵⁴

Saidelsonin asettumiselle juuri Suonenjoelle oli nähtävästi syynä lähinnä se, että sieltä sattui löytymään vanha tärpättiöljytehdas ja että paikka sijaitsi maantie- ja vesireittien sekä radan

¹⁵¹ [sic]. Kuulustelupöytäkirjoissa puhutaan kautta linjan Neuvostoliiton sijaan Neuvosto-Venäjältä, joka lakkasi itsenäisenä valtiona olemasta 1922. KA. Henkilömappi. Kuulustelupöytäkirja N:o 1/38.

¹⁵² KA. Valtiollisen poliisin I arkisto. Henkilömappi. 11282. Henkilömappi. Aleksander Saidelson. Kuulustelupöytäkirja N:o 1/38.

¹⁵³ Ropponen 1993, 322; Pörssitieto <https://www.porssitieto.fi/osake/lisaa/tervala.shtml> 30.11.2023.

¹⁵⁴ Koivula 2001, 7-8.

varrella. Kyseessä oli varsin pieni maatalousvaltainen paikkakunta, jossa oli tuolloin vajaat 8000 asukasta.¹⁵⁵ Mikään ei viittaa siihen, että Saidelsonilla olisi ollut Suonenjoelle yhteyksiä ennestään.

Saidelson sai selville tehtaan omistajan, jonka kanssa teki Viipurissa vuokrasopimuksen viideksi vuodeksi 15.3.1937. Helsingissä asunut insinööri Bruno Krook,¹⁵⁶ joka oli aiemmin omistanut Suonenjoella sijainneen tervatehtaan, tuli osakkaaksi ja sijoitti tehtaaseen 16 000 markkaa. Tämän jälkeen tehdas kunnostettiin ja koneistettiin perusteellisesti. Kesäkuussa 1937 Saidelsonin pyynnöstä Suonenjoelle saapui Tallinnasta jo Eesti Destillaatissa työskennellyt insinööri Peisah Meiortal, jonka tarkoitus oli ilmeisesti korjata tehtaan koneistot. Paikkakuntalaisista Saidelson sai yhtiökumppaneikseen asemapäällikkö Karl Fredrik Holmin ja tämän vaimon Hilka Holmin sekä myöhemmin pankinjohtajan, Kansallis-Osake-Pankin (KOP) Suonenjoen konttorin esimiehenä toimivan Erik (Erkki) Kaijärven. Asemapäällikkö Holm alkoi hoitaa yrityksen kirjanpitoa. Suomen Destillaatti Oy:stä tehtiin 19.7.1937 kaupparekisteriin ilmoitus, jossa yhtiön toimialaksi merkittiin pääasiallisesti puujätteen kemiallinen jalostus ja sen kautta saatujen tuotteiden kauppa. Ilmoitus vahvistettiin 19.9.1937. Yhtiön osakepääoma, 100 000 markkaa, vahvistettiin kokonaan maksetuksi 31.1.1938.¹⁵⁷

Yhtiön perustava kokous pidettiin 2.8.1937 Helsingissä. Läsä olivat yhtiön perustajat, joista Saidelson edusti 98 osaketta ja Tobias Obstbaum¹⁵⁸ ja Laura Halonen molemmat yhden osakkeen. Yhtiön johtokuntaan valittiin Saidelsonin lisäksi Karl Fredrik Holm ja Hilka Holm.

Tehtaan lisäksi Saidelson kunnosti sen vierellä sijainneen talon kodikseen. Taloon kuului loistelas puutarha joutsenlampineen. Saidelsonin vaimo Rosa ja poika Efim viettivät Suonenjoella kesät 1937–1939, ja varsinkin alussa Saidelsonin luona kävi ulkomaalaisia vieraita, mm. englantilaisia kesällä 1937. Kyse oli ilmeisesti Efimin koulutoverin vanhemmista. Lisäksi Saidelson ja Meiortal tekivät useita ulkomaanmatkoja lentoteitse. Vauras elämä, ulkomaalaiset vieraat ja lentomatkat nostattivat huhuja kylällä. Myös venäjän puhuminen on todennäköisesti aiheuttanut epäluuloja.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Ropponen 1993, 265-266.

¹⁵⁶ Ks. Schybergson, Per. Krook, Bruno. Kansallisbiografia-verkkajulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-008116> 4.3.2024. Kuulustelupöytäkirjassa lueteltiin monta edellistä omistajaa, mutta kerrottiin tehtaan Krookin jälkeen päätyneen ”eräälle viipurilaiselle tuomarille”.

¹⁵⁷ KA. Henkilömappi. Osakeyhtiötä varten. Ilmoitus kaupparekisteriin 19.7.1937. Suomen Destillaatti Oy. (Poistettu 31.7.1981 KRL:n 24 §:n nojalla.)

¹⁵⁸ Kyseessä oli mahdollisesti tunnettu suomenjuutalainen varatuomari ja asianajaja Tobias Obstbaum (1907–1979).

¹⁵⁹ KA. Valtiollisen poliisin I arkisto. Henkilömappi. Kuulustelupöytäkirja N:o 1/38.

4.3 Oy Suomen Destillaatti Ab

Tässä alaluvussa pyrin tekemään selkoa, mitä tehtaassa mahdollisesti valmistettiin, sillä se jäi poliisillekin ehkä jossain määrin arvoitukseksi. Kyläläisten huhut ja toisaalta EK-Valpon tiedustelu ilmeisesti loivat tehtaalle jonkinlaisen salaperäisyyden varjon, joka pysyi vuosikymmenien ajan.¹⁶⁰ Saidelsonin perustamasta tehtaasta käytettiin kuulustelupöytäkirjoissa lukuisia osittain päällekkäisiä ja harhaanjohtaviakin nimityksiä, joista voi päätellä, ettei viranomaisilla ollut hyvää käsitystä tehtaalle toiminnasta. Asiakirjojen perusteella he näyttivät perehtyneen varsin pinnallisesti tehtaalle tuotantoon ja kemianteollisuuteen siihen nähden, kuinka paljon epäluuloja Saidelsonin liiketoiminta heissä herätti.

Elokuussa 1938 Valpon puhuttelussa Saidelsonin koulutusta käsiteltiin tarkemmin: *”Teknillisen sivistyksensä --on saanut Venäjältä, jossa v 1912 päätti opintonsa Pietarin teknill. korkeakoulussa professori (--)- johdolla. Hänen tutkimuksensa on julkaistu vv. 1913–14 Venäjän tieteell. julkaisuissa (Pietarissa) ja koskevat ne mm. trifenyl- proppionhappo.”*¹⁶¹

Saidelson kertoi myöhemmässä selvityksessä tehneensä diplomi-insinööriksi valmistuttuaan tutkimuksia ja kokeiluja puunjätteen kemiallisesta hyödyntämisestä. Myös hänen Virossa omistamassaan tehtaassa oli käytetty puujätettä raaka-aineena kuivatuslaustehtaassa, joka tuotti hänen kertomansa mukaan muun muassa metyyli- ja amyylialkoholia, asetonia, formaliinia, etikkahappoa, koivutervaa, pikeä ja puuhiiltä. Tästä voi johtua, että Saidelsonin Suonenjoen tehtaaseen viitataan asiakirjoissa vaihtelevasti terva-, tärpähti-, koivuöljy-, tuohiöljy-, etikkahappo-, pikiöljy- ja destillaattitehtaana. Saidelsonin mukaan vastaavaa teollisuuslaitosta ei Suomessa vielä ollut, *”—vaikka sille sopivaa raaka-ainetta, koivun tuohta, faneri- ja rullatehtaitten jätteinä löytyi yllinkyllin, ja mätäni varastopaikoilla tai tarkoituksettomasti poltettiin”* ja *”tuotteita ulkomailta tuotiin maahan”*.¹⁶²

Tehtaalle tuli paikkakuntalainen työnjohtaja Taavetti Vehviläinen ja enimmäkseen kolme tai neljä työntekijää, joiden tehtävänä oli ilmeisesti eristää tuohesta tärpähtiöljyyn (asiakirjoissa puhutaan myös mm. tökötistä, tervasta, pikitervasta ja tuohiöljystä) tarvittavaa

¹⁶⁰ Ks. Jäppinen, Leena. Herra Saidelson ja tervatehtaan salaisuus, YLE 1996.

¹⁶¹ KA. Henkilömappi. Valtiollisen poliisin pääosasto. Päiväämätön ilmoitus 1938.

¹⁶² KA. Henkilömappi. VP Aleksander Saidelsonin selvitys, 20.3.1939, Tallinna.

ainetta. Kuulustelupöytäkirjan mukaan tehdas tuotti ”*pääasiassa n.s. tuohentervaöljyä (Juchtenöl Oleum betulae)*”.¹⁶³

”Tökötti” juontuu venäjän tuohitervaa tarkoittavasta sanasta *tjogot*.¹⁶⁴ Se on synonyymi koivutervalle ja tuohitervalle, joka on koivun tuohesta ja kaarnasta kuivatislaamalla valmistettavaa tummanruskeaa, jäykkää ja erikoisenhajuista massaa. Koivutervaa on käytetty esimerkiksi veneen tervaamisessa, parkitsemisessa sekä kansanlääkinnässä mm. ihotautien hoitoon.¹⁶⁵

Saidelsonin kertoman mukaan tehtaan tuotteista pieni osa myytiin kotimaassa muun muassa apteekkeille, rohdosliikkeille ja rautakaupoille, mutta valtaosa vietiin ulkomaille. Myynti apteekkeille ja rohdosliikkeille viittasi siihen, että tervaa valmistettiin ainakin osittain lääkinälliseen käyttöön. Saidelsonin mukaan koneistus mahdollisti sen, että tehdas tarvitsi alkuvaiheessa ympärivuorokautisessa toiminnassa vain noin viisi vakituista työntekijää. Varsinaisten työntekijöiden lisäksi raaka-aineen valmistamiseen eli tuohen kaarnasta irrottamiseen tarvittiin päivittäin 25–30 työläistä vaneritehtailla ja lähetyspaikoilla, sekä joitakin hevos- ja automiehiä raaka-aineen kuljettamiseen.¹⁶⁶

Valpon ilmoituksessa elokuulta 1938 kerrotaan myös: ”*Saidelson vakuutti Virossa tehtaallansa tuottaneensa valtiolle miljoonien säästön aikana, jolloin ei ollut mahdollisuutta saada juoksevaa polttoainetta. Nyt hänellä on aikomus hyödyttää Suomea mahdollisimman paljon koivutervatehtaalla, jonka tuotteet ovat varsin haluttuja Länsi-Euroopassa, Belgiassa, Ranskassa, Englannissa, Saksassakin.*”¹⁶⁷

Ilmoituksen mukaan Saidelson myös sanoi, ettei Suomessa pystyittäisi ominpäin perustamaan etikkahappotehdasta, joka käyttää raaka-aineina esimerkiksi sahalaistosten jätteitä ja havupuiden oksia. Hän kertoi aikovansa koivuntuohesta saatavien tuotteiden lisäksi käyttää asemille ja uittopaikoille kertyviä kuusenkuoria jalostamalla ne parkitsemisöljyksi. Hän vakuutti tehtaansa jo tuottavan siunausta paikkakunnalle, sijoittaneensa tehtaaseen yli 150 000 markkaa ja sijoittavansa

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Suomen etymologinen sanakirja.

https://kaino.kotus.fi/suomenetymologinensanakirja/?p=article&etym_id=ETYM_d23b96ab4c5dde9e8ca4f0e18fadb6d4&word=t%C3%B6k%C3%B6tti Viitattu 24.11.2023

¹⁶⁵ Nykysuomen sanakirja 6 Osa VI Ts-Ö. WSOY 1992, 166.

¹⁶⁶ KA. Henkilömappi. Valtiollisen poliisin pääosasto. Päiväämätön ilmoitus 1938; Aleksander Saidelsonin selvitys 20.3.1939.

¹⁶⁷ Ibid.

vielä saman verran. Lisäksi hän kertoi myöhemmin käyttäneensä rakennusten, tehdasirtaimiston ja laitteiden hankintamenoihin lähes puoli miljoonaa markkaa (nykyrahassa reilut 200 000 euroa) yhtiön osakepääomaa, yksityisiä varojaan ja hieman lainavaroja.¹⁶⁸

On hyvin mahdollista, että Saidelson liioitteli aiemman toimintansa ja tehtaansa taloudellista merkitystä ja mahdollisuuksia, sillä se olisi ollut hänen omien etujensa mukaista. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että laitehankintoihin ja koneistukseen todella investoitiin merkittävästi. Vuonna 1996 YLE:n radiodokumenttiin haastateltu suonenjokelaismies muisteli, että miesten piti tehdä huomattava remontti ja muuttaa tekniikkaa kokonaan ennen kuin he pääsivät aloittamaan toimintansa ”--koska eihän se ollu mittään tavallista tervaa minkä he valmistivat.”¹⁶⁹

Toinen suonenjokelaismies, jonka omistukseen tehdas päätyi 1950-luvulla, kertoi paikalla olleen isoja, tornimaisia pönttöjä, joissa oli putkistoja ja mittaristoja, kaikki kuparisia.¹⁷⁰ Laitteet olivat ilmiselvästi myös varsin arvokkaita, sillä vuonna 1951 parikin taho oli niistä kiinnostunut ja tehtaan uudelle omistajalle tarjottiin niistä silloisessa rahassa 300 000 markkaa (inflaation vuoksi vuoden 1937 rahassa määrä olisi tosin ollut vajaat 30 000 markkaa, nykyrahassa reilut 11 000 euroa).¹⁷¹

Saidelsonin kertomusta tukee sekin, että aikakaudella oli hyvät näkymät erilaiselle korviketeollisuudelle. Mahdollisesti Suonenjoen tehtaassa on saatettu valmistaa tai suunnitella tällaista. Tähän viittaisi myös tuotteiden kysyntä ulkomailla. Wolf H. Halsti kirjoitti vuonna 1939 julkaistussa, kansalaisille suunnatussa Suomen puolustaminen -kirjassaan, ettei bensiiniä ja öljyä saatu Suomessa lainkaan ”luonnollista tietä” vaan kaikki oli tuotava ulkomailta.¹⁷²

Halsti kirjoitti puuspriin eli metanolin käytöstä bensiinin korvikkeena:

”On myös huomattu, että bensiiniin voi sekoittaa spriitä sekoituksen arvon polttoaineena siitä mainittavasti kärsimättä. Täten voitaisiin bensiinin tarve saada alennetuksi jopa 25 %.

¹⁶⁸ KA. Henkilömappi. VP Aleksander Saidelsonin selvitys, 20.3.1939, Tallinna.

¹⁶⁹ Jäppinen 1996.

¹⁷⁰ Jäppinen 1996.

¹⁷¹ Tilastokeskus. Rahanarvonmuunnin. <https://www.stat.fi/tup/laskurit/rahanarvonmuunnin.html> 14.12.2023.

¹⁷² Halsti 1939, 137-138.

Spriitä voidaan saada varsin runsaasti puunjaloitusteollisuuden yhteydessä. Puuspriin hinta on kuitenkin sekin bensiinin hintaa tuntuvasti kalliimpi, joten se olisi saatava alenemaan.”¹⁷³

Yksi mahdollisuus onkin, että tehtaassa olisi jalostettu jonkinlaista korviketta bensiinille. Ilmeisesti tehtaassa ainakin valmistettiin puuspriitä, sillä eräs suonenjokelaismies kertoi haastattelussa vuonna 1996:

”Ne miehet meille aina sano kun myö kysyttiin että mitä siinä ruvetaan valmistamaan, ne sano että ensin terva terva, sitten pirtu pirtu.”¹⁷⁴

Vuonna 2009 haastateltu, vuonna 1925 syntynyt suonenjokelaismies kertoi varsin tarkkoja muistikuvia valmistusprosessista ja arveli, että siellä kehiteltiin eräänlaista biopolttoainetta: *”Jos se olis suanu siitä valmiin, niin jutun mikä sillä olj tehtävissä, se olis olt rahamies. –Jos se ois mennä läpi sillai ku se yritti sitä, myö ajettais kyllä jollain muulla aineella ku bensiinillä.”¹⁷⁵*

Halsti kertoi myös koneiden säännöllisesti tarvitsemien voiteluaineiden saannin olleen kokonaan tuonnin varassa.¹⁷⁶ Valtion teknillisen tutkimuslaitoksen julkaisussa vuodelta 1947 kerrottiin, että sodan aikana ulkomaantuonnin tyrehtyessä puutervaa käytettiin voiteluöljyn valmistukseen ja sivutuotteina syntyvää jätepikeä ja -tervaa puolestaan osittain korvaamaan bitumia muun muassa kattohuopateollisuudessa.¹⁷⁷

Koivutervaa on käytetty aikanaan myös hammastahnoissa, hyönteiskarkottimissa ja parfyymeissa. Vuonna 1937 julkaistun artikkelin mukaan koivutervasta tislamalla valmistettavalla koivuntervaöljyllä ja siitä edelleen kemiallisesti valmistettavilla ”lemuaineilla” olisi kysyntää:

”Tästä syystä on koivuntuohesta kuivatislaamalla saaduilla tuotteilla varma menekki Saksan parfymeria-teollisuudessa – seikka, jolla meille koivuntuohta tuottavana maana (faneri- ja rullatehtaitten tuohikarikkeet) voisi olla merkityksensä. Kuten tunnettua ei meillä

¹⁷³ Halsti 1939, 137-138.

¹⁷⁴ Jäppinen 1996.

¹⁷⁵ Jäppinen 2009.

¹⁷⁶ Halsti 1939, 136, 139.

¹⁷⁷ Virtala & Oksanen 1947, 1.

koivuntuohikarikkeita kuivatislata eikä jalosteta muutenkaan, esim. linoleumiteollisuuden tarpeita silmällä pitäen.”¹⁷⁸

Artikkelissa kerrottiin myös, että koivutervalla oli laajasti käyttöä juhtinahkateollisuudessa ja että sitä tuotiin Suomeen Venäjältä, jossa sitä oli nahkaa säilyttävien ominaisuuksiensa vuoksi käytetty lisäkkeenä saapasvoiteiden valmistuksessa. Lisäksi artikkelissa kerrottiin vaneri- ja rullatehtaiden jätteiden hyödyntämisestä, joka vahvisti Saidelsonin kertoman. Artikkelin mukaan tuohitervan valmistus soveltuisikin jollekin täpättitehtaalle sivutuotantona ”faneeri- ja rullatehtaitten” tuohikarikkeista. Siinä myös kuvattiin kuivatislausta ja prosessissa syntyvää tuotetta tarkemmin:

”Kuivatislattaessa tällaisia tuohikarikkeita saadaan kahdenlaista eri tislettä. Aluksi ylitislautuu ohut vaaleanruskea tuohiöljy ja sen jälkeen varsinainen paksujuoksuinen tumma tuohiterva. Viimemainittu sisältää sangen runsaasti varsinaista tuohitervaa kaikenlaisten pikiaineiden epäpuhtauttamana, joista se sangen yksinkertaisin keinoin voidaan saada eristetyksi puhtaana, apteekkiäläkin käytettävänä. Mitä mainittu alussa ylitislautuva tuohiöljy sisältää, on vielä tutkimatta. Joka tapauksessa täytyy senkin sisältää arvokkaita aineita, joilla esim. Saksan parfymerteollisuudessa olisi menekkimarkkinansa.”¹⁷⁹

Artikkelissa ihmeteltiin, että tuohitervan jalostamisen ulkomaille vientiin luulisi kiinnostavan liikemiespiirejä ottaen huomioon Suomen ”faneeri- ja rullateollisuudessa” syntyvän tuohikarikkeiden valtaisan määrän. Voidaan siis olettaa, että tämän markkinaraon hyödyntäminen olisi ollut Saidelsoninkin tavoite.

Niin kuin artikkelissa todettiin, ylitislautuvan tuohiöljyn koostumus oli vielä selvittämättä. Mahdollisesti Saidelsonin tarkoituksena oli selvittää juuri tätä ja samalla valmistaa myös varsinaista tuohitervaa muihin, vanhastaan tunnettuihin tarkoituksiin. Myös investoinnit moderniin koneistukseen viittaisivat siihen, että tehtaassa mahdollisesti oli tarkoitus valmistaa edistyneempiä tuotteita tai tehdä kokeiluja myöhempää valmistusta varten. Koska uutetta saatiin tuohesta hyvin vähän, kyseessä on täytynyt olla nimenomaan jokin erityinen käyttö

¹⁷⁸ Pyhälä, E. Tuohiterva eli tökötti ja koivuntuohiöljy. Osuuskauppalehti 4/1937, 82.

<https://www.porssitieto.fi/yhtiot/lehdet/tervala2.gif> 12.12.2023.

¹⁷⁹ Ibid.

tärkeään kohteeseen, mahdollisesti useampaan. Ajatusta tukee se, että myös Efim Saidelsonin kertoman mukaan tehtaalla valmistettiin useampia tuotteita.¹⁸⁰

Epäilykset tehtaan tuotannosta

EK-Valpon asiakirjoista ei käy ilmi, mitä viranomaiset tarkalleen epäilivät tehtaan suhteen. Epäilyt vaikuttavat kohdistuneen enemmän liiketoimintaan kuin tehtaan tuotantoon. Asiakirjoissa viitattiin Saidelsonin aiemman liiketoiminnan epäselvyyksiin Virossa, ja häntä kuvattiin hämäräksi liikemieheksi. Niissä myös epäiltiin tehtaan mahdollisuuksia työllistää paikallisia ja hankkia asiakkaita. Lisäksi niissä asetettiin kyseenalaiseksi Saidelsonin luotettavuus liikemiehenä.

Sen sijaan paikkakuntalaisten keskuudessa alkoi ilmeisesti levitä huhuja tehtaan toiminnasta. Ylen radiodokumenteissa esitetyt aikalaishaastattelut ovat tosin osittain ristiriidassa keskenään ja niistä on vaikea päätellä, syntyvätkö huhut jo tapahtuma-aikana vai vasta myöhemmin. On mahdollista, että muistot olivat hämärtyneet ajan saatossa ja että kertomuksia oli hieman väritetty. Eräs vuonna 1996 haastateltu iäkäs mies kertoi pikkupoikana ottaneensa aurinkoa hiekkasärkällä tehtaan vieressä ystäviensä kanssa, ja Saidelsonin ja Meiertalin olleen aina hyvin leikkisiä ja tarjonneen heille makeisia. Toinen taas kertoi miesten käskeneen vihasina pojat pois suljetulta tehdasalueelta, johon ulkopuolisilla ei ollut asiaa. Vuonna 2009 haastateltu mies muisteli tehdasalueen olleen aidattu ja Saidelsonilla olleen jopa henkivartija mukana tämän liikkuesssa kylillä.¹⁸¹

Mahdollisesti myöhemmin alkunsa saanut mutta sitkeästi elossa pysynyt huhu liittyi siihen, että tehtaalla olisi valmistettu tuotteita Neuvostoliiton aseteollisuuteen. Luonnollisesti tehtaan omistajien joutuminen EK-Valpon tarkkailun kohteeksi ja hylkäävän oleskelulupapäätöksen jälkeinen nopea lähtö paikkakunnalta saattoi voimistaa huhuja. Toisaalta niitä pitivät elossa paikkakuntalaisten henkilökohtaiset muistot tehtaan tuotteesta ja sen hajusta, joka toi mieleen sota-ajan ja pommit. Eräs vuonna 1996 haastateltu paikkakuntalainen kertoi:

”Esimerkiks siitä tervastaki on puhuttu sillä lailla että kun se oli muka raaka-ainetta räjähdysaineisiin. Ja tuota, onpa kerrottu niinkin, että tuota, siinä oli semmonen tuoksukin että kun

¹⁸⁰ Jäppinen 1996.

¹⁸¹ Jäppinen 1996, Jäppinen 2009.

tuota, sota-aikana kun sitä putosi näitä pommeja, vihollisen pommeja, ja ja sitten ne pommit sitten rikkoutuivat, ni se ois muka ollu samanlainen se haju.”¹⁸²

Toinen haastateltu muisteli tehtaalta löytyneessä astiassa olleen aineen hajun muistuttaneen sota-aikaisia termiittipommeiksi kutsuttuja savupommeja.¹⁸³ Toisaalta myös haastatteluiden perusteella kyse lienee ollut nimenomaan huhupuheista, joihin on sekoittunut mielikuvitusta:

”Tuotteita Neuvostoliiton aseteollisuuteen... tämmöstä on oletettu ne jotka ovat tämmöstä kertoneet.”¹⁸⁴

Jonkinlaista todellisuus pohjaa huhuilla olisi periaatteessa voinut olla. Vuonna 1996 radiodokumenttiin haastateltu puolustusvoimien tutkimuskeskuksen kemian professori kertoi, että jossain uudessa sotavälineessä tai sotateknisessä menetelmässä olisi mahdollisesti saatettu tarvita koivuntuohesta saatavaa uutetta. Tällaisia olivat esimerkiksi erilaiset tiivisteet ja niissä käytettävät voiteluaineet. Esimerkiksi venäläisessä asemateriaalissa tavattiin hänen mukaansa nahka- ja kumitiivisteitä, joiden kohdalla ongelmina olivat voitelu ja tiivisteiden pysyminen kaasutiiviinä. Saidelsonin venäläistaustaisena miehenä saattoi olettaa tuntevan venäläisen asearsenaalin, ja tällaisen aineen hinta ja saatavuus olisi voinut olla liiketoiminnalle kannattava.¹⁸⁵

Kemian professorin mukaan olisi periaatteessa mahdollista, että tervasta jalostettuja tuotteita olisi voinut hyödyntää myös varsinaisessa ase-teollisuudessa sitkosteaineena, joka myöhemmin tuli tunnetuksi napalmpommeista. On kuitenkin epäselvää, missä määrin tämän tyyppinen palopommi tunnettiin toisen maailmansodan kynnyksellä.¹⁸⁶

Sinänsä on mahdollista, että tehtaassa olisi kehitelty myös puolustuskäyttöön soveltuvia tiiviste- tai voiteluaineita. Niin kuin edellä todettu, erilaisia voiteluaineita tarvittiin myös korviketeollisuudessa, ja sotatarviketeollisuus tulisi lisäämään kysyntää. Kun Saidelson oli jo palannut Viroon, hän haki toisen insinöörin, Nikolai Snitkinin kanssa, patenttia menetelmälle ja laitteelle, joka olisi helpottanut sisäänhengitystä kaasunaamaria käytettäessä.¹⁸⁷ Kyse ei ollut

¹⁸² Jäppinen 1996

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Jäppinen 1996.

¹⁸⁶ Jäppinen 1996.

¹⁸⁷ Rahvusarhiiv. Insener Aleksander Saidelson ja insener Nikolai Snitkin. Menetlus ja seade aspiratsiooni (õhu sissehingamise) kergendamiseks gaasimaski kasutamisel. ERA.916.2.1805.

varsinaisesti tiivisteestä, mutta ilmeisesti Saidelson oli perehtynyt myös puolustustarvikemateriaaleihin. Saidelson rekisteröi vuosina 1939– 1940 kaksi muutakin patenttia. Niistä toinen oli laitteelle, joka suojaasi liikkuvaa laivaa merimiinoja vastaan,¹⁸⁸ ja toinen laitteelle, joka esti ihmistä hukkumasta haaksirikkoutuessa.¹⁸⁹

Kaikkiaan vaikuttaa kuitenkin äärimmäisen epäuskottavalta ja kaukaa haetulta, että Saidelsonin tehtaalla olisi kehitelty napalmpommeja tai ylipäänsä valmistettu tuotteita Neuvostoliiton aseteollisuuden tarpeisiin. Mikäli asiakkaat olisivat olleet Neuvostoliitossa, Suomeen asettuminen olisi ollut varsin epätodennäköinen vaihtoehto. Lisäksi Saidelsonin lukuisista ulkomaanmatkoista Suomessa oleskelun aikana yksikään ei suuntautunut Neuvostoliittoon. Myöskään viranomaisasiakirjoista ei tullut esille mitään tällaista. Voidaan siis päätellä, että koko ajatus syntyi vasta sodan jälkeen. Kyläläisiä puhuteltiin tiedustelun aikana ja heidän kauttaan välittyivät EK-Valpolle vähemminkin merkitykselliset huhut; vaikkei kansalaisilmiantoja aina otettu vakavasti, näin vakava epäily olisi silti varmasti tullut EK-Valpon tietoon ja ainakin kirjattu ylös.

Myöskään EK-Valpon asiakirjoissa vihjailtuun ”hämäräperäisyyteen” on vaikea löytää katetta. Kaupparekisteriasiakirjoista viranomaiset eivät itsekään löytäneet mitään epäilyttävää, eikä mikään viitannut siihen, että kyse olisi esimerkiksi peiteyrityksestä. Lisäksi radiodokumenteissa haastatellut paikalliset, joista yksi oli itsekin ollut tehtaalla tuohen kuorijana, vahvistivat siellä vallinneen ”aito työnteon henki”.¹⁹⁰

4.4 EK-Valpon toimet, oleskelulupaprosessi ja viranomaisyhteistyö

EK:n Kuopion osastolle saapui 20. syyskuuta 1937 kirje koskien kahta Viron kansalaista. Kirje oli otsikoitu ”ilmoitus” ja sen oli allekirjoittanut Kuopiossa 14. syyskuuta Ernst Stenbäck. Hän kertoi tavanneensa samana päivänä KOP:n (Kansallis-Osake-Pankin) Kuopion osaston prokuristi herra Mäkelän, joka oli kertonut hänelle kahdesta mielestään hämäräperäisestä liikemiehestä.

¹⁸⁸ Rahvusarhiiv. Dipl. ins. Aleksander Saidelson. Seadis liikuva laeva kaitseks meremiinide eest. ERA.916.2.1421.

¹⁸⁹ Rahvusarhiiv. Dipl. ins. Aleksander Saidelson. Seadeldis inimese uppumise vältimiseks laeva hukkumisel. ERA.916.2.1422.

¹⁹⁰ Jäppinen 1996, Jäppinen 2009.

”Nämä liikemiehet, toinen dipl.insinööri (kemisti) Aleksander Saidelson (tai Saidelsh) –ja toinen joku Meier, ovat vasta äskettäin asettuneet Suomenjoelle ja harjoittavat siellä jonkinlaista liikehommaa.”

Kirjeen mukaan miehet olivat tiedustelleet pankilta mahdollisuutta saada lainaa, mutta pankki oli tahtonut ennen vastausta selvittää heidän luottosuhteitaan. Oli käynyt ilmi, että Saidelson oli ollut Virossa osakkaana tehdasyrityksessä, josta oli vuoden alussa syrjäytetty ja saanut rahansa pois. Kirjeessä kerrottiin, että nyt Suomen Destillaatti Ltd -tehdas valmisti puujätteistä tuotteita. Pankki ei tiedustelunsa perusteella ollut myöntänyt lainaa.¹⁹¹

Stenbäck kertoi myös miesten ulkomaanmatkoista:

”Lisäksi mainitsi Mäkelä, että tuntu omituiselta, että kun k.o. herrat yleensä kävivät luottoa pyytämässä. Kuuleman mukaan ovat k.o. herrat tehneet useita matkoja lentoteitse ulkomaille, joten rahanpuutetta he todennäköisesti eivät ole poteneet. Mistä sitten nämä rahat näitä ulkomaanmatkoja varten ovat tulleet tuntuu omituiselta, sillä tehdasyrityksestä saatu sijoitusrahamäärä oli ollut mitättömän pieni.”¹⁹²

Kansalaisten lähettämät ilmiantokirjeet olivat melko tavallisia 1930-luvulla. Paikallisyhteisö toimi näin oma-aloitteisesti ilmiantoja tekemällä valtion virallisen kontrollipolitiikan tukijana. Todennäköisesti ilmiannoilla ei ollut suurta kokonaismerkitystä, mutta yksittäistapauksissa niillä saattoi olla ratkaiseva rooli poliisin päättäessä selvittää tarkemmin henkilön toimintaa.¹⁹³

Piia Vuorinen on kirjoittanut väitöskirjassaan paikallisyhteisöjen sosiaalisesta kontrollista:

”Sosiaaliseen kontrolliin liittyvä tutkimus on osoittanut, että virallinen ja epävirallinen sosiaalinen kontrolli ovat vuorovaikutuksessa toisiinsa. Paikallistasolla tehdyt tulkinnat poikkeavuudesta vaikuttavat yhteisön tapaan harjoittaa epävirallista kontrollia ja tehdä ilmiantoja virallisen kontrollin edustajille.”¹⁹⁴

¹⁹¹ KA. Henkilömappi. EK KD No 97/645/1937 Saap. 20.10.1937.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Vuorinen 2023, 203-204.

¹⁹⁴ Vuorinen 2023, 200.

Vuorisen mukaan valtiolliselle poliisille tehtyjen ilmiantojen lisäksi paikallisyhteisö harjoitti paljon epävirallista kontrollia; yhteisössä vallitsevia jakolinjoja korostivat muun muassa erilaiset juurut, puheet, suojeluskuntalaisten läsnäolo ja työnantajien ylläpitämät mustat listat. Ilmiantokirjeissä puolestaan kerrottiin lähinnä kommunisteiksi tai vakoojiksi epäillyistä henkilöistä, ja usein niitä lähetettiin hyvin heikoin perustein tai henkilökohtaisista syistä, esimerkiksi kostonhalusta. Kaikkia ilmiantoja EK ei ottanut vakavasti tai tutkinut lainkaan, ja perättömät ilmiannot myös kuormittivat sitä 1930-luvulla lisääntyvässä määrin. Kommunisteiksi ja vakoojiksi epäiltyjen suomalaisten kohdalla tavallista oli, että ilmiannon tekijää puhutettiin, mikäli hänen henkilöllisyytensä oli tiedossa, ja ilmiannon kohde saatettiin hakea kuultavaksi tai tehdä kotietsintä riippuen henkilön taustasta ja syytöksen vakavuudesta. Toisinaan ilmiannot johtivat vakaviinkin seurauksiin, esimerkiksi turvasäilöön ottamiseen.¹⁹⁵

Saidelsonin tapauksessa kyse oli hieman eri asiasta kuin suomalaisia kommunistiepäilyjä koskevissa ilmiannoista, mutta ilmiö on sama. Kirjeessä ei varsinaisesti syytetty Saidelsonia ja Meiertalia vakoojiksi, mutta esitettiin toisen käden tietoihin perustuvia epämääräisiä epäilyksiä. Tiedot taas olivat peräisin KOP:n prokuristilta. Tästä voi päätellä, että kirjeen lähettäjä Ernst Stenbäck ja mahdollisesti myös KOP:n prokuristi olivat EK:n avustajia. Tämän voi päätellä siitakin, että kirje oli otsikoitu ”ilmoitus” ja allekirjoitettu nimellä. Lisäksi kirje otettiin vakavasti, sillä toimiin ryhdyttiin välittömästi. Aluksi Stenbäckin kirje lähetettiin tiedoksi pääosastolle. Kuopion osaston päällikkö Antti Makkonen lisäsi saatteeksi, että osasto tulisi lähiaikoina tapahtuvan virkamatkan yhteydessä toimittamaan tiedusteluja asian johdosta. Pääosastoa pyydettiin myös toimittamaan mahdolliset tietonsa Kuopion osastolle.¹⁹⁶

Pääosasto ilmoitti vastauksessaan, että miesten toimia oli syytä valvoa ja ilmoittaa niistä, sillä kaupparekisteristä ei löytynyt tietoja Oy Suomen Destillaatti Ltd:stä.¹⁹⁷ Lisäksi pääosasto kertoi Saidelsonin käyneen Suomessa vuodesta 1926 asti ensin entisen Venäjän alamaisena ja vuodesta 1934 Viron kansalaisena. Pääosasto ilmoitti myös, ettei ”Meierin” henkilöllisyyttä voitu todeta henkilötietojen puuttuessa – nimihän oli ilmoitettu EK:lle kirjeessä väärin.¹⁹⁸ Tosiasiassa myös ilmoitus kaupparekisteriin oli tuolloin jo tehty, mutta yhtiön virallinen nimi oli Suomen Destillaatti

¹⁹⁵ Ibid. 212.

¹⁹⁶ KA. Henkilömappi. EK KD 745/18.9.1937.

¹⁹⁷ KA. Henkilömappi. Ilmoitus Kuopion osastolle 22.9.1937.

¹⁹⁸ KA. Henkilömappi. Etsivän keskuspoliisin Kuopion osastolle 22.9.1937. EK/KD N:o 97/645.1937.

Oy. Joissain asiakirjoissa ja myös puhelinluettelossa yhtiö esiintyi kuitenkin nimellä Oy Destillaatti Ab tai Suomen Destillaatti Ltd.¹⁹⁹

Kuopion osaston etsivien Armas Juutilaisen ja Juuso Koistisen Suonenjoelle 23.9.1937 tekemän tiedustelumatkan raportista heijastui oletus ulkomaalaisten lähtökohtaisesta epäilyksenalaisuudesta:

”Allekirjoittaneille jäi miehistä sellainen käsitys, että elleivät he hommaisikaan vakoilu- tai muissa samantapaisissa asioissa, niin ainakin ovat houkuttelemassa viattomia ja asiaa ymmärtämättömiä kansalaisia yrityksensä taakse, mitkä yritykset voivat hyvinkin niihin suostuville kerran paljastua pettymyksiksi.”²⁰⁰

Tiedustelumatkallaan Juutilainen ja Koistinen jututtivat paikkakunnan nimismies Koskeloa ja tämän kehotuksesta johtaja Lindforsia,²⁰¹ mutta eivät Saidelsonia ja Meiertalia itseään. Lindforsin mainittiin kirjeessä olevan vanha avustaja, eli ilmeisesti hän toimi tai oli toiminut EK:n yhteyshenkilönä.

Nimismies Koskelo kertoi Meiertalin käyneen näyttämässä matkakorttiaan ja tiedustelemassa, kauanko saisi oleskella Suomessa, jolloin oleskelulupa oli tullut puheeksi: *”Luonnollisesti oli nimismies häntä neuvonutkin ja sanonut, ettei hän saa oleskella kuin säädetyn ajan, koska hänellä ei ole oleskelukirjaa.”²⁰²* Nimismies ei ollut ottanut henkilötietoja ylös, ja Saidelson ei ollut käynyt hänen luonaan. Koskelo kertoi myös antaneensa jo kolmesti miehille luvan kuljettaa tervatehtaan pannuja kuorma-autolla korjattavaksi Varkauteen. Hän arveli korjaustöiden olevan valmiina ja tehtaan toiminnan käynnistyvän pian, mutta ei ollut siitä tarkemmin perillä ja kehotti kääntymään Lindforsin puoleen.

¹⁹⁹ Sininen kirja, pain. 3/1 1940, 179.

²⁰⁰ KA. Henkilömappi. EK KD No 97/645/1937 Tiedoksi pääosastolle 24.9.1937 Kansallisarkisto. EK:n Kuopion osaston matkakertomus pääosastolle tiedoksi etsiväin Armas Juutilaisen ja Juuso Koistisen 23.9.1937 Suonenjoelle tekemästä virkamatkasta.

²⁰¹ [sic] Johtaja Lindfors viittaa ilmeisesti Hugo Lindforsiin, joka oli Rautalammin-Suonenjoen Puhelin-Osakeyhtiön toimitusjohtaja ja suojeluskuntapäällikkö, ks. Schulman, Pirkko-Liisa (toim.), Asekätkijän vankilapäiväkirja, Minerva 2011.

²⁰² KA. Henkilömappi. EK KD No 97/645/1937 Tiedoksi pääosastolle 24.9.1937 Kansallisarkisto. EK:n Kuopion osaston matkakertomus pääosastolle tiedoksi etsiväin Armas Juutilaisen ja Juuso Koistisen 23.9.1937 Suonenjoelle tekemästä virkamatkasta.

Lindforss kertoi huomioitaan tehtaan aiemmista vaiheista, kunnostamisesta ja siihen liittyvistä epäselvyyksistä. Lindforss, joka oli puhelinyhtiön toimitusjohtaja, kertoi Saidelsonin hiljattain soittaneen hänelle ja kysyneen, oliko hänellä kolmen tai viiden johdon puhelinkaapelia, jota Saidelson olisi tarvinnut noin 40 metriä. Kun Lindforss oli antanut kieltävän vastauksen, Saidelson ei ollut kertonut, mihin tarkoitukseen kaapelia tarvitsisi. Tämä oli lisännyt Lindforssin epäluuloa.

Lindforssin kertomasta tuli esiin hänen mahdollinen roolinsa EK:n avustajana sekä paikallisyhteisön kontrollipolitiikan ja ilmiantokulttuurin merkitys:

”Tästä Saidelsonin kyselystä teki Lindforss sen johtopäätöksen, että miehet eivät ole oikealla asialla, kun tuollaista kyselevät, sillä heillä kun ei ole puhelintakaan. Lindforss olikin aikonut soittaa ek:hon, sillä hänestä oli alkanut tuntua, että miehillä on joitakin hämäriä tarkoitusperiä puuhiensa takana.”²⁰³

Lindforss kertoi myös saaneensa edellisenä kesänä yllättävän puhelun Bruno Krookilta, joka oli sijoittanut tehtaaseen 16 000 markkaa. Tämä oli kertonut, että ”saksalainen insinööri Saidelson” tulisi piakkoin hänen luokseen sopimaan tervatehtaan kunnostamisesta. Krook oli antanut Lindforssille tähän täydet valtuudet ja kehottanut teettämään kustannusarvion korjaustöistä. Näin oli tapahtunutkin, ja kustannusarvioksi oli tullut 25 000 markkaa. Kunnostustyön alussa eräs kone oli pitänyt konstruoida, jonka vuoksi Saidelson oli matkustanut Viroon ja sieltä Englantiin saadakseen koneen piirustukset. Piirustuksia ei kuitenkaan ollut saatu, ja kunnostustyöt oli pitänyt lopettaa. Krook oli tällöin soittanut Lindforssille Saksasta, jossa oli matkoilla:

”Insinööri Krookin tietäessä, ettei piirustuksia ole saapunut, oli hän lopettanut rahoituksen ja suutuspäissään sanonut, että Saidelson on kansainvälinen juutalainen, minkä vuoksi koko yritys saa hänen puolestaan jäädä sikseen, kunnes Saidelsonin lupaamat piirustukset saapuisivat.”²⁰⁴

Se, että suomalainen insinööri oli suutuspäissään sanonut Saidelsonin olevan ”kansainvälinen juutalainen”, kertoo jotain käsitteen levinneisyydestä ja kansan riveihin iskostuneesta

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ Ibid.

arkipäiväisestä antisemitismistä. Kun asiat eivät sujuneet halutusti, suuttumus purkautui juutalaisvastaisina ilmaisuina.

Tässä kohdin on syytä mainita, että Saidelsonin juutalaisuus tuli jatkuvasti väistämättä esiin asiakirjoissa, vaikka se mainittiin eri kaavakkeissa eri tavoin. EK:n henkilömapeissa se oli kohdassa ”kansallisuus”, jolloin ”alamaisuus” oli Viron; oleskelulupahakemuksessa kysyttiin kansalaisuutta ja uskontoa. Asiakirjoissa Saidelsoniin viitattiin sekä mooseksenuskoisena että kansallisuudeltaan juutalaisena. On tosin syytä huomata, että esimerkiksi lääninhallitukselle toimitetuissa nimismiesten ulkomaalaisluetteloissa oli erikseen kohdat ”minkä valtion kansalainen” sekä kansallisuus, jota oli alaviitteessä selitetty ”esim. suomalainen, inkeriläinen, itäkarjalainen, turkkilainen, venäläinen, juutalainen jne.”. Erityisesti entisen Venäjän alamaisten ja myöhemmän Neuvostoliiton kansalaisten kohdalla kansalaisuuden tai alamaisuuden ja kotimaanpasseihin merkityn kansallisuuden erottaminen oli tärkeää mm. suomensukuisten tunnistamiseksi.²⁰⁵ Toisaalta Kuopion lääninhallituksen omassa ulkomaalaisluettelossa oli ainoastaan kohta ”alamaisuus”, joka muiden kohdalla näytti tarkoittavan kansalaisuutta (joukossa oli mm. Japanin, Tšekkoslovakian, Ruotsin, Kanadan ja Englannin kansalaisia) mutta entisten Venäjän alamaisten kohdalla yhtä lailla kansallisuutta: luettelossa saattoi lukea ”ent. Venäjä”, mutta myös ”baskiirilainen”, ”karjalainen”, ”itäkarjalainen” tai ”vienankarjalainen”. Huomattavaa silti on, että mikäli juutalaisuus ei paljastunut ”rakenteisessa kirjaamisessa” se mainittiin kyllä vapaassa tekstissä erikseen.

Raportin mukaan piirustuksia ei vielääkään ollut saapunut, vaikka Saidelson oli saapunut matkoiltaan. Raportti jatkui Lindforssin kuvauksella liiketoiminnasta:

”Tehtaan kunnostamisesta ei luonnollisestikaan ole tullut vielä mitään, sillä miesten varat taitavat olla heikonpuoleiset. Sitä vastoin miesten jokapäiväiseen elämään näyttää kyllä olevan aivan tarpeeksi rahaa, mitä todistaa sekin, että varsinkin Saidelson on usein matkoilla ja muutenkin heidän elämänsä näyttää hyvin huolettomalta. --Myöhemmin on sitten Lindforssille selvinnyt, ettei Saidelson olekaan saksalainen, vaan virolainen. Samoin Saidelsonin yhtiötoveri Meierdahl on virolainen insinööri.”²⁰⁶

²⁰⁵ Leitzinger 2008, 214.

²⁰⁶ Ibid.

On mahdoton sanoa, mistä väärinkäsitys Saidelsonin kansalaisuudesta oli peräisin, mutta se ei jäänyt poikkeukseksi. YLE Radio 1:ssä esitetyissä dokumentissa haastatelluista paikallisista osa oli siinä käsityksessä, että miehet olivat saksalaisia ja palasivat Saksaan. Saidelsonin pojan Efim Saidelsonin mukaan hänen isäänsä oli myöhemmin Neuvostoliitossa myös syytetty Saksan vakoojaksi.²⁰⁷ Saidelson on todennäköisesti puhunut saksaa useimpien tapaamiensa suomalaisten kanssa, mikä on voinut vaikuttaa mielikuviin, mutta toisaalta hän puhui avoimesti myös venäjää.

Raportista voi päätellä, että Saidelsonin ja Meiertalin tekemisiä seurattiin tarkkaan. Miesten kerrottiin kyläilevän ahkerasti, ja Lindforss oli pannut merkille myös heille saapuvat postit ja sähkeet:

”Saidelson samoin kuin Meierdahlkin ovat kuulemma hyvin innokkaita kylässäkävijöitä. Puhuvat kylässäkin keskenään ”ryssää”, mutta muiden vieraiden kanssa saksaa. Lindforssin huomion mukaan saapuu kyseisille herroille paljon postia ja sähkeitäkin. Saidelson on myöskin usein ”yhteydessä” anoppinsa kanssa Tallinnaan.”²⁰⁸

EK:n Kuopion osaston ja pääosaston välillä käytiin loppuvuonna 1937 vilkasta viestinvaihtoa Saidelsonin tapauksesta. Pääosasto oli syyskuussa yhteydessä myös Viron tiedustelupoliisiin (Poliitiline politsei, PolPol) ja pyysi tietoja miehistä. PolPol:ilta saatiin 15.10. vastaus, jossa vahvistettiin Saidelsonin henkilöllisyys ja ammatti ja kerrottiin, ettei Saidelsonin liikemiesmaine ollut hyvä.²⁰⁹

Kuopion osaston päällikön Antti Makkosen puhelinilmoituksessa pääosastolle 16.12.1937 todettiin Saidelsonin ja Meiertalin oleskelun Suonenjoella jatkuvan ilman, että nimismies olisi saanut heitä jättämään oleskelulupahakemuksia. Makkonen huomautti ilmoituksessaan nimismiehen laiminlyöneen tehtävänsä, ”kun on sallinut ulkomaalaisen matkakortilla ja työluvatta häärätä”, ja pyysi pääosastoa harkitsemaan jatkotoimia. Ilmoituksessa kerrottiin Saidelsonilla olevan ”hyvä asumus radioineen”, ja että tämän anoppi ”juutalaisrouva Gutkin” oli ollut syksyllä käymässä ja taas pian tulossa.

²⁰⁷ Efim Saidelson. Fima's war. <https://muuseum.jewish.ee/stories/Fima.pdf> Viitattu 12.12.2023

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ KA. Henkilömappi. Ek-Valpolle osoitettu kirje. Инспектору политической полиции, Таллин. syys 28 37 [sic]. Kansallisarkisto. Eesti Vabariik. Siseministerium. Politseivalitsuse abidirektor. Kirje EK:lle 15.10.1937.

Ilmoituksessa todettiin myös: *”–Omituiselta näyttävät Saidelsonin sähkösanomat Venäjälle josta on tullut lyhyet vastaukset viikko sitten (ноченью, [suutelen]). Saidelson on lähettänyt myös Jerusalemiin Code-sähkösanoman toverinsa kuoleman johdosta. (--) että saattaa olla vakoilukin kysymyksessä.”²¹⁰*

Pääosasto vastasi vielä samana päivänä:

”Osaston tämänpäiväisen puhelinilmoituksen johdosta, joka koski Viron kansalaista Aleksander Saidelsonia ja Peisah (Hirsch) Meiertalia²¹¹, pääll. Rieki antoi luvan sinun mennä Suonenjoelle toimittamaan selvityksen virolaisten luvattomasta (?) työskentelystä – ilman työlupaa ja matkakortilla Destillatti Oy:hyn. Heidän on jätettävä ololupa- ja työlupahakemus nimismiehelle. Jollei passia ole, niin pätevä ilmoitus tänne ulkomaalaisasetuksen rikkomisesta, sitten voidaan edelleen ilmoittaa um:lle jne.”²¹²

Lisäksi vastauksessa todettiin, ettei pidätys siinä kohtaa tullut kysymykseen, toivottiin Saidelsonin anopin nimeä ja osoitetta sekä pyydettiin ilmoitusta, mikäli kuulustelussa ja selvittelyssä ilmeni erikoista. ”Pääll. Rieki” on ilmeisesti viitannut EK:n päällikkö Esko Riekiin. EK oli varsin pieni organisaatio, mutta sen päällikön osallistuminen paikallisosastojen vastuulle kuuluviin selvittelyihin kertoo ulkomaalasiin kohdistetun valvonnan tarkkuudesta. Saidelson ja Meiertal olivat tuolloin laillisesti maassa ja heitä epäiltiin virallisesti tuossa vaiheessa lähinnä oleskelu- ja työlupahakemusten laiminlyönnistä.

Kiistatonta on, että Saidelson ei Suomeen tultuaan hakenut oleskelu- eikä työlupaa eikä aluksi edes ilmoittautunut Suonenjoen nimismiehelle, vaan kävi määräajoin Tallinnassa (ja mahdollisesti kerran Tukholmassa) uusimassa matkakorttinsa. Koska hänen aikomuksensa oli asettua Suomeen pysyvämmiin, olisi hänen vuonna 1933 annetun ulkomaalaisasetuksen 16 § nojalla tullut anoa maaherralta oleskelukirjaa. Kuulustelussa, sen jälkeen laatimassaan oleskelulupa-anomuksessa sekä vuonna 1939 kirjoittamassaan uudessa anomuksessa hän kertoi, ettei ollut asiasta tietoinen. Viranomaisilla on kuitenkin voinut olla syytä olettaa, että laajasti matkustelleena ja suomea ymmärtävänä Saidelson olisi ollut asiasta selvillä, varsinkin, kun Meiertal oli kuulustelupöytäkirjan

²¹⁰ KA. Henkilömappi. Antti Makkosen puhelinilmoitus pääosastolle 16.12.1937.

²¹¹ Hirsch Meiertal on ollut syntymäajan perusteella täysin eri henkilö. Sekaannus johtuu ilmeisesti siitä, että Viron tiedustelupoliisi antoi kysyttäessä tietoa toisesta henkilöstä, jolla oli sama sukunimi.

²¹² KA. Henkilömappi. EK Kuopion osaston päällikölle 16.12.1937.

mukaan käynyt tiedustelemassa Suonenjoen nimismieheltä matkakorttinsa oikeuttamaa aikaa oleskella paikkakunnalla ja tässä yhteydessä saanut nimismieheltä tiedon oleskelulupa-asiasta.²¹³

Viivyttely työ- ja oleskelulupa-anomusten hakemisessa ei ollut poikkeuksellista. Muun muassa *Uusi Suomi* oli jo vuonna 1933 ja *Ajan Suunta* 1937 kirjoittanut kielteiseen sävyyn työlupalainsäädännön kiertäjistä, jotka matkustivat kolmen kuukauden välein Tallinnaan tai Tukholmaan uusimaan matkakorttinsa. Jälkimmäinen, äärioikeistolainen lehti myös vaati tiukasti ulkomaalaisten liikemiesten työlupien kieltämistä ja koki ongelmallisena erityisesti ulkomaalaiset johtajat.²¹⁴ Nimimerkki ”Asiaa seurannut” kirjoitti toimintatavasta Ajan Suunnassa 6.3.1937 otsikolla ”Virolaiset käyttävät väärin matkakortteja”:

”Tällainen matkakortti ei ole mikään oleskelukirja eikä työlupa eikä sitä ole tarkoitettu pitempiaikaista oleskelua, vaan matkailijaliikenteen helpottamista varten. Nyt näyttää kuitenkin muodostuvan verrattain yleiseksi tavaksi, että virolaiset (etupäässä Viron juutalaiset) oleskelevat täällä vuosikausia matkakortin nojalla, vieläpä pitävät täällä aivan vakinaista tointakin ilman oleskelukirjaa tai työlupaa. Kun matkakortilla saa yhteen menoon oleskella maassa vain kolme kuukautta, niin menettelevät nämä Suomessa vakituisesti työskentelevät ulkomaalaiset siten, että matkustavat aina vähän ennen kolmen kuukauden umpeenkulumista pariksi päiväksi Viroon ja tulevat taas takaisin tänne.”²¹⁵

Mielipidekirjoituksessa osoiteltiin juuri sitä ryhmää, jota Saidelson edusti, ja porsaanreikää, jota hänkin hyödynsi. Lehtileike löytyi EK:n Viipurin alaosaston ulkomaalaisasioita koskevista asiakirjoista, mistä voi päätellä, että kirjoittelua seurattiin ja tilanteesta oltiin perillä myös EK:ssa.

Valpon Kuopion osaston päällikkö Antti Makkonen matkusti 4.1.1938 Suonenjoelle mukanaan etsivät Armas Juutilainen ja Juuso Koistinen. Matkan tarkoitus oli kuulustella Saidelsonia ja

²¹³ KA. Henkilömappi. EK:n Kuopion osaston matkakertomus pääosastolle tiedoksi etsiväin Armas Juutilaisen ja Juuso Koistisen 23.9.1937 Suonenjoelle tekemästä virkamatkasta.

²¹⁴ Leitzinger 2008, 399, 492.

²¹⁵ KA. EK-VALPO Viipurin alaosasto I 2 C: Ulkomaalaisasioita koskevia asiakirjoja 1935-1937 2c EK:n 14.1.-27.12.1937. Ajan Suunta No 54/1937, 6.3.1937

Meiertalia. Kuulustelussa oli läsnä Suonenjoen nimismiespiirin poliisikonstaapeli Ville Koivistoinen.²¹⁶

Kuulustelussa käytiin perinpohjaisesti läpi miesten taustat ja aiemmat elämänvaiheet, perhesuhteet, tutkinnot ja Suomessa oleskelu. Kuulustelupöytäkirjassa mm. kerrottiin Saidelsonin sisarten asuvan Pietarissa ja veljen ”karkoitettuna Saratovin kaupungissa”. Saidelson selitti kuulustelussa, ettei ymmärtänyt oleskeluluvan hankkimisen olevan pakollista, jos aikoi asua Suomessa vakituisemmin. Nimismies oli kertonut asiasta, mutta Saidelson oli arvellut matkakorttinsa voimassaoloajan uusiutuvan Tallinnassa käydessä. Menettely myös säästi rahaa, sillä oleskeluluvan hakemista varten tarvittava passi maksoi Virossa 25 kruunua ja matkakortti vain yhden kruunun. Kuulustelupöytäkirjan mukaan Saidelson lupasi järjestää asiat kuntoon.²¹⁷

Peisah Meiertal kertoi kuulustelussa syntyneensä 1909 Tallinnassa, jossa oli kirjoilla. Hän oli suorittanut insinöörintutkinnon Prahassa, oli naimaton ja puhui viroa, saksaa, suomea ja venäjää. Hänen vanhempansa asuivat Tallinnassa, ja hänellä oli kaksi veljeä ja sisar. Toinen veljistä oli käynyt liikematkalla Suomessa. Meiertal kertoi saapuneensa Saidelsonin pyynnöstä korjaamaan tehtaan koneistot, jotka hän tunsu. Myös Meiertal oli tullut Suomeen matkakortilla, jonka kävi kahdesti uusimassa Tallinnassa, eikä hän kertomansa mukaan ollut ymmärtänyt hankkia säädettyä oleskelukirjaa. Hän kertoi aikovansa matkustaa vielä samana iltana Helsinkiin ja sieltä Tallinnaan, johon hänen vanhempansa olivat häntä pyytäneet saapumaan.²¹⁸

Rosa Saidelson oli myös paikalla. Häntä ei varsinaisesti kuulusteltu, mutta hänelle selitettiin ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja maassa oleskelusta annetun asetuksen määräämistä velvoitteista.²¹⁹ Koska naimisissa olevat naiset olivat vielä tuolloin voimassa olleessa vuoden 1933 ulkomaalaisasetuksessa lähinnä vaimoja ja sivuhenkilöitä, oli tavallaan loogista, ettei rouva Saidelsonia vaivauduttu tarkemmin kuulustelemaan. Toisaalta tätä voi pitää erikoisena ottaen huomioon, että hän oli ilmeisesti ollut jatkuvasti Suonenjoella (ehkä myös silloin, kun hänen miehensä oli matkustanut ulkomaille) ja mikäli häntä olisi kuultu erikseen, olisi voitu saada

²¹⁶ KA. Henkilömappi. Valtiollisen poliisin Kuopion osasto 23.2.1938. Valtiollisen poliisin pääosastolle. Kuulustelupöytäkirja N:o 1/38.

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ KA. Henkilömappi. Valtiollisen poliisin Kuopion osasto 23.2.1938. Valtiollisen poliisin pääosastolle. Kuulustelupöytäkirja N:o 1/38.

²¹⁹ Ibid.

sellaista tietoa, mitä miehiä kuulustelemalla ei saatu. Lisäksi oltaisiin voitu havaita mahdollisia ristiriitaisuuksia heidän puheistaan.

Kun Kuopion osasto ei toimittanut kuulustelupöytäkirjaa pääosastolle heti, Valpon pääosasto pyysi Kuopion osaston päälliköltä kuulustelupöytäkirjaa 19.2.1938. Samalla se ilmoitti Saidelsonin taas tulleen Virostä Suomeen, ja pyysi mahdollisia uusia tietoja.²²⁰

Antti Makkonen kirjoitti vastauksessaan pääosastolle 21.2.1938:

”Olen ollut tässä viime aikoina harmistunut ja itselleni hyvin vihainen, kun en ole tullut laatineeksi sitä Saidelsonin kuulustelupöytäkirjaa lopulliseen asuun –sillä vain täältä hän Saidelsonin mahdolliset salaiset puuhats parhaiten voin selville saada, koska Eestin valtiollinen poliisi ei näytä hänestä tietävän mitään eikä kiinnittävän huomiota hänen alituisiin matkoihinsa. --Tuli hälyytettyä sillä kuulustelulla todennäköisiä tekijämiehiä, sillä Meiertal matkusti samana päivänä pois Suomenjoelta ja 5/1 tai 6/1 koko valtakunnasta. Heidät olisi pitänyt saada pidättää tai sitten jatkaa valvontaa ja tiedustelua.”²²¹

Makkonen totesi koko matkan olleen turha, sillä kun sekä Saidelson että Meiertal olivat huolehtineet matkakortin voimassaoloajan uusiutumisesta käymällä määrärajoin Tallinnassa, olisi menettely tullut hyväksyä. Siihen olisi hänen mukaansa ollut muodollinen oikeuskin, sillä Saidelson toi maahan rahaa muttei ansainnut sitä täällä. Makkonen ei täsmentänyt, mitä hän tarkoitti ”mahdollisilla salaisilla puuhilla” ja ”todennäköisillä tekijämiehillä”, mutta ilmeisesti hän viittasi vakoiluun, josta hän oli jo aiemmin vihjannut. Hän unohti kuitenkin mainita, että Meiertal oli jo kuulustelussa kertonut matkustavansa Suomenjoelta samana iltana. Makkosen vastauksesta voi myös päätellä, ettei kuulustelua suoritettu kaikilta osin kovin ammattimaisesti:

”Siitä ei tietenkään voi lukea sitä ”tunnelmaa”, mikä vallitsi kuulustelutilaisuudessa. --Eristys oli vaikeaa, kun oli huolehdittava, ettei Meiertal kuulisi Saidelsonin tahallista kovaa puhetta. Kyllä se on niin, että tällaisia ulkomaalaisia täytyy saada kuulustella osastolla, kun kerran

²²⁰ KA. Henkilömappi. Valtiollisen poliisin Kuopion osaston päällikölle 19.2.1938.

²²¹ KA. Henkilömappi. VP KD No 23/604/1938 21.2.1938 Antti Makkonen pääosastolle.

muodollinen syy on olemassa. --Turha hienotunteisuus niitä kohtaan, jotka eivät lakia tai asetusta joltain kohtaa noudata ja täytä, on pahasta joskus.”²²²

Tässä kohdin valotettakoon hieman sitä, millaisilla taustoilla Kuopion osaston etsivät suorittivat tutkintaansa. Tiedossa on, että EK:n etsivät kallistuivat oikealle, sillä vaikka pätevyysvaatimukset olivat varsin väljät, poliittiset taustat oli tutkittu tarkoin. Koetin selvittää, edustivatko Kuopion osaston etsivät poliittisesti EK:nkin mittapuulla poikkeuksellisen oikeistolaisista joukkoa, tai olivatko he muutoin poliittisesti aktiivisia tavalla, joka olisi voinut vaikuttaa suhtautumisessa Soideloniin.

Osaston päällikkö Antti Makkonen oli lakitieteen ylioppilas ja nimitetty virkaansa vuonna 1934 ennen uusien kelpoisuusvaatimusten voimaantuloa. Etsivät Juutilainen ja Koistinen oli rekrytoitu varsin vaatimattomilla meriiteillä; toinen oli käynyt muutaman vuoden keskikoulua, toinen vain kansakoulun. Kaikki kolme kertoivat hakemuksessa puoluekannakseen Kokoomuspuolueen. Varsinaisia poliittisia sidonnaisuuksia ei tullut esiin.²²³

Oula Silvennoisen mukaan kokoomuslainen aatemaailma muodostui Riekin johtamassa EK:ssa vallitsevaksi aatesuunnaksi 1930-luvun myötä. Lapuan liikkeen lakkauttamisen hakijoiden oli luonnollisesti turvallisempaa esiintyä maltillisina oikeistolaisina ja olla pitämättä kovaa ääntä mahdollisesta aktiivisuudesta äärioikeistossa.²²⁴ Makkonen oli kuitenkin tullut EK:n palvelukseen jo 1920-luvulla ja etsivätkin pian 1930-luvun alussa. Vuonna 1932 perustettua IKL:ää ei olisi vielä voinutkaan ilmoittaa puoluekannaksi, mutta tuolloin hakijalla ei olisi ollut syytä myöskään salailla yhteyksiä esimerkiksi Lapuan liikkeeseen.

Kolmikolla oli suojeluskuntien suositukset, mutta Juutilainen ja Koistinen olivat olleet vielä lapsia vuonna 1918 – kaavakkeessa oli kohta, jossa toimia ”kapinan aikana” kysyttiin erikseen. Mapeista tuli esille mm. erään etsivistä joutuminen juoppoputkaan virassa ollessa (kieltolain aikana), josta oli ollut seurauksena ainakin uhkailu lähettämällä köyhäinhuoltolautakunnan puhutteluun. Tämä ei todennäköisesti ollut kovin tavatonta, sillä kieltolaista huolimatta EK:ssa oli erityisesti alkuvuosina ongelmana henkilökunnan runsas alkoholinkäyttö.²²⁵ Makkosen puolestaan mainittiin mm. olevan ”kova hummeri” ja herättäneen huomiota tungettelevalla käytöksellä naisia kohtaan.

²²² Ibid.

²²³ KA. Valtiollisen poliisin I arkisto. Henkilömapit. Juutilainen, Armas; Koistinen, Juuso; Makkonen, Antti.

²²⁴ Silvennoinen 2008, 62.

²²⁵ Vuorinen 2023, 42.

Mapeista ei sen sijaan tullut esiin mitään äärioikeistolaiseen ajatteluun tai ylipäänsä poliittiseen aktiivisuuteen viittaavaa. Toki EK ei alkuvuosina olisi ollut tällaisista kiinnostunutkaan (tai ne olisivat olleet lähinnä meriitti), mutta todennäköisesti Lapuan liikkeen lakkauttamisen jälkeen se saattoi jossain määrin joutua reagoimaan myös liian äärioikeistolaisiin ajatuksiin tai aktiviteettiin henkilökunnan keskuudessa. Mitään viitteitä poliittisesta aktiivisuudesta ylipäänsä ei kuitenkaan löytynyt. Koska mapeissa oli hyvinkin tarkkaa tietoa perhesuhteista, yksityiselämästä, veloista, terveydentilasta ja rikkeistä, myös poliittisista aktiviteeteistä ja ajattelusta olisi siis oletettavasti ollut edes joitakin mainintoja, jos mainittavaa olisi ollut, siis siinäkin tapauksessa, että kannat vastasivat EK:n kantoja.²²⁶

Etsivien henkilömapeista voi myös päätellä, että EK:n rekrytointiprosessin tarkoitus todennäköisesti oli lähinnä karsia joukosta vasemmistolaiset ainekset eikä niinkään erityisesti houkutella äärioikeistolaisia. Todennäköisesti epäpoliittinenkin henkilö olisi voinut päästä ainakin tavalliseksi etsiväksi, kunhan hän vain ilmoitti oikean puoluekannan, sai paikkakunnan suojeluskunnista suosittelijan ja pystyi osoittamaan, ettei hänellä ollut yhteyksiä työväenliikkeeseen. Hakemuslomakkeissa kysytty puoluekanta näytti olevan vain oma ilmoitus, sillä todisteeksi ei tarvittu jäsenkirjaa saati aktiivista osallistumista puolue toimintaan. Toisaalta on selvää, että EK valkoisen Suomen suojelijaorganisaationa jo lähtökohtaisesti houkutteli poliittisesti oikeistolaisia hakijoita, joita yhdisti voimakas kommunismivastaisuus.²²⁷

Suonenjoelle jääneen Saidelsonin valvonta jatkui. Pääosasto ilmoitti Kuopion osastolle 8.4. Saidelsonin saapuneen Tallinnasta Helsinkiin lentokoneella 4.4. ja jatkaneen 6.4. Turun kautta Tukholmaan. Tämän johdosta se pyysi Kuopion osastoa ilmoittamaan, *”--kuinka Saidelsonin hommien Suonenjoella on käynyt, vieläkö hän on mukana O/Y Destillaatti A/B:ssä, vai ei ja toimiiko tehdas sekä kuinka.”* Lisäksi pääosasto kysyi Meiertalin tilanteesta ja oliko ilmennyt mitään sellaista, mikä antaisi aiheita epäillä jompaakumpaa miehistä *”hämäräksi liikemieheksi tms.”*²²⁸

Kuopion osasto vastasi 13.4. Saidelsonin yhä toimivan Oy Destillaatti Ab:n johtajana ja tehtaan olevan jatkuvasti käynnissä, mutta että tärpättä oli saatu valmistetuksi suhteellisen vähän. Saidelsonin oli määrä saapua Suonenjoelle huhtikuun lopulla. Vastauksen mukaan Saidelsonilla oli

²²⁶ KA. Valtiollisen poliisin I arkisto. Henkilömapi. Juutilainen, Armas; Koistinen, Juuso; Makkonen, Antti.

²²⁷ Silvennoinen 2008, 61.

²²⁸ KA. Henkilömappi. Aleksander Saidelson. VP/KD N:o 23/604/1938 Valtiollisen poliisin Kuopion osastolle 8.4.1938.

myyntivaikeuksia ja toiminta oli *”senlaatuista, että häntä on pidettävä ns. hämäränä liikemiehenä”*. Hän ei ollut jättänyt oleskelulupa-anomusta, ja nimismiehen kerrottiin puuttuvan asiaan heti kun hän palaisi. Meiertal ei ollut palannut Suonenjoelle sen jälkeen kun oli poistunut sieltä tammikuussa.²²⁹

Voi vain arvailla, miksei Saidelson hakenut oleskelulupaa pian sen jälkeen kun häntä oli kuulusteltu ja huomautettu asiasta. Mahdollisesti hän arveli välttävänsä hankaluudet viranomaisten kanssa uusimalla matkakorttinsa ja jatkamalla vanhaa menettelyä – niin kuin Makkonen vastauksessaan pääosastolle totesi, *”siihen olisi ollut muodollinen oikeuskin”*. Tämä vaikuttaa todennäköiseltä selitykseltä myös viranomaisten näkökulmasta; Saidelsonilla oli jokin syy pelätä, ettei oleskelulupaa välttämättä myönnettäisi, ja olisi parempi siis yrittää jatkaa oleskelua matkakortilla ja toivoa, ettei siihen kiinnitettäisi huomiota. Koska moni oli ennen häntä onnistunut samassa, tilanteessa ei toisaalta ollut syytä pyrkiä pitämään erityisen matalaa profiilia – eikä se pienellä paikkakunnalla edes olisi ollut mahdollista. Esittelijäneuvos Eero Koskimies kirjoitti Hämeen läänin poliisipäällystöpäiville 1937 laatimassaan alustuksessa vuoden 1933 ulkomaalaisasetuksen 5 §:stä:

”Tämä on säännös, jota ulkomaalaiset pyrkivät kiertämään. Sattuu nim. hyvin usein, että ulkomaalainen, jos hänellä on syytä luulla, ettei hänelle annettaisi oleskelukirjaan perustuvaa oleskelulupaa, viipyy maassa vähän vaille kolme kuukautta, poistuu sitten maasta muutamaksi päiväksi, mikä nykyaikana on hyvin helppoa, mutta palaa uudelleen ja alottaa passilla uuden kolmen kuukauden oleskelun. Näin jatkamalla edelleen voi ulkomaalainen tosiasiallisesti oleskella maassa kuinka pitkän ajan tahansa ilman oleskelukirjaa, ellei sitä huomata ja ryhdytä toimenpiteisiin sen estämiseksi.”²³⁰

Lain tarkoitus ei siis ollut mahdollistaa matkakortilla oleskelua pidempiä aikoja tai työskentelyä ilman työlupaa. Toisaalta, niin kuin aiemmin todettu, asetuksessa jätettiin pohjoismaalaisten ja virolaisten matkakortilla liikkuvien ulkomaalaisten asema jossain määrin epäselväksi. Ilman passinleimausta maahan saapumaan oikeutettu sai 5 §:n mukaan ilman erityistä lupaa oleskella passin nojalla enintään kolme kuukautta maahantulopäivästä lukien, eikä maasta poistumista katsottu oleskelun keskeytykseksi, mikäli maahan palasi kuuden kuukauden kuluessa.

Ulkomaalaislaissa ei mainittu, että tätä oltaisiin sovellettu myös matkakortin nojalla maassa

²²⁹ KA. Henkilömappi. VP KD 23/604/1938 13.4.1938 Valtiollisen poliisin pääosastolle.

²³⁰ Koskimies 1937, 6.

oleskeleviin. Tulkinnanvaraisuuden vuoksi Saidelson monen muun lailla siis toimi ulkomaalaislain harmaalla alueella.

Sen sijaan asetuksessa Suomen–Viron matkakortista todettiin melko yksiselitteisesti, että matkakortti oikeutti kolmen kuukauden yhtämittaiseen oleskeluun Suomessa ja mikäli matkakortin haltija halusi viipyä pidempään, tuli hänen hakea oleskelukirjaa ulkomaalaisasetuksen säännösten mukaan. Matkakorttiasetuksessa myös kiellettiin myöntämästä työlupaa matkakortin haltijalle tai matkakortin nojalla myönnettyllä oleskelukirjalla maassa oleskelevalle. Vaikka matkakorttiasetuskin jätti jonkin verran tulkinnanvaraa mitä tuli ”yhtämittaiseen oleskeluun” ja ulkomaalaisasetuksen soveltamiseen, olisi sitä sovellettaessa ollut silti varsin selvää, että Saidelson toimi vastoin lakia. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että matkakorttiasetus oli lain kuollut kirjain, josta edes suomalaiset viranomaiset eivät olleet tietoisia, sillä hehän olivat kehottaneet Saidelsonia hakemaan työlupaa, vaikka sen myöntäminen olisi ollut vastoin lain säännöksiä. Asiakirjoissa ei myöskään kertaakaan mainittu matkakorttiasetusta.

Joka tapauksessa voidaan todeta, että Saidelson oli jo kiinnittänyt valtiollisen poliisin huomion. Jouduttuaan kontrollikoneiston hampaisiin ulkomaalaisen olisi ollut mahdotonta jatkaa huomaamattomasti viranomaisten välttelyä.

Pääosasto ilmoitti Kuopion osaston päällikölle 2.5.1938 Saidelsonin jälleen saapuneen lentokoneella Tallinnasta Helsinkiin ja ettei häntä passintarkastuksessa saatu puhutelluksi. Pääosasto pyysi kontrolloimaan, saapuisiko Saidelson Suonenjoelle, jossa hän oli merkinnyt viipyvänsä kymmenen päivää liikeasioissa.²³¹

Ilmoituksesta tuli esille, että Valpossa oltiin hyvin perillä ulkomaalaislainsäädännön muutoksesta:

”Jos S. on Suonenjoella, niin uuden ulkomaalaisasetuksen nojalla voi lääninhallitus saatuaan miehen täälläolosta tiedon ja selvityksen oleskelulupa-asian kiertämisestä, - antaa heti päätöksen miehen poistamisesta sekä 3–5 vuoteen tulokiellon. Saidelsonhan on täällä julkisesti rikkonut mm. työlupasäännöksiä. -Nyt häneltä voi kysyä mistä kaikista paikoista on maleksinut, mitä Ruotsissa tehnyt. Jos S. Helsinkiin ilmestyisi, niin yritetään parasta.”²³²

²³¹ KA. Henkilömappi. Valtiollisen poliisin Kuopion osaston päällikölle. 2/5/1938.

²³² Ibid.

Ilmoitus heijasti ehkä enemmän ”lain henkeä” kuin erityisesti Valpon laintulkintaa, sillä uusi asetushan oli säädetty nimenomaan maahantulon ja maasta poistamisen helpottamiseksi. Lääninhallituksella oli lain nojalla mahdollisuus antaa maastapoistamispäätös ilman lakiin perustuvaa oikeutta maassa oleskeleville, mutta Viron kansalaisena Saidelson periaatteessa oleskeli maassa laillisesti matkakortilla. Toisaalta myös lain rikkominen saattoi olla maasta poistamisen syy, ja työluvatta työskentely olisi todennäköisesti täyttänyt tämän kriteerin. Erikoista silti oli, että Valpo esitti 3–5 vuoden maahantulokieltoa, kun lain mukainen vähimmäisaika oli yksi vuosi. Kun ajatuksena oli antaa maahantulokielto, vaikuttaa myös hieman erikoiselta, että Saidelsonia tahdottiin kuulustella tämän tekemisistä Ruotsissa.

Kesäkuun lopulla Kuopion osasto lähetti pääosaston passitoimistolle puhelinsanoman, jossa kertoi Saidelsonin esittäneen Suonenjoella passinsa leimattavaksi ja nimismiehen vaatineen ”*jättämään ololupahakemuksen pahempien seuraamusten välttämiseksi*”. Sanoman mukaan Saidelson oli luvannut jättää hakemuksen, mutta matkustanut silti 27.5. Helsingin kautta Vieroon. Vaimon ja anopin olinpaikasta ei Kuopion osastolla ollut tietoa.²³³

Saidelson haki viimein oleskelulupaa itselleen ja vaimolleen 14.7.1938 sekä työ lupaa Suomen Destillaatti Oy:n toimitusohjajana. Antti Makkonen lähetti hakemusta koskevan lääninhallituksen välipäätöksen pääosastolle ja ilmoitti samalla, ettei Kuopion osastolla ollut hakijoista epäedullisia tietoja.²³⁴ Saatuaan Kuopion lääninhallituksen välipäätöksen Valpon pääosasto kuitenkin katsoi, ettei hakemukseen ollut syytä suostua, sillä Saidelsonin passin voimassaoloaika päättyisi elokuussa ja hän oli siihenkin asti oleskellut ja työskennellyt ilman lupaa. Pääosasto vaati tarkkaa selvitystä Saidelsonin tehtaan vaiheista, Saidelsonin osuudesta ja ansioista sekä yrityksen lähitulevaisuuden toimintasuunnitelmista ”-- jotta jos katsotaan tarpeelliseksi voidaan asiasta tiedustella alan ammattimiesten mielipidettä ennen työluvan myöntämistä”. Allekirjoituksena oli Päällikkö P.S., mikä tarkoitti ilmeisesti itse päällikkö Paavo Säippää.²³⁵

”Alan ammattimiehillä” kaiketi viitattiin ammattiviranomaisiin eli sosiaaliministeriöön. Valpon pääosasto astui lausunnolla sosiaaliministeriön tontille, jos sen tarkoitus oli itse arvioida tehtaan toimintaedellytyksiä ennen lausunnon pyytämistä ministeriöltä. Saidelson oli hakenut oleskelu- ja

²³³ KA. Henkilömappi. VP KD 65a/609/1938 27.6.1938 Puhelinsanoma valtiollisen poliisin pääos = passitoimistolle Kuopion osastolta

²³⁴ KA. Henkilömappi. VP/KD/80/612/1938 21.7.1938 saap. 23.7.1938 valtiollisen poliisin pääosastolle.

²³⁵ KA. Henkilömappi. Valtiollisen poliisin kirje Kuopion lääninhallitukselle 27.7.1938. VP/KD N:o 80/612-1938.

työlupaa, mutta lain mukaan lausunnon työluvasta antoi sosiaaliministeriö. On epäselvää, millaisella asiantuntemuksella Valpo olisi voinut arvioida selvitystä tehtaan vaiheista, Saidelsonin ansioista tai toimintasuunnitelmista.

Lisäselvitystä saatiin silti elokuun lopussa, jolloin Saidelsonia puhuteltiin Valpon pääosastolla Helsingissä. Tuolloin hän tiedusteli, pääsisikö poistumaan Suomesta 23. elokuuta 1938 vanhentuneella passilla. Hän oli lähettänyt passin elokuun alussa uusittavaksi Suomen Viron-lähetystyön, mutta saanut sen takaisin 27. päivä ilmoituksella, että se pitäisi uusita Tallinnassa. Myöhemmässä oleskelulupahakemuksessa oli kuitenkin maininta, että passi olisi uusittu 26.8. vuodeksi.²³⁶ Myös Viron kansallisarkiston mukaan passi oli uusittu ja oli voimassa 26.8.1939 asti.²³⁷

Valpon pääosaston mukaan Saidelsonin kertoi aikovansa hyödyttää Suomea koivutervatehtaalla, jonka tuotteet olivat kysytyjä erityisesti Länsi-Euroopassa ja Saksassakin. Tehdas käyttäisi raaka-aineenaan muun muassa sahalaitosten jätteitä ja havupuiden oksia. Ilmoituksessa kerrottiin hänen vakuuttavan tehtaan jo ”tuottavan siunausta” Suomenjoelle, ja että hän aikoi sijoittaa siihen vielä toiset 150 000 markkaa.²³⁸

Valpon ilmoituksessa oli varsin kyyninen sävy:

”Samalla Saidelson yritti selitellä, että hän on Suomessa oleskellessaan noudattanut ulkom.asetuksen määräyksiä, vaikka kylläkin laiminlyönyt työluvan hankkimisen ennen kuluvan vuoden heinäkuuta, johon saakka oleskeli matkakortilla täällä, samoin ololupaa ei ole hakenut ennen kuin (--). Saidelson vakuutti toimineensa muuten rehellisesti ja aikovansa jäädä Suomeen pysyvästi, koska täällä on paremmat toimeentulomahdollisuudet kuin Virossa --Saidelson ruikutteli, että juutal. syntyperä tuottaa hänelle hankaluuksia toiminnassaan.”²³⁹

Pääosaston toisessa, päiväämättömässä, käsin kirjoitetussa ilmoituksessa oli neutraali ja informatiivinen sävy, ja asiat kerrottiin Saidelsonin kannalta jopa suosiollisesti. Ilmoituksessa

²³⁶ KA. Henkilömappi. Suomenjoen piirin nimismies. 15382.L27.38. Suomenjoella lokakuun 15. p:nä 1938. Kuopion lääninhallitukselle.

²³⁷ Rahvusarhiiv. Saidelson, Aleksander. 12.2.1938–26.8.1939. ERA.1.3.4043.

²³⁸ KA. henkilömappi. ILM. No 1461 27 VIII. 1938 Ilmoitus koskien Viron kansalaisen Aleksander Saidelsonin puhuttelua valtiollisen poliisin pääosastolla Helsingissä, elokuun 27 pvä 1938.

²³⁹ KA. Henkilömappi. ILM. No 1461 27 VIII. 1938.

mainittiin Saidelsonin käyneen 28.8. Virosta Suomeen palattuaan näyttämässä passiaan, jonka voimassaoloaikaa oli pidennetty vuodella. Hän oli samalla luetellut joukon tuntemiaan varsin arvovaltaisia henkilöitä, jotka voisivat tarvittaessa antaa hänestä tietoja. Ilmoituksessa mainittiin muun muassa Viron konsulina toiminut suomalainen metsänhoitaja Emil Vesterinen, jolle oli myönnetty ylimetsänhoitajan arvonimi,²⁴⁰ Viron sisäministeriön passitoimiston johtaja Konstantin Lepp, Viron valtionpankissa työskentelevä Bernhard Grosswald, Viron Pariisin-lähettiläs Otto Strandman²⁴¹ ja ministeri Möllerson, Lisäksi hän kertoi toiminimiä Antwerpenissä, Lontoossa, Saksassa ja Amsterdamissa. Saidelsonin pojan kerrottiin oleskelevan Suomessa englantilaisen pariskunnan B. Belcherin seurassa ja lähtevän Englantiin syyskuun alussa. Anoppi, rouva Sofia (alk. Sara) Gutkin, jonka kerrottiin olevan ”varsin kunnioitettu henkilö” oli parhaillaan Suomessa. Lisäksi Rosa Saidelsonin veljen Henrik Gutkinin kerrottiin olleen vapaaehtoisena sodassa vuonna 1915 ja saaneen surmansa siellä.²⁴²

Saidelsonin kerrottiin myös esittäneen Virossa vuonna 1931 saamansa metsätyölupatodistuksen ja selostaneen toimintaansa puunjätteiden jalostuksen parissa. Kirjauksen mukaan hän kertoi etupäässä työskennelleensä puun kuivatislauksen alalla, jossa oli perehtynyt selluloosatehtaiden jäteaineiden talteenottoon ja spriin valmistukseen. Lisäksi kirjauksessa mainittiin Saidelsonin vakuuttaneen, että hän jatkossa noudattaisi oleskeluasetuksia ja panisi luvan uudestaan vireille.²⁴³

Seuraavassa, 1.9. päivätyssä puhelinilmoituksessa kerrottiin Saidelsonin hoitaneen tavaran lähetystä ulkomaille John Nurmisen kautta vuosina 1937–1938. Valpo oli ilmeisesti tiedustellut Saidelsonin toiminnasta myös maahantuontiyritykseltä:

”John Nurmisen ent. virkailija kertonut, että se on ollut varsin vähäistä ja merkityksetöntä. Suomenjoelta on joitakin pikkulähetyksiä tapahtunut Belgiaan (?) ja hedelmälähetyksiä (?) yritetty Helsingistä Tallinnaan, mutta korkeiden tullimaksujen takia ei hedelmälähetyksistä mitään tullut. Ylipäänsä Saidelson vaikuttaa merkityksettömältä henkilöltä. A. Saidelson on kemisti, mutta teoreettisesti (--). Mutta jos hän 1½ vuodessa ei ole saanut riittävästi

²⁴⁰ Kuka kukin on (Aikalaiskirja) 1954 <https://runeberg.org/kuka/1954/0963.html> 15.12.2023.

²⁴¹ Otto Strandman (1875–1941) oli myös Viron ensimmäinen pääministeri 1919 sekä valtionpäämies 1929–1931, ks. <https://vp1992-2001.president.ee/eng/riigipead/OttoStrandman.asp> 7.12.2023.

²⁴² KA. Henkilömappi. Valpon pääosasto. Päiväämätön ilmoitus 1938.

²⁴³ Ibid.

käytännössä tuloksia, niin on epäilyttävää, onko syytä hänelle (--) oleskelulupaa myöntää, varsinkin kun hän 9/9 38 tullessaan Suomeen ilmoitti 14 päivää vain viipyvänsä.”²⁴⁴

On tavallaan kiintoisaa, kuinka paljon huomiota ja resursseja Saidelsonin toiminnan selvittämiseen laitettiin siihen nähden, että hän vaikutti ”varsin merkityksettömältä henkilöltä” eikä niinkään uhkalta kansalliselle turvallisuudelle. Ilmeisesti kuitenkin ”merkityksettömyys” saattoi olla hakijan kannalta yhtä suuri ongelma kuin merkittävyys. Ilmoituksesta ei käy ilmi, millaisia tuloksia Saidelsonilta olisi odotettu, mutta puolitoista vuotta lienee ollut varsin lyhyt aika saada tehtaan tuotanto kunnolla vauhtiin. Lisäksi kun Valpo oli itse sekaantumisellaan osaltaan vaikeuttanut toimintaa ja ollut valmis vetoamaan siihen, ettei se oikeastaan edes ollut laillista ilman asianmukaisia lupia, tulosten puutteeseen vetoaminen näyttää varsin erikoiselta syytä olla myöntämättä oleskelulupaa.

Syyskuun 6. päivänä Antti Makkonen kirjoitti pääosastolle, että Saidelson oli kyllä ollut tietoinen ulkomaalaisen Suomeen tulosta ja maassa oleskelusta annetun asetuksen sisällöstä, mutta käynyt aina Tallinnassa uusimassa matkakorttinsa voidakseen asua ja harjoittaa liiketoimintaa Suomessa. Makkonen totesi nimismiehen ja Kuopion osaston jo kauan sitten huomauttaneen Saidelsonille asiasta. Hän jatkoi:

”On kyllä totta, että Saidelson on puheenaolevaan tärpättiöljytehtaaseen kiinnittänyt huomattavan omaisuuden. –ehkä yli 100 tuhatta markkaa, mutta ei hän voi tarjota työansiota kovinkaan monelle henkilölle. Nytkin on Saidelsonin töissä vaan kaksi miestä ja kolme naista. Tärpättiöljyä on lähetetty ulkomaille suhteellisen vähän. Kuopion osasto ei halua jyrkästi vastustaa Saidelsonin anomusta oleskelu- ja työluvan saamiseksi, mutta ehdoittaa, että tiedusteltaisiin Saidelsonin luettelemilta ja oheiseen ilmoitukseen merkityiltä henkilöiltä, voidaanko S. pitää luotettavana henkilönä.”²⁴⁵

Ilmeisesti Valpo ei koskaan tiedustellut Saidelsonin luettelemilta henkilöiltä tämän luotettavuudesta, sillä asiakirjoissa ei ole tästä merkintää. Saidelson laati uudestaan oleskelulupa-anomuksen 14.10.1938 Suonenjoen piirin nimismiehelle. Saidelsonilla oli siis tuolloin 12.2.1938 annettu Viron ulkomaanpassi, joka oli voimassa 26.8.1939 asti. Hän haki oleskelulupaa itselleen ja

²⁴⁴ KA. Henkilömappi. Valpon pääosasto. Puhelinilmoitus 1.9.1938.

²⁴⁵ KA. Henkilömappi. VP KD No 614/1840 1938 saap. 7.9.1938.

vaimolleen vuodeksi ja ilmoitti työnantajakseen Oy Suomen Destillaatti. Nimismies kirjasi hakemuksen kohtaan ”Poliisiviranomaisen lausunto”, että eräiden paikkakuntalaisten hakijan toimintaan kohdistamien suurten epäilyksien vuoksi olisi hankittava valtiollisen poliisin lausunto. Nimismies toimitti hakemuksen edelleen Kuopion lääninhallitukselle 15.10.1938. Hakemus on leimattu saapuneeksi kaksi päivää myöhemmin.²⁴⁶

Asiakirjoista käy ilmi, että Suonenjoen nimismies oli jossakin vaiheessa vaihtunut, sillä lausunnon oli allekirjoittanut Onni Multamäki. Vaikuttaa siltä, että hänen edeltäjänsä Koskelo oli tavallaan suhtautunut myötämielisesti tai kukaties välinpitämättömästi paikkakunnalle saapuneisiin ulkomaalaisiin. Hänhän ei ollut ilmoittanut miehistä Valpoon, ottanut näiden tekemisistä tarkempaa selkoa eikä edes oma-aloitteisesti vaatinut näitä hakemaan oleskelukirjaa. Niin kuin EK:n Kuopion osaston päällikkö ilmoituksessaan pääosastolle totesi, nimismies oli toiminut vastoin lakia antaessaan ulkomaalaisten ”matkakortilla ja työluvatta häärätä”. Uusi nimismies suhtautui asiaan selkeästi tiukemmin, joskaan hän ei ilmeisesti ollut selvillä siitä, että uusi ulkomaalaisasetus vaati joka tapauksessa Valpon lausuntoa.

Lääninhallitus lähetti Valpon pääosastolle 18.10 pyyntönsä antaa lausunto asiasta.²⁴⁷ Valpo palautti 15.11 välipäätöksen, jossa totesi, ettei se vastustanut lyhytaikaisen oleskeluluvan myöntämistä Saidelsonille, mutta kiinnitti samalla huomiota siihen, että Saidelsonin liikeyritykset Virossa olivat tiettävästi epäonnistuneet. Lausunnossa mainittiin Saidelsonin palanneen Virosta 29.10. ja matkustaneen 1.11. Turun kautta Ruotsiin. Valpossa oltiin siis jatkuvasti hereillä ja matkustamista seurattiin tarkoin.²⁴⁸

Valpon pääosaston lausunnoissa oli tosin mahdollisesti havaittavissa myös tiettyä kriittisyyttä viranomaisten lausumia kohtaan. Ilmoituksessa 1.11.1938 Kuopion osaston päällikölle kysyttiin, ”*ketkä paikkakuntalaiset lienevät epäilijöitä*”, kun Suonenjoen nimismies oli lausunnossaan pyytänyt valtiollisen poliisin lausunnon ennen oleskelulupahakemuksen ratkaisua. Nimismies oli ilmoittanut tämän olevan tarpeellista, ”*kun erinäiset paikkakuntalaiset epäilevät (--) hakijan toimintaa*”. Toisaalta Valpon kysymyksestä ei selviä, oliko tarkoitus osoittaa kriittisyyttä

²⁴⁶ KA. Henkilömappi. Oleskelulupa-anomus 14.10.1938.

²⁴⁷ KA. Henkilömappi. VP KD 15/432 1938 Välipäätös Kuopion lääninhallitus. lähetetään valtiollisen poliisin pääosastolle. 18.10.1938 N:o 4005 L. 15382.L 27.1938.

²⁴⁸ KA. Henkilömappi. VP KD 15/382 1938. Kuopion lääninhallitukselle. Lausunto oleskelulupa-asian johdosta. saap. 15.11.1938.

nimismiehen esille tuomia epäilyksiä kohtaan vai päinvastoin pohtia, olisiko niitä pitänyt selvittää tarkemmin.

Valpon pääosaston ilmoituksessa ei kuitenkaan ollut minkäänlaisia viitteitä vakoilusta, vaan huomio oli liiketoimintaan kohdistuvissa epäilyksissä. Pääosasto toivoi Kuopion osastolta lisäselvitystä ennen oman lausuntonsa antamista ja totesi, että ulkomaanviennin suuruus kuluvana vuonna ja lähitulevaisuudessa olisi selvitettävä ”– vai onko tuotanto yhä vähäistä, ehkä taantumassakin?”²⁴⁹

Saidelson itse perusteli hakemustaan tehtaallaan, jonka toimitusjohtajana hän toimi ja johon hän oli sijoittanut merkittäviä määriä yksityisiä varojaan. Tehdas tarjosi myös työtä muutamille paikkakuntalaisille ja välillisesti useammallekin ihmiselle, ja hän näki sillä kasvumahdollisuuksia. Oleskelun välttämättömyyttä hakemuksessa ei erikseen alleviivattu, mutta jo lainsäädännön perusteella oli selvää, että tehtaanjohtajan olisi saatava oleskelu- ja työlupa voidakseen täysin laillisesti harjoittaa liiketoimintaa.

Valpon Kuopion osaston päällikkö Makkonen toimitti pääosastolle vielä 10.11. lausuntonsa, joka alkoi tuumailevasti: ”Siihen Saidelsonin oleskelulupa-asiaan on vähän vaikea sanoa mitään uutta, mitä ei olisi tullut sanottua jo aikaisemmin.” Makkosen mukaan tehdas oli seisahduksissa, kun sodan uhan takia oli ostohalu ulkomailta tyrehtynyt. Tehtaan ollessa käynnissä siellä oli Makkosen mukaan työskennellyt yksi mies ja kaksi naista, minkä lisäksi tuohien puhdistajat saivat jonkin verran ansiota. KOP:n Suonenjoen konttorin johtajan Erkki Kaijärven mainittiin sijoittaneen tehtaaseen 30 000 ja asemapäällikkö Holmin 10 000 markkaa. Lopuksi Makkonen hieman yllättävästi kirjoitti: ”Pyydän ehdoittaa, että sille Saidelsonille annettaisiin joksikin aikaa se oleskelulupa”.²⁵⁰

4.5 Päätös oleskelu- ja työlupahakemuksiin

Ulkoasiainministeriö palautti Kuopion lääninhallitukselle 2.12.1938 Saidelsonin oleskelulupahakemusta koskevat asiakirjat ilmoittaen, ettei katsonut voivansa puoltaa oleskeluluvan myöntämistä hakijalle. Liitteenä oli jäljennös 29.11.1938 päivätyistä

²⁴⁹ Ibid.

²⁵⁰ KA. henkilömappi. Valpon pääosastolle Kuopiossa 10.11.1938.

sosiaaliministeriön lausunnosta, jossa niin ikään ilmoitettiin, ettei ministeriö katsonut asiakirjoissa olevan selvityksen perusteella voivansa puoltaa työluvan myöntämistä hakijalle.²⁵¹

Kuopion lääninhallitus antoi päätöksensä 9.12.1938 tutkittuaan Suonenjoen piirin nimismiehen, Valpon, ulkoasiainministeriön ja sosiaaliministeriön lausunnot. Nojautuen ulkomaalaisten Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa huhtikuun 1. päivänä 1938 annetun asetuksen 18, 21, 29 ja 30 §:iin, harkitsi se oikeaksi hylätä hakemuksen. Saidelson määrättiin poistumaan maasta kahden viikon kuluessa siitä, kun hän saisi päätöksen tietoonsa, eikä hän saisi saapua maahan uudelleen kolmen vuoden kuluessa päätöksen antopäivästä lukien. Lääninhallituksen päätöksen oli allekirjoittanut Kuopion läänin maaherra Gustaf Ignatius ja se toimitettiin samana päivänä Valpon pääosastolle.²⁵²

Suonenjoen piirin nimismies ilmoitti Kuopion lääninhallitukselle 16.12., että päätös jätettiin 14.12. Saidelsonille. Lääninhallitus lähetti tiedon edelleen Valpon pääosastolle 20.12.1938.²⁵³

Lääninhallituksen päätöksessä vedottiin vain ulkomaalaisasetukseen, jonka säännösten perusteella oleskeluluvan hylkääminen oli ainakin jossain määrin tulkinnanvaraista; siinä jätettiin matkakortilla maassa oleskelevan asema epäselväksi. Päätöksessä ei vedottu asetukseen Suomen–Viron matkakorteista, jonka 7 § Saidelson oli varsin selkeästi rikkonut ja jonka 8 § mukaan työluva olisi suoraan voitu evätä eikä sosiaaliministeriöltä olisi siis ylipäänsä tarvinnut pyytää lausuntoa. Tätä voidaan pitää huomionarvoisena, sillä ilmeisesti edes ministeriöt ja lääninhallitus eivät soveltaneet sitä lakia, jota ensisijaisesti olisi tullut soveltaa.

Lääninhallituksella oli ratkaisua tehdessään käytettävissään useilta eri viranomaisilta saatuja, keskenään osin ristiriitaisia lausuntoja. Kuopion osaston päällikkö oli viimeisessä polveilevassa lausunnossaan lopulta puoltanut oleskeluluvan myöntämistä, ja pääosastokin oli ilmoittanut, ettei se vastustanut lyhytaikaista oleskelulupaa. Toisaalta Valpon lausunnot eivät kaikessa monitulkintaisuudessaan olleet yksiselitteisesti positiivisia. Nimismiehen lausunnossa asiaan ei

²⁵¹ KA. Henkilömappi. Ulkoasiainministeriö N:o P-4486; kortti n:o 8069/38. Helsingissä 2.12.1938. Kansallisarkisto. Sosiaaliministeriön lausunto Eestin kansalaisen Aleksander Saidelsonin työlupahakemuksesta 29.11.1938.

²⁵² KA. Henkilömappi. Kuopion lääninhallitus. Lääninkanslia Kuopiossa, joulukuun 9 p:nä 1938. N:o 4892 L. Valtiollisen poliisin pääosastolle.

²⁵³ KA. Henkilömappi. Suonenjoen piirin nimismies Kuopion lääninhallitukselle 16.12.1938. No 1914. Kansallisarkisto. Kuopion lääninhallitus. Lääninkanslia Kuopiossa, joulukuun 20 p:nä 1938. N:o 5063 L.

varsinaisesti otettu kantaa, mutta koska siinä vaadittiin valtiollisen poliisin lausuntoa (jota tosin uudessa laissa joka tapauksessa vaadittiin), sen voi katsoa olleen Saidelsonille epäedullinen.

Ulkoministeriön ja sosiaaliministeriön lausunnot sen sijaan olivat yksiselitteisen kielteisiä, ja niillä oli todennäköisesti ratkaiseva merkitys. Lääninhallituksen päätöksessä vedottiin ulkomaalaisasetuksen 18, 21, 29 ja 30 §:iin.

Asetuksen 18 § mukaan oleskelulupaa ei tullut ilman erityistä syytä myöntää vastoin ulkoasiainministeriön lausuntoa. Vaikka laissa vaadittiin sekä valtiollisen poliisin että ulkoasiainministeriön lausuntoa, ministeriön lausunnon painoarvo oli suurempi, sillä laki olisi periaatteessa mahdollistanut oleskelukirjan myöntämisen vastoin valtiollisen poliisin lausuntoa ilman erityistä syytäkin. Tältä osin päätös oli selvä.

Vaikka myös uusi ulkomaalaisasetus jätti lääninhallituksille lopullisen päätöksen oleskelu- ja työluvista, oletettavasti ministeriöiden lausuntojen painoarvo kasvoi entisestään uuden lain myötä. Joissain kohdin harkintavalta jäi tosin yhä täysin lääninhallitukselle. Lain 21 § mukaan lääninhallitus veloitettiin määräämään, minkä ajan kuluessa ulkomaalaisen oli poistuttava maasta ja minkä ajan kuluessa hän ei saisi uudestaan saapua maahan, mikäli oleskelulupahakemuksen päätös oli hylkäävä. Aika saattoi lain mukaan vaihdella vuodesta viiteen vuoteen; mikäli syynä oli vain työluvun hylkääminen, vähimmäisaika oli kuusi kuukautta. Tästä voidaan päätellä, että Saidelsonin kohdalla kyse on todennäköisesti ollut muustakin kuin sosiaaliministeriön epävästä työlopalausunnosta, sillä hänelle määrättiin kolmen vuoden maahantulokielto.

Saidelsonin voidaan katsoa kiertäneen myös ulkomaalaislain 29 §:ää, jonka mukaan työ lupaa olisi tullut hakea ennen maahan saapumista. Toisaalta lupa voitiin erityisestä syystä myöntää myöhemminkin. Tältä osin päätöksessä olikin hieman tulkinnanvaraa.

Koska Saidelsonilla ei ollut vielä oleskelukirjaa, hänen tuli ulkomaalaisasetuksen 30 § mukaisesti anoa työ lupaa lääninhallituksen sijaan ulkoasiainministeriöltä. Saman pykälän mukaan työluvasta oli pääsääntöisesti tiedusteltava sosiaaliministeriön näkemystä, eikä lupaa saanut ilman erityistä syytä antaa vastoin sosiaaliministeriön lausuntoa. Kun ulkoasiainministeriö ei puoltanut oleskeluluvan myöntämistä, oli loogista, ettei se puoltanut myöskään työ lupaa.

Ulkomaalaisministeriö siis mahdollisesti seurasi lausunnoissaan sosiaaliministeriön kantaa.

Lääninhallituksella ei siis lopulta jäänyt vaihtoehtoja, tai sillä olisi pitänyt olla jokin ”erityinen syy”,

jos se olisi tahtonut poiketa ministeriöiden lausunnoista. Voidaan siis puhua eräänlaisesta polkuriippuvuudesta.

Toisaalta ainakin vanhan lain aikaan lääninhallitukset saattoivat tehdä päätöksiä varsin omavaltaisesti vastoin sekä ministeriöiden että EK:n lausuntoja, vaikka tuolloinkaan mukaan lupia ei olisi tullut myöntää vastoin ministeriöiden lausuntoja ilman erityistä syytä. Vaikuttaa siltä, että vuoden 1933 lain aikana EK:ssa oli ollut tyytymättömyyttä siihen, että lääninhallituksessa oli viitattu kintaalla sen lausuntoihin. Esimerkiksi syksyllä 1937 EK:n pääosasto oli ilmoittanut Viipurin osastolle, että näiden tulisi olla yhteydessä lääninhallituksen esittelijään ja antaa tälle tietoja ennen rajatodistusten myöntämistä. Viipurin osasto lähetti pääosastolle kaksi vastausta, joista ensimmäisestä ilmenee, että alaosasto oli arvoasteikossa lääninhallitusta alempana eikä pitänyt itseään pätevänä neuvomaan lääninhallitusta:

”—osaston käsityksen mukaan ei ole soveliasta, että osasto menee tällaisia esityksiä lääninhallitukselle tekemään, vaan jos valtakunnan edun –katsotaan tällaista menettelyä vaativan, lienee syytä antaa siitä täkäläiselle lääninhallitukselle ylemmältä taholta määräys.”²⁵⁴

Toisessa vastauksessa puolestaan moitittiin lääninhallituksen ulkomaalaislinjaa:

”En ymmärrä mitä hyötyä olisi siitä, jos ”asianomainen esittelijä” –pyytäisi meiltä lausunnot k.o. asioista, sillä täkäläisessä lääninhallituksessa on ulkolaisasioista yleensäkin vallalla aivan toisenlaiset käsitykset kuin osastolla. (Vrt. esim. äskeisestä –oleskelulupahakemuksesta, johon sekä ulkoministeriö että ek antoivat kielteisen lausunnon, mutta siitä huolimatta --ololupa myönnettiin!) –Jos näihin asioihin todella tahdotaan saada aikaan jotain korjausta, pitää sen tapahtua korkeammalta taholta.”²⁵⁵

Lääninhallitukset olivat käytännössä läänin ylimmän viranomaisen eli maaherran alaisuudessa. Tuolloin Viipurin läänin maaherrana toimi Arvo Manner, jota kansallisbiografiassa kuvaillaan

²⁵⁴ KA. KA. EK-VALPO Viipurin alaosasto. Lokakuun 13. 1937 Etsivän keskuspoliisin pääosastolle. EKVio/KD N:o 1448/59 1937.

²⁵⁵ KA. KA. EK-VALPO Viipurin alaosasto. Po:n kirjelmään N:o 5914/III 20.9.37 liittyen.

”kristillishenkiseksi oikeistopoliitikoksi” ja ”Kokoomuksen maltillisiin karjalaisjäseniin kuuluvaksi”. Manner toimi myös pakolaisavustuskeskuksen puheenjohtajana vuodesta 1934 alkaen.²⁵⁶

EK:n Viipurin osaston väitteitä on vaikea osoittaa todeksi tai epätodeksi, mutta ainakin voidaan sanoa, että Kuopion läänin maaherra Gustaf Ignatius oli toista maata. Taustaltaan nuorsuomalaisella ja sittemmin Kokoomukseen siirtyneellä Ignatiuksella oli Lapuan liikkeen vuosina ollut keskeinen rooli kommunisminvastaisessa taistelussa Savossa, sillä maaherrana hän oli ollut päättämässä tyväentalojen sulkemisesta. Vaikka Ignatius oli lakimiehenä tarkka ”lain kirjaimen vaalija”, oli hän poliittiselta ideologialtaan konservatiivinen oikeistolainen, jolta oli löytynyt tukea myös laillisuuden rajat sivuuttavalle Lapuan liikkeelle. Hän oli itse esittänyt kommunistisen toiminnan kieltämistä jo 1920-luvulla ja oli myös ”ryssävihaaja” sortokausien ja vapaussodan perintönä.²⁵⁷ On mahdollista, ettei valkoisen propagandan kyllästävässä poliittisessä ympäristössä elänyt maaherra suhtautunut erityisen myötämielisesti venäjänkieliseen, juutalaiseen ulkomaan kansalaiseen, joka oli kaiken lisäksi kiertänyt lakia.

Lisäksi asiakirjoista käy ilmi, että Saidelson oli luokiteltu ”epäsuotavaksi ulkomaalaiseksi”. Ulkoasiainministeriön 30.1.1939 ulkomaanedustukselle lähettämässä kiertokirjeessä oli kolme lääninhallituksen päätöksellä maasta poistumaan määrättyä ja maahantulokieltoon asetettua ulkomaalaista, joista yksi oli Saidelson.²⁵⁸ EK-Valpon Viipurin alaosaston ulkomaalaisasioita koskevissa asiakirjoissa vuosilta 1934–1937 oli luetteloita maasta poistettavaksi määrättyistä ulkomaalaisista, mutta merkintä ”epäsuotava ulkomaalainen” oli vain muutamalla ja maahantulokieltokin vähemmistöllä. Vuonna 1938 voimaan astunut ulkomaalaisasetus edellytti kielteisen oleskelulupapäätöksen yhteydessä maahantulokiellon määräämistä, eli maahantulokiellossa ei Saidelsonin kohdalla sinänsä ollut mitään erityistä. ”Epäsuotavaksi ulkomaalaiseksi” luokittelu vaikuttaa kuitenkin poikkeukselta, joka ei suinkaan koskenut kaikkia kielteisen päätöksen saaneita vaan oli jonkinlainen erikoiskäsittely myös vuonna 1938 voimaan astuneen lain aikana. On mahdollista, että kyse oli karkotusta lievemmästä keinosta ilmaista yksittäisen henkilön ”epäsuotuisuutta”. Karkotushan oli kaikkein järein hallinnollinen toimenpide, jolla saatettiin ilmaista epäsuotuisuutta paitsi yksittäiselle ulkomaalaiselle, myös tämän valtiolle.

²⁵⁶ Uola, Mikko. Manner, Arvo (1887-1962). SKS Henkilöhistoria <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/917> 2.2.2024.

²⁵⁷ Ruuskanen 2006, 40-41.

²⁵⁸ KA. henkilömappi. KD 54/108-39, 30/1.39 Ulkoasiainministeriö. Kiertokirje ulkomaanedustukselle N:o 4. Helsingissä 23 päivänä tammikuuta 1939. Valtiollinen poliisi.

Luokittelemalla henkilö ”epäsuotavaksi” hoidettiin asia ikään kuin hiljaisesti. Tämä on kuitenkin vain oletus, jonka todistaminen vaatisi tarkempaa tutkimusta. Kysyin UM:n arkistosta termistä, mutta heillä ei ollut antaa vastausta, ja on mahdollista, että luokittelun ”epäsuotavaksi ulkomaalaiseksi” teki myös EK-Valpo. Tutkimuskirjallisuudesta en löytänyt tälle määritelmää.

Asiakirjoista ei tarkkaan ilmene, kuinka paljon tietoa ulkoasiainministeriöllä ja sosiaaliministeriöllä oli käytettävissään ja kuinka Valpon lausunnot tai tiedonannot vaikuttivat niiden antamiin lausuntoihin. Palauttaessaan ”oleskelulupahakemusta koskevat asiakirjat” Valpolle ulkoasiainministeriö liitti mukaan oleskelulupahakemuksen poliisiviranomaisen lausuntoineen ja Valpon välipäätöksen 20.10. Viitattaessaan ”asiakirjoissa olevaan selvitykseen” sosiaaliministeriön lausunnossa ilmeisesti tarkoitettiin näitä samoja asiakirjoja. On kuitenkin mahdotonta sanoa, oliko ministeriöllä pääsyä muihin Valpon tai lääninhallituksen asiakirjoihin tai pitivätkö viranomaiset yhteyttä toisiinsa tavalla, josta ei jäänyt jälkeä Valpon mappeihin.

Tiedustelin ulkoministeriön lausuntoa UM:n arkistosta, mutta sieltä löytyi ainoastaan sosiaaliministeriölle osoitettu lausuntopyyntö, Valponkin arkistosta löytynyt lausunto sekä kortti, joka sisälsi merkintöjä lähetetyistä ja saapuneista asiakirjoista. Mitään sellaista, mistä olisi selvinnyt lausunnon perusteluita, ei siis löytynyt. Ulkoministeriön vastaanottamat asiakirjat ovat olleet määräajan säilytettäviä ja jo hävitetty. Sosiaaliministeriön asiakirjat kyseiseltä ajalta on siirretty kansallisarkistoon, mutta Saidelsonia koskevia lausuntoja ei löytynyt.

On mahdollista, että ministeriöt ovat tehneet päätöksensä itsenäisesti oman harkintavaltansa puitteissa, mutta olisin taipuvainen uskomaan, että nimismiehen ja Valpon lausunnoilla on ollut päätöksiin ainakin jonkinlainen vaikutus. Jos ministeriöissä tulkittiin asiat kielteisesti, jo yksistään viittaukset Saidelsonin paikkakuntalaisissa herättämiin epäilyksiin sekä Virossa epäonnistuneisiin liiketoimiin ovat saattaneet saada ministeriöiden virkamiehet varuilleen. Vaikutusta lienee ollut myös EK-Valpon Saidelsoniin kohdistamalla varsin mittavalla tiedustelulla; se, että henkilö oli valtiollisen poliisin pitkäaikaisen kiinnostuksen ja seurannan kohde, ei välttämättä parantanut hänen asemaansa muiden viranomaisten silmissä. Lisäksi Valpon ristiriitainen viestintä on voinut vaikuttaa ministeriöiden ja lopulta lääninhallituksen päätöksiin. Vaikka Valpo ei lausunnoissaan vastustanut (vaan Kuopion osasto jopa ehdotti) oleskeluluvan myöntämistä, se toi samalla esiin kriittisyyttä ja mahdollisia myöntämistä vastaan puhuvia seikkoja. On mahdollista, että ratkaisu ollut eri, jos Valpo olisi selkeästi puoltanut lupaa.

4.6 ”S. pyrkii taas Suomeen”

Saidelson poistui Suomesta 21.12.1938, mutta pyrki uudestaan maahan jo alkuvuodesta 1939. Antti Makkonen kirjoitti pääosaston passitoimistolle päiväämättömässä ilmoituksessa maaliskuussa 1939, että konsuli Sario oli käynyt Kuopion läänihallituksessa puhumassa Saidelsonin oleskeluluvan päätöksen muuttamisesta. Sario oli maininnut ulkoasiainministeriön ja valtiollisen poliisin Aaltosen muuttaneen kantaansa asiassa. Kuopion lääninhallituksen esittelijä oli kuitenkin ilmoittanut, ettei sen päätös muutu. Saidelsonin kerrottiin myös hankkineen Virossa Laidonerin puoltolauseen. Suonenjoen tärpättitehtaan mainittiin olevan ”kituvasti käynnissä” parin työntekijän voimin.²⁵⁹

Lopuksi Makkonen kirjoitti: *”Omituiselta tuntuu Saidelsonin sähkösanomien lähettäminen Suonenjoelta Tšekkoslovakian tapahtumien johdosta – valittelunilmoitus ym. – mikä osoittaisi S:n harjoittaneen niissä politikointia.”*²⁶⁰

Makkonen viittasi huomautuksellaan ilmeisesti natsi-Saksan Tšekkoslovakian miehitykseen. On varsin helppo ymmärtää, että Saidelson juutalaisena ja virolaisena, jota saman miehittäjän alle joutuminen uhkasi, osoitti valittelunsa asian johdosta. Politikoinnin määritelmä on toisaalta aikakaudella Valpossa ollut ideologisesti varsin väritynyt.

Ilmoituksessa mainittiin useita varsin merkittäviä henkilöitä. Konsuli Sario oli Walde Sario, joka toimi aikakaudella Liettuan kunniakonsulina. Hän oli toiminut Lapuan liikkeessä, ollut Mäntsälän kapinan johtohenkilöitä ja toiminut tämän jälkeen IKL:ssä.²⁶¹ Tätä taustaa vasten onkin kiinnostavaa, että hän päätyi Saidelsonin asiamieheksi. Aaltonen puolestaan viittasi ilmeisesti Valpon apulaispäällikkö Bruno Aaltoseen, jolla tiedetään myöhemmin olleen tiiviit suhteet Gestapoon.²⁶² Kaikkein merkittävin ilmoituksessa mainittu henkilö oli Viron itsenäisyystaistelun sotilaallisena johtajana vuosina 1919–1920 toiminut kenraali Johan Laidoner (1884–1953), joka oli Viron puolustusvoimien komentaja neuvostomiehityksen alkuun 1940 saakka.²⁶³

²⁵⁹ KA. Henkilömappi. VP. Puhelinsanoma pääosastolle Kuopion osastolta 6.3.1939.

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Pamilo, Kostti. Valde Sario – Suistamolainen Repolan vävy. Karjalan heimo. N:o 11-12/1996, 204-205 https://sampo.karjalansivistysseura.fi/sites/default/files/KH1996_11-12_509.pdf 14.12.2023.

²⁶² Silvennoinen 2008, 105.

²⁶³ Zetterberg 2007, 625.

Erikoista ilmoituksessa oli Kuopion lääninhallituksen ilmoitus siitä, ettei sen päätös muuttuisi. Tämän perusteella lääninhallituksella vaikutti olleen itsenäistä, ministeriöistä riippumatonta päätösvaltaa oleskelulupa-asioissa. Ministeriöt olivat vaikuttaneet lääninhallituksen alkuperäiseen päätökseen, mutta kun päätös kerran oli tehty, lääninhallituksella oli ilmeisesti laaja valta tehdä mitä tahtoi. Se saattoi siis pysyä päätöksessään riippumatta siitä, millaisia perusteluja uudelle hakemukselle esitettiin tai muuttivatko muut viranomaiset näkemyksiään. Yksipuolinen ilmoitus olla muuttamatta päätöstä jo ennen kuin mitään hakemuksia perusteluineen oli edes saapunut, oli kuitenkin osoitus siitä, että maasta poistumaan määrätyn ulkomaalaisen oikeusturva oli olematon. Alkuperäisestä päätöksestä ei ollut edes valitusoikeutta.

Makkosen puhelinilmoituksen liitteenä oli ilmeisesti lääninhallituksen kirjaus, jossa sanottiin:

”Sanoin [Sariolle], että Saidelson tuli Suomeen ja ryhtyi täällä työhön työluvatta ja oleskelulupa-anomus (--) hylättiin eikä hänen täälläolonsa muutenkaan liene tarpeellista. Sario koetti selittää, että Saidelsonin tehdas antaa työtä n. 20 ihmiselle, tehtaassa tosin vain pari miestä, mutta faneritehtaissa toistakymmentä henkilöä saanut kuorimistyötä Saidelsonin ostojen takia. Sarion mukaan vientimahdollisuuksia on. Sanoin että en voi mitään luvata, mutta jättäköön vain hakemuksen.”²⁶⁴

Pääosasto kertoi myös Viron lähetystösihteerin tiedustelleen syytä Saidelsonin maasta poistamiseen. Hänelle oli selostettu lyhyesti Kuopion lääninhallituksen päätös ja sen motiivit sekä se, että Saidelson oli jo pidemmän aikaa kiertänyt oleskelu- ja työlupamääräyksiä.

Lähetystösihteerin oli ilmoituksen mukaan tyytyväinen tietoihin.²⁶⁵

Saidelson antoi 20. maaliskuuta 1939 oman selvityksensä, jossa täydensi virallista hakemustaan. Suomeksi kirjoitetussa selvityksessä Saidelson kertoi perusteellisesti taustoistaan puunjätteiden hyödyntämisen ja kuivatuslauksen alalla, joista sanoi omaavansa 27 vuoden yhtäjaksoisen kokemuksen. Lisäksi hän kertoi näkemyksensä tehtaan perustamisesta ja hyödyistä Suomelle, mistä kävi ilmi myös selitys ulkomaanmatkoihin:

²⁶⁴ KA. Henkilömappi. VP. Puhelinsanoma pääosastolle Kuopion osastolta 6.3.1939.

²⁶⁵ KA. Henkilömappi. VP. Viron lähetystö tied. S:stä 17.2.1939.

”Erikoisen tärkeänä puolena tehtaan toiminnalle ja kehittämiselle on ulkomaisten markkinoiden hankkiminen. Tähän olen minä vuosien kuluessa sekä Virossa että nyt Suomesta käsin uhrannut runsaasti työtä ja varoja. Paitsi laajan kirjevaihdon, lukuisien ulkomaanmatkojeni avulla olenkin minä onnistunut hankkimaan menekkimahdollisuuksia useisiin Euroopan maihin sikäli, että tehdas voitaisiin pitää ylenaikaansa käynnissä.”²⁶⁶

Saidelson toi ulkomaanmarkkinoiden hankkimisen ohella esiin tehtaan työllisyysvaikutukset, jotka ulottuivat tehtaan työntekijöistä vaneritehtailla ja lähetyspaikoilla työskenteleviin kaarnankuorijoihin sekä kuljettajiin. Hän toi esiin myös valtion rautateiden rahtitulot, lastaus- ja vientimaksut satamissa sekä ulkomaisten markkinoiden hankkimisen. Hänen mukaansa tehtaan olemassaolo, käyttö ja kehittäminen oli yleishyödyllistä, sillä tuotantokyky vastasi lähes miljoonaa markkaa ja raaka-aineina käytettiin sellaisia puunjätteitä, joille ei ollut muutenkaan käyttöä.²⁶⁷

Oleskeluaan maassa pelkällä matkakortilla ja sittemmin passilla hän selitti ymmärtämättömyydellään laista sekä sillä, että hän seurasi useiden muiden ulkomaalaisten silloista menettelytapaa. Hän kertoi hakeneensa oleskelu- ja työlupia viranomaisten huomautettua asiasta mutta saaneensa maaherralta kielteisen päätöksen, jota oli ”lojalisesti” noudattanutkin ja poistunut maasta jo viikon kuluttua eli 21.12.1938. Tämän hän kuvaili olleen ”sangen raskasta”, sillä hän oli joutunut keskeyttämään juuri aloittamansa työn, jättämään tehtaan raaka-ainevarastoineen seisomaan, työväen työttömäksi ja ulkomailla hankitut suhteet ”epämääräiseen keskeytystilaan”. Lisäksi Saidelson toivoi ”varmalla luottamuksella”, että kun hänen asiansa otettaisiin uudelleen huolelliseen tarkasteluun, hänen luettelemansa seikat huomioitaisiin:

”Kun tiedän Suomen viranomaisten maassa asuvia ja elinkeinoaan harjoittavia ulkomaalaisia kohtelevan oikeudenmukaisesti, edellytän, että minuun kohdistunut toimenpide johtunee joistain väärinkäsityksistä, tai virheellisistä tiedoista.”²⁶⁸

Hän painotti vielä, ettei ollut laiminlyönyt lupahakemusta tahallisesti tai niskuroidakseen viranomaisten määräysten tai yleisten säädösten noudattamisessa, vaan ymmärtämättömyyttään ja maan lakien taitamattomuuttaan, mitä myös pyysi nöyrästi anteeksi. Hän mainitsi myös, ettei Virossa eikä Suomessa asuessaan ollut milloinkaan missään muodossa sekaantunut politiikkaan.

²⁶⁶ KA. Henkilömappi. VP Aleksander Saidelsonin selvitys, 20.3.1939, Tallinna.

²⁶⁷ KA. Henkilömappi. VP Aleksander Saidelsonin selvitys, 20.3.1939, Tallinna

²⁶⁸ Ibid.

Selvitykseen oli liitetty useita kirjallisia lausuntoja henkilöiltä, jotka suosittelivat oleskeluluvan myöntämistä.²⁶⁹

Saidelson sai suositukset yhtiön osakkailta Karl Fredrik Holmilta ja Erkki Kaijärveltä, työnjohtaja Taavetti Vehviläiseltä, sisäkkö Aino Pulkkiselta, konsuli Walde Sarioilta ja ministeri P.J. Hynniselältä. Holm ja Kaijärvi kirjoittivat yhteislausunnossaan 24.3.1939, että tehtaan jatkuvalla toiminnalla olisi välttämätöntä saada Saidelsonille oleskelu- ja työlupa, ja että Saidelson oli heidän vakaumuksensa mukaan ”varmasti poliittisesti luotettava henkilö”.²⁷⁰

Walde Sario puolestaan kirjoitti 17. maaliskuuta 1939 P.J. Hynniselle Tallinnaan. Paavo Juho Hynninen (1883–1960), joka loi myöhemmin merkittävän uran ulkoasiainhallinnossa ja toimi myöhemmin myös virkamieshallituksen ulkoasiainministerinä, oli 1930-luvun lopulla lähettiläänä Tallinnassa.²⁷¹ Asiakirjoissa häntä nimitetään ministeri P.J. Hynniseksi. Sario kirje kaiketi toimitettiin sellaisenaan lausunnoksi Valpolle. Sario kuvaili tehtaan toimintaedellytyksiä hyväksi:

”Suonenjoella sijaitseva Dest. tehdas on sangen älykäs luomus, ja on sääli, että se joutui nyt juuri valmistuttuaan useaksi kuukaudeksi seisomaan. Jäljennöksenä ohessa olo- ja työlupa-anomuksen liitteen luonnoksessa esitetyt seikat osoittavat asiointilan niin kuin ne nyt ovat, ja tekevät ymmärrettäväksi, miksi ukkoparka on mielenmalttinsa menettänyt. Tehdas on siis aivan uusi, osaksi kehityksenalainen, ja oli hän sekä tehdas- että asuin- ym. rakennukset, kauniine asuinpaikkoineen luonut siinä mielessä, että saisi vanhuudenpäivinään hiljaisesti, mutta taloudellisesti hyvinvoivasti ahertaa.”²⁷²

Esille tuli myös Saidelsonin poliittinen luotettavuus ja häneen kohdistuneet epäilykset. Aivan kuten Holmin ja Kaijärven lausunnossa, tärkeää näytti olevan vakuuttaa, että Saidelson oli poliittisesti luotettava eli täysin epäpoliittinen henkilö:

”--paikkakunnalla puhuttelin m.m. tehtaan työnjohtajana toiminutta Vehviläinen nimistä, huomatakseni täysin luotettavaa ja objektiivista paikkakunnan talonpoikaa, ja hän vakuutti,

²⁶⁹ Ibid.

²⁷⁰ KA. Henkilömappi. K.F. Holmin ja Erkki Kaijärven kirje 24.3.1939.

²⁷¹ KA. Henkilömappi; Seppinen, Jukka. Hynninen, Paavo Juho (1883–1960). Ulkoasiainministeri, lähettiläs, kansliapäällikkö. 6.10.2004. Henkilöhistoria. Kansallisbiografia.

<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/1698> 18.12.2023

²⁷² KA. henkilömappi. Walde Sario kirje Helsingissä, maaliskuun 17 pv 1939 herra ministeri P.J. Hynniselle Tallinnaan.

että 1,5 vuotisen ja läheisen yhdessäolon nojalla hän voi taata, ettei ins. Saidelsonilla ole mitään poliittisia harrastuksia ja kaikki epäilykset siitä ovat aiheettomia. Nämä lienevätkin aiheutuneet S-n laajasta kirjeenvaihdosta eri maihin ja useista ulkomaanmatkoistaan, jotka ovat johtuneet tehtaan tuotteille markkinoiden hankkimisesta, Ins. S. Ennen täältä poistumistaan minullekin näytti laajaa kirjeenvaihtoaan moniin Euroopan maihin, jotka osoittivat ainoastaan hänen afääriyhteyksiään.”²⁷³

Sario selitti siis Saidelsonin kirjeenvaihtoa ja matkoja samalla tavoin kuin hän itsekin. Oleskelu- ja työlupahakemusten laiminlyöntiä ja viivyttelyä hän selitti niin ikään ymmärtämättömyydellä ja ulkomaalaisten tyypillisellä toimintatavalla, jota oli totuttu katsomaan läpi sormien. Toisaalta siinä missä Saidelson vetosi vain omaan ymmärtämättömyyteensä, Sario mainitsi myös ”keskinäisestä ymmärtämättömyydestä”. Sarion kirjeessä oli muitakin kiinnostavia seikkoja, joita Saidelsonin omassa selvityksessä ei tullut esiin:

”Asiallisin ja todellinen rikkomus, johon ins. S. On tehnyt itsensä syyväksi on, ettei hän ole aikanaan hakenut itselleen oleskelu- ja työlupaa eikä sitä voi selittää yksinomaan ymmärtämättömyydeksi, sillä viranomaiset lienevät häntä kehoittaneet ainakin pariin kertaan tuollaisen anomuksensa jo aikaisemmin jättämään. Mutta tämäkään rikos ei saisi aiheuttaa niin raskasta rangaistusta, sillä täällähän oleskelee kymmenittäin ulkomaalaisia ja juutalaisiakin, jotka aikaisemmin ovat olleet yhtä huolimattomia, ja vasta nyt, yleisen juutalaisvihan vaikutteista on niitä ryhdytty tarkkaamaan ja eräissä tapauksissa rankaisemaan. Kun S-. ei osaa vähääkään ”kumpaistakaan maan kieltä” ja sikäläiset viranomaiset, vielä vähemmän sisämaan savolaiset, eivät osaa muita kieliä, on keskinäinen ymmärtämättömyys aiheuttanut väärinkäsityksiä, ja johtanut m-m. Siihen, että S. on laiminlyönyt aikanaan anomuksensa.”²⁷⁴

Sarion huomio ”ulkomaalaisten tyypillisestä toimintatavasta, jota oli totuttu katsomaan läpi sormien”, piti myös Saidelsonin tapauksessa ainakin osittain paikkansa. Kun hän ja Meiertal perustivat tehtaan Suonenjoelle, silloinen nimismies ei aktiivisesti pyrkinyt puuttumaan heidän toimiinsa, vaan tieto niistä kantautui EK:lle sen avustajina toimivilta kansalaisilta. Niin kuin EK:n

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ Ibid.

Kuopion osaston päällikkö Makkonen kirjoitti pääosastolle, Suonenjoen nimismies oli laiminlyönyt tehtävänsä salliessaan ulkomaalaisen ”matkakortilla ja työluvatta häärätä”.

Sarion väite kielitaidottomuudesta puolestaan ei pidä paikkaansa sillä perusteella, että kuulustelupöytäkirjan mukaan Saidelson ymmärsi suomea ja EK-Valpon henkilömappien mukaan Kuopion osaston päällikkö Antti Makkonen osasi venäjää. Tämän lisäksi sekä Makkonen että toinen etsivistä olivat opiskelleet myös saksaa ja englantia. Saidelson ei myöskään itse selvityksessään vedonnut omaan tai suomalaisviranomaisten kielitaidottomuuteen.

Huomionarvoista on Sarion mainitsema ”yleinen juutalaisviha”. Kirjeessä esitettyä väitettä siitä, että oleskelulupahakemusten laiminlyöntejä olisi alettu tarkkailemaan ja rankaisemaan juutalaisvihan vaikutuksesta, on sinänsä vaikea osoittaa todeksi. Väite itsessään kuitenkin osoittaa sen, että juutalaisvihan yleistyminen oli aikalaisille tiedossa oleva tosiasia tai ainakin keskustelun alainen ilmiö.

Pääosasto antoi lausunnon työlupa-anomuksesta huhtikuussa. Se oli lyhyt, käsin kirjoitettu merkintä, jossa kerrottiin Saidelsonin anovan työlupaa Suomen Destillaatti Oy:hyn Suonenjoelle. Perässä luki ”*Valpo vastustaa (V a), puh 11/4 -39*” ja ”*Sama laus. annettu 2/10 -39 (V a)*”.²⁷⁵ Ilmeisesti roomalaisin numeroin kirjattu V ja a oli jokin Valpon sisäisessä käytössä ollut koodi. Ensimmäisessä viestissä kaiketi viitattiin puheluun 11.4., mutta siitä ei löydy tarkempia tietoja. Toinen päivämäärä voisi olla kirjattu väärin, sillä 2.10.1938 tai 10.2.1939 päivättyjä asiakirjoja mapista ei myöskään löydy. Voi kuitenkin päätellä, että Valpo oli kielteisellä kannalla.

Toukokuun 12. päivänä 1939 Kuopion osaston päällikkö Antti Makkonen kirjasi puhelinilmoituksen otsikolla ”*S. pyrkii taas Suomeen*”. Ilmoituksen mukaan Kuopion lääninhallitus ei suostunut peruuttamaan tekemäänsä päätöstä. Asemapäällikkö Holm, Saidelsonin yhtiökumppani, oli käynyt puhumassa Saidelsonin puolesta ja kertonut matkustavansa Tallinnaan tätä tapaamaan. Myös Holmin toimintaa ilmeisesti seurattiin, sillä ilmoituksessa mainittiin, että tämän Saidelsonille Tallinnaan lähettämät Code-sähkösanomat olisi saatava Helsingistä lennätinlaitoksesta.²⁷⁶

²⁷⁵ KA. Henkilömappi. VP. Pääosaston lausunto työlupa-anomuksen johdosta 11.4.1939.

²⁷⁶ KA. Henkilömappi. VP Kuopion osasto. Puhelinilmoitus (Makkonen) 12.5.1939

Suonenjoen piirin uusi nimismies Onni Multamäki antoi oman lausuntonsa 22. toukokuuta 1939. Hän suhtautui varsin vähättelevästi ja kielteisesti Saidelsonin saamiin suosituksiin:

”Anomuksen oheen liitetyle, asemapäällikkö K. Holmin ja pankinjohtaja E. Kaijärven yhteisesti antamalle todistukselle ei voida antaa arvoa tässä yhteydessä, koska he ovat sijoittaneet pääomiaan Suomen Destillaatti O/Y:heen ja heillä niinmuodoin on asiassa odotettavissa hyötyä tai vahinkoa. ---Työnjohtaja Taavetti Vehviläinen ja sisäkö Aino Pulkkinen eivät ilmeisesti ole itse kirjoittaneet todistuksiaan eivätkä he varmastikaan pystyisi perustelemaan todistuksiaan. Konsuli Sario on insinööri Saidelsonin asiamies ja on hänen todistuksensa otettava siltä kannalta.”²⁷⁷

Ainoaksi positiiviseksi todisteeksi nimismies katsoi ministeri Hynnisen lausunnon, jonka hän myönsi olevan ”erinomaisen edullinen” Saidelsonille. Multamäen mukaan Saidelson ei kuitenkaan ollut seurustellut Suonenjoella muiden kuin yhtiömiestensä kanssa, minkä vuoksi monilla ei ollut hänestä omakohtaista käsitystä. Saidelsonin matkat, jotka suuntautuivat erityisesti tehdaspaikoille, olivat kuitenkin kiinnittäneet paikkakuntalaisten huomiota. Multamäki arveli, ettei kokeiluasteella oleva tehdas ollut vielä tuottanut mitään tuloksia ja että sen rahoittamiseksi tarvittaisiin vielä pääomia. Lopuksi hän totesi:

”Vaikkakaan mitään todistettavasti epäedullista ei ole voitu insinööri Saidelsonia vastaan esittää, niin en kuitenkaan pitäisi tarpeellisena anomukseen suostua. Ennen anomuksen ratkaisua olisi ehkä hyvä ottaa selvää hänen sähkösanomistaan.”²⁷⁸

Multamäki ei täsmentänyt, minkä vuoksi sähkösanomista olisi otettava selkoa, ja toteamus herättää kysymyksiä. Ainakin Makkonen oli epäillyt sähkösanomien liittyvän politikointiin tai vakoiluun, ja nimismies saattoi spekuloida jotain vastaavaa. Tarkempi selvittäminen olisi kuitenkin asian ratkaisun kannalta ollut tarpeetonta, jos hän ei muutoinkaan nähnyt tarpeellisena suostua anomukseen. Lausunnosta heijastui osittain sama asenne kuin aiemmin Valpon lausunnoista: varsinaisesti mitään epäedullista ei ole todettu, mutta olisi parempi silti olla ottamatta mitään riskejä. Nimismies tosin esitti varsin selkeänä kantanaan, ettei itse ”pitäisi tarpeellisena” suostua anomukseen, kun Valpo oli lausunut, ettei tahdo varsinaisesti vastustaa edellisvuonna (vaikka oli

²⁷⁷ KA. Henkilömappi. Jäljennös KT1 SUONENJOEN PIIRIN NIMISMIES Suonenjoella, toukokuun 22 p:nä 1939 Kuopion lääninhallitukselle. N:o 769.

²⁷⁸ Ibid.

esittänyt aiemmin anomusta vastaan puhuvia seikkoja), ja siirtänyt päätösvallan muille viranomaisille. Painavin peruste nimismiehen epäröinnille ja kielteiselle kannalle asettumiselle vaikutti olevan se, että hän piti tehtaan mahdollisuuksia epävarmoina.

Valpon pääosasto ilmoitti apulaispäällikkö Bruno Aaltosen allekirjoittamassa lausunnossa Kuopion lääninhallitukselle 6. kesäkuuta 1939 ”—että vaikkakaan se ei pidä p.o. henkilön maahanjäämistä suotavana, ei se halua vastustaa lyhytaikaisen oleskeluluvan myöntämistä Saidelsonille, mikäli ammattiviranomaiset pitävät hänen täälläoloaan välttämättömänä.”²⁷⁹ Valpo siis jatkoi aiemmalla linjallaan; se ei suositellut oleskeluluvan myöntämistä, mutta ei halunnut suoraan ilmoittaa vastustavansaakaan lyhytaikaisen oleskeluluvan myöntämistä. Nyt sävy oli tiukempi, sillä se ilmoitti, ettei pitänyt maahanjäämistä suotavana. Mukaan oli myös tullut ehdoksi ammattiviranomaisten arvio maassaolon välttämättömyydestä. ”Ammattiviranomaisilla” viitattiin ilmeisesti vain työluvista lausuntoja antaneeseen sosiaaliministeriöön.

Tällä välin Walde Sario oli hankkinut lisää lausuntoja Saidelsonin oleskelu- ja työlupahakemusten tueksi. Päiväämättömässä kirjeessä hän pyysi liittämään anomukseen jäljennöksen johtaja Fr. Kurténin todistuslausunnosta.²⁸⁰

Sarion ponnistelut Saidelsonin hakemuksen eteen olivat kuitenkin turhia. Lääninhallitus antoi päätöksensä 12. kesäkuuta, ja se saapui Valpon pääosastoon kaksi päivää myöhemmin. Päätöksessä lääninhallitus kertoi ulkoministeriön lähettäneen Saidelsonin oleskelu- ja työlupahakemuksen liitteineen sekä oman lausuntonsa, minkä jälkeen lausuntonsa olivat antaneet myös Suonenjoen piirin nimismies ja valtiollisen poliisi. Loppuosakin oli toisintoa reilut puoli vuotta aiemmin annetusta päätöksestä:

”Lääninhallitus on tutkinut tämän asian, mutta koska lääninhallitus joulukuun 9 päivänä 1938 antamallaan päätöksellä 4889 L on hylännyt Aleksander Saidelsonin oleskelu- ja työlupahakemukset ja samalla määrännyt, ettei Saidelson kolmen vuoden kuluessa sanotun päätöksen antopäivästä lukien uudelleen saa saapua maahan, sen vuoksi ja ottaen huomioon yllämainittujen viranomaisten lausunnot ja sen, ettei hakija nyt ole esittänyt riittäviä lisäperusteita hakemuksensa tueksi, niin lääninhallitus, nojautuen ulkomaalaisten

²⁷⁹ KA. Henkilömappi. VP/KD N:o 10/432 -1939. Kesä 6 39 Kuopion lääninhallitukselle.

²⁸⁰ KA. Henkilömappi. Kosk. Insinööri A. Saidelsonin olo- ja työlupa-hakemusta. Walde Sario.

Suomeen tulosta ja oleskelusta maassa 1.4.1938 annetun asetuksen 17, 18, ja 21 §:ään, harkitsee oikeaksi hylätä hakemuksen.”²⁸¹

Kun alkuperäisessä päätöksessä oli vedottu ulkomaalaisasetuksen 18, 21, 29 ja 30 §:iin, nyt vedottiin 17, 18 ja 21 §:iin. Toisin sanoen pois olivat jääneet työlupaa koskevat 29 ja 30 §, ja tilalle oli tullut 17 §, jonka mukaisesti oleskelulupahakemus tuli toimittaa sen paikkakunnan poliisiviranomaiselle, jossa ulkomaalaisella oli vakinainen asunto. Saidelsonin vakituinen asunto sijaitsi nyt Tallinnassa, eli hänen tilanteessaan olisi ollut mahdotonta toimia 17 § mukaan. Tämä osoitti, kuinka vaikeassa tilanteessa maahantulokieltoon määrätty ulkomaalainen oli, jos tahtoi hakea uutta oleskelulupaa.

Lääninhallitus piti myös voimassa määräyksen, jonka mukaan Saidelson ei saanut saapua maahan kolmen vuoden kuluessa alkuperäisen päätöksen antamisesta. Päätöksen olivat tällä kertaa allekirjoittaneet lääninneuvos Väinö Mielonen ja ylimääräinen esittelijä Eero Rajaneva.

Valpon pääosasto sai Kuopion osastolta 26.6.1939 ilmoituksen, jossa kerrottiin lääninhallituksen päätöksen perusteista. Siitä kävi ilmi myös se, ettei Kuopion osaston päällikön vakoojaepäilyksiin ollut suhtauduttu kovin vakavasti:

”Valpon Kuopion osasto ilmoitti tiedoksi, että Viron kansalaisen Aleksander Saidelsonin olesk.lupahakemuksen hylkäyspäätös on Kuopion I-hallituksessa kahdesti aiheutunut yksistään siitä, että Saidelsonin liiketoiminta on osoittautunut epämääräiseksi, ei-hyödylliseksi ja Saidelson itse hämäräperäiseksi, ei-hyödylliseksi henkilöksi, jonka taloudellinen asema ei ole vakava. Siis lääninhallituksella on ollut riittävä peruste hylkäyspäätöksen antamiseen ja vastedeskin hallitus pysyy kannassaan, siis tulee epäämään Saidelsonin ololupahakemukset. Pääosasto voi olla rauhassa tämän asian suhteen ja pääosastolla on mapeissa kaikki tarpeelliset tiedot. Saidelsonin epäilemisestä vakoilijaksi tai muusta sellaisesta ei lääninhallitus ole välittänyt, vaikkakin Makkonen lie jotakin hämäristä sähkösanomista vihjannut. Siis vakoiluepäily ei vaikuttanut päätöksen tekoon.”²⁸²

²⁸¹ KA. Henkilömappi. VP KD No 10/432 1939 Saap. 14.6.1939. Kuopion lääninhallitus. Lääninkanslia Kuopiossa, kesäkuun 12 p:nä 1939. N:o 3076 L.

²⁸² KA. Henkilömappi. 26/6/1939 ILM. No 1517 26 VI. 1939 Ilmoitus koskien oleskelulupahakemuksen hylkäämistä.

Oikeuskulttuuri näkyy tässä kohdin kiinnostavalla tavalla. Lääninhallitus oli perustellut virallisesti päätöstään nimenomaan lain nojalla, mutta viranomaisviestinnässä ”riittävänä perusteena” näyttävät olleen lakipykälien sijaan epämääräisyys, ei-hyödyllisyys, hämäräperäisyys ja taloudellisen aseman ei-vakavuus.

Saidelson ei enää yrittänyt saapua Suomeen kesän 1939 jälkeen, mutta Valpo ilmeisesti jatkoi seurantaan. Saidelsonin henkilömapiista löytyy keväältä 1940 lehtileike, jossa ”insinööri Seidelsonin” kerrottiin työskennelleen Virossa neuvostoarmeijan palveluksessa, rikkoneen urakointisopimusta ja saaneen kiellon tietyille alueille Virossa – Viron kansallisarkiston mukaan karkotus piti paikkansa – arkistosta löytyy tieto ”asuinalueen kaventaminen työehtosopimuksen täyttämättä jättämisen vuoksi”. Muutoin artikkelin paikkansapitävyyttä on mahdoton varmistaa. Viimeinen merkintä Saidelsonista Valpon henkilömapiissa on vuodelta 1945, jolloin todettiin, ettei hän ollut palannut Suomeen.²⁸³

5. Saidelsonin tapaus tilastojen valossa

Kävin läpi sosiaaliministeriön työlupia koskevia lausuntoja sekä Kuopion lääninhallituksen luetteloita oleskeluluvista selvittääkseni, kuinka tyyppilliseltä Saidelsonin saamaa päätös niihin verrattuna näyttää. Laskin puoltavat ja evätyt lausunnot vuosilta 1937 ja 1938 ja tein tarkemman otannan loka-joulukuulta 1938 ja vertailun vuoksi samalta ajalta 1937, jolloin vanha ulkomaalaisasetus oli vielä voimassa.

Täysin kattavaa tai tarkkaa vastausta on selvitykseni perusteella mahdoton saada, sillä löytämissäni tilastoissa oli paljon epäselvyyksiä ja mahdollisia puutteita. Lisäksi tarkistaminen oli varsin haastavaa, ja sekä alkuperäisissä merkinnöissä että omissa laskelmissani saattaa olla virheitä. Tilastoista piirtyvä käsitys on siis lähinnä suuntaa antava.

Oleskelu- ja työlupatilastoja tarkasteltaessa on syytä kerrata muutama seikka. Ensinnäkin oleskelu- ja työlupa olivat kaksi erillistä asiaa, vaikka niitä käytännössä usein haettiin samalla kertaa. Toiseksi ennen 1.4.1938 voimaan astunutta ulkomaalaisasetusta sosiaaliministeriön antama lausunto työluvasta oli vasta eräänlainen suositus, joka ei kumpaankaan suuntaan sitonut lääninhallitusta. Tämänkin jälkeen lääninhallitus saattoi olla myöntämättä työlupaa, vaikka sosiaaliministeriö olisi

²⁸³ KA. Henkilömappi.

antanut puoltavan lausunnon, ja ”erityisestä syystä” myös antaa työlupaa vastoin ministeriön suositusta.

On myös huomattava, että Saidelson ei sinänsä ollut tyyppillinen oleskelu- tai työlupaa hakija. Suomessa oleskeli 1930-luvun lopulla paljon venäläisiä, itäkarjalaisia ja inkeriläisiä pakolaisia, joilla ei ollut Suomen kansalaisuutta, vaikka osa heistä oli asunut maassa vuosia tai jopa syntynyt täällä. Joukossa oli myös entisiä Suomen kansalaisia, esimerkiksi amerikansuomalaisia. Tällaisten henkilöiden hakemuksia todennäköisesti arvioitiin eri tavoin kuin maahan äskettäin saapuneiden ulkomaan kansalaisten, jotka olivat myös kansallisuudeltaan ulkomaalaisia.

Sosiaaliministeriön työlupia koskevat lausunnot

Tutkin kansallisarkistossa säilytettäviä tietoja sosiaaliministeriön puoltavista ja epäävistä lausunnoista vuosilta 1935–1941.²⁸⁴ Määrät oli merkitty sarakkeisiin käsin tukkimiehen kirjanpidolla, ja niissä oli myös päällekkäisiä merkintöjä, joiden merkitys jäi jossain määrin epäselväksi, sekä irtopapereille kirjattuja lukuja. Jokaista vuotta kohti oli neljä tai viisi vihkosta, joissa puoltavat ja evätyt työluvat oli luokiteltu kuukausittain, sukupuolittain, kansalaisuuksittain, ammattiryhmittäin sekä maassaoloajan mukaan eri sarakkeille. Paitsi että merkinnät olivat osittain epäselviä, myöskään ammattiryhmien luokittelu ei välttämättä ollut täysin luotettavaa. On myös huomioitava, että lausuntojen määrä samana vuonna oli luultavasti työlupaa hakeneiden ulkomaalaisten määrää suurempi, sillä määräaikaista työlupaa saattoi joutua anomaan uusittavaksi vuoden aikana, jolloin sama henkilö esiintyi tilastoissa useasti. Koska kaikkien tekijöiden huomiointi eri vuosilta olisi ollut hyvin työlästä ja aikaa vievää, päädyin siis tekemään suppeamman otannan.

Vuonna 1937 sosiaaliministeriö antoi työlupia koskevia lausuntoja kaikkiaan 5139, joista 97,84 % (n=5028) oli puoltavia ja 2,16 % (n=111) epääviä. Uuden ulkomaalaisasetuksen aikana työlupahakemusten määrä väheni, mutta suhteessa määrään linja ei tiukentunut: vuonna 1938 sosiaaliministeriö antoi yhteensä 4223 lausuntoa, joista 97,63 % (n=4123) oli puoltavia ja 2,37 % (n=100) epääviä. Jo tämän perusteella on täysin selvää, että Saidelsonin saama epäävä lausunto oli poikkeus. On kuitenkin kiinnostavaa tarkastella, kuuluiko Saidelson johonkin sellaiseen tilastoituun ryhmään, jolle olisi annettu keskivertoa huomattavasti enemmän epääviä lausuntoja.

²⁸⁴ Sosiaaliministeriö asiakirjoja - Työlupia koskevia tilastoja 1935-1941 HA:1.

Loka-joulukuussa 1938 sosiaaliministeriö antoi ulkomaalaisten työlupia koskevia lausuntoja yhteensä 993, joista 95,47 % (n=948) oli puoltavia ja 4,33 % (n=43) epäviä. Saidelsonin saama lausunto kuului siis myös tällä ajanjaksolla selvään vähemmistöön.²⁸⁵

Epävistä lausunnoista 83,72 % (n=36) annettiin miehille ja 16,28 % (n=7) naisille. Miesten osuus epäävän lausunnon saaneissa vastasi melko tarkkaan heidän osuuttaan kaikista lausunnon saaneista, joista se oli reilut 80 %. Naisten määrä vaihteli hieman vuosittain, mutta he olivat joka vuosi selkeästi vähemmistössä. Sukupuoli ei näyttänyt erityisesti korostuvan epäämmissä.

Myöskään tietyn maan kansalaiset eivät erityisesti korostuneet epäävän lausunnon saaneissa, vaikkakin saksalaiset ja virolaiset näyttävät saaneen niitä hieman enemmän kuin ruotsalaiset ja tanskalaiset. Tämä voi kuitenkin selittyä ammattiryhmittäisillä eroilla. Ruotsin kansalaisista, joita kaikkiaan oli 231, epäävän lausunnon sai 1,73% (n=4). Saksan kansalaisia oli yhteensä hieman enemmän eli 247, ja heistä epäävän lausunnon sai 6,48 % (n=16). Viron ja reunavaltioiden 165:stä kansalaisesta epäävän lausunnon sai 7,88 % (n=13), Tanskan 74:stä kansalaisesta vain 1,35 % (n=1) ja muiden maiden 274:stä kansalaisesta 3,28 % (n=9). Viron ja reunavaltioiden kansalaisista puoltavan lausunnon sai siis loka-joulukuussa 210 ja kieltävän vain 13. Saidelson oli heidänkin joukossaan poikkeus.

Tilasto sisälsi kategoriat maassaoloajan mukaan: alle vuosi, 1–2 vuotta, 2–5 vuotta, 5–10 vuotta, yli 10 vuotta, syntymästään asti Suomessa ja entisiä Suomen kansalaisia. Henkilöiden määrät vaihtelivat, joten vertailu on vaikeaa, mutta kaikissa kategorioissa enemmistö sai puoltavan lausunnon. Saidelsonin tapaan 1–2 vuotta maassa olleille annettiin 73 lausuntoa, joista puoltavan lausunnon sai 91,78 % (n=67) ja epäävän 8,22 % (n=6).

Ainoa tekijä, jonka suhteen lausunnoissa näyttää olleen selkeää vaihtelua, oli ammattiryhmä. Ammattikategorioita tilastossa oli kahdeksan, ja niihin sisältynee joitakin virheitä. Saidelson olisi kuulunut mielestäni luokkaan V ("teknillisiä johtajia insinöörejä ja teknikoita"), mutta ko. luokassa ei ollut ketään sellaista miespuolista 1–2 vuotta Suomessa ollutta Viron ja reunavaltioiden kansalaista, jonka työlupa olisi evätty joulukuussa. Tosin myös Saidelsonin oleskeluaika oli jossain määrin epäselvä, sillä hän oli saapunut useita kertoja maahan. Taulukon mukaan yksi vajaan

²⁸⁵ Ibid. Evätyt loka-joulukuu 1938.; Puolletut syys-lokakuu 1938; Puolletut marras-joulukuu 1938.

vuoden maassa asunut luokkaan V kuulunut Viron ja reunavaltioiden mieskansalainen sai epäävän päätöksen joulukuussa. Mutta mikäli oleskeluaika lasketaan alkuperäisestä saapumisajasta eli helmikuusta 1937, Saidelson oli joulukuussa 1938 asunut maassa jo lähes kaksi vuotta.

Luokassa III ("kaupallisia johtajia, prokuristeja ja kaupallisia edustajia") oli yksi Viron ja reunavaltioiden 1–2 vuotta asunut miespuolinen kansalainen, joka sai epäävän lausunnon joulukuussa. Tämä voisi tarkoittaa Saidelsonia, joka omassa hakemuksessaan oli ilmoittanut hakevansa työlupaa Suomen Destillaatti Oy:n toimitusjohtajana, vaikka ammattinimike oli insinööri. Siksi pidän siis todennäköisempänä, että Saidelson oli tilastoitu "väärään" ammattiin kuin "väärään" maassaoloaikaan, vaikka molemmat tekijät olivat hänen kohdallaan hieman tulkinnanvaraisia. Koska ainoa ajankohdan, sukupuolen, kansalaisuuden ja maassaoloajan puolesta täsmäävä henkilö löytyi luokasta III, oletan, että Saidelson oli luokiteltu tähän.

Luokassa III lausuntoja annettiin kaikkiaan 86, joista evättyjä oli 13,95 % (n=12). Vaikka suurin osa lausunnoista tässäkin luokasta oli myöntöjä, evättyjen osuus oli suhteessa suurin. Seuraavaksi eniten niitä oli luokassa V, jossa annetuista 193 lausunnosta 5,18 % (n=10) oli epäviä. Kaikissa muissa ryhmissä evättyjen lausuntojen osuus oli korkeintaan 5 %. Luokat eivät ole täysin vertailukelpoisia, sillä niihin luokiteltujen hakijoiden lukumäärät vaihtelivat 29:stä 183:een ja esimerkiksi luokassa II ("taiteilijoita, tieteilijöitä, esitelmöitsijöitä saarnaajia ja opettajia") yksittäiset kiertueelle saapuvat ulkomaiset orkesterit saattoivat aiheuttaa piikin tilastossa. Luokan III korostuminen epäävissä lausunnoissa vahvistaa kuitenkin sitä aiemmin kerrottua seikkaa, että ulkomaiset johtajat koettiin ongelmaksi.

Vertailun vuoksi loka-joulukuussa 1937 annettiin 1122 lausuntoa, joista evättyjä oli vain 1,78 % (n=20). Tarkastelin loka-joulukuun 1937 lausuntoja vain ammattiryhmittäin. Luokka III erottuu siinäkin selkeästi suurimpana: 53:sta lausunnosta oli evättyjä 9,43 % (n=5). Seuraavaksi eniten lausuntoja evättiin luokassa VIII (muut työntekijät), jossa 162:sta lausunnosta epäviä oli 6,36 % (n=11). Kaikissa muissa ryhmissä luku oli alle 1,5 %, eikä luokissa I, VI ja VII ollut ainoatakaan evättyä lausuntoa.²⁸⁶

Otannan perusteella näyttää siltä, että loppuvuoteen 1937 verrattuna oli loppuvuonna 1938

²⁸⁶ KA. Sosiaaliministeriö asiakirjoja - Työlupia koskevia tilastoja 1935-1941 HA:1. Evätyt loka-joulukuu 1937; Puolletut syys-lokakuu 1937; Puolletut marras-joulukuu 1937.

työlupien myöntämisen osalta linja hieman kiristynyt, minkä lisäksi niitä lausuntojen määrästä päätellen haettiin huomattavasti vähemmän. Tällaisen otannan perusteella ei voi sanoa varmasti, oliko ammattiryhmä merkityksellinen. Tämän selvittäminen vaatisi jatkotutkimusta, jossa tarkasteltaisiin tilastoja useamman vuoden ajalta kaikilta kuukausilta. Varmasti taas voidaan sanoa, että epävän lausunnon antaminen työlupaan oli poikkeuksellista, sillä enemmistö lausunnoista oli puoltavia kaikissa kansalaisuuksissa ja ammattiryhmissä riippumatta siitä, kauanko hakija oli oleskellut maassa. Siinä mielessä Saidelsonin tapausta voidaan pitää poikkeuksellisena, vaikkei tavattomana.

Kuopion lääninhallituksen myöntämät oleskelukirjat ja työluvut

Marraskuussa 1938 Kuopion läänissä oli 603 ja joulukuussa 624 ulkomaalaista, joista virolaisia oli vain kourallinen.²⁸⁷ Kuten aiemmin todettu, Saidelsonin kaltaiset matkakortilla oleskelevat eivät näkyneet tilastoissa. Ulkomaalaisten kokonaismäärä antaa kuitenkin osviittaa siitä, kuinka paljon oleskelulupapäätöksiä lääninhallituksessa vuosittain tehtiin.

Luettelossa Kuopion lääninhallituksen ulkomaalaisille antamista oleskelukirjoista ja työluvista 1938–1939 on listattu syyskuusta 1938 marraskuuhun 1939 ulkomaalaiset, joille lääninhallitus myönsi oleskelukirjan. Nimen perään on merkitty myös tieto työluvasta ja sen voimassaoloajasta (määräajan tai toistaiseksi) tai siitä, ettei työ lupaa ollut.²⁸⁸ Toistaiseksi myönnettyjen työ lupien määrä tässä luettelossa oli huomiota herättävän suuri. Vuoden 1938 ulkomaalaisasetuksen 31 § mukaanhan työ lupa voitiin antaa korkeintaan yhtä pitkäksi ajaksi kuin oleskelulupa oli voimassa, paitsi turvapaikkaoikeutta nauttivalle toistaiseksi voimassa olevaksi. Vaikuttaa epätodennäköiseltä, että kaikki olisivat olleet turvapaikkaoikeuden nauttijoita, eli todennäköisesti kyse on ollut ulkomaalaisasetuksen 19 § mukaisen pidennetyn oleskeluluvan haltijoista. Kun 19 §:ssä säädetty jatkuva oleskelulupa voitiin myöntää korkeintaan kolmeksi vuodeksi, on tavallaan erikoista, että työ lupa voitiin antaa toistaiseksi.

Luettelosta ei myöskään käynyt ilmi, olivatko henkilöt, joiden perässä luki ”ei työ lupaa” ylipäänsä hakeneet työ lupaa. Osan ammatiksi oli merkitty ”rouva” tai ”koululainen”, eli he olivat ehkä

²⁸⁷ KA. Joensuun maakunta-arkisto. Luettelo ulkomaalaisten lukumäärästä Kuopion läänissä 1938-1940. II: IB4. Kuopion lääninhallituksen lääninkanslian II arkisto.

²⁸⁸ KA. Joensuun maakunta-arkisto. Luettelo Kuopion lääninhallituksen ulkomaalaisille antamista oleskelukirjoista ja työluvista 1938-1939. II: 1B3. Kuopion lääninhallituksen lääninkanslian II arkisto.

hakeneetkin vain oleskelulupaa. Toisaalta ei työlupaa -merkintä oli myös mm. mekaanikolla, keittäjäntäällä ja työmiehellä, joiden voisi olettaa hakeneen työlupaa oleskeluluvan ohessa. On siis mahdollista, että lääninhallitus oli jättänyt työluvan myöntämättä sellaiselle ulkomaalaiselle, jolle sosiaaliministeriö oli antanut puoltavan lausunnon ja joka oli saanut lääninhallitukselta oleskelukirjan.

Esimerkiksi joulukuussa 1938 ei työlupaa -merkintä oli neljällä luetteloon merkityllä oleskeluluvan haltijalla. Samassa kuussa sosiaaliministeriö antoi epäviä työlupalausuntoja yhteensä 11. Tämä ei siis todennäköisesti kuitenkaan ollut evättyjen työlupien kokonaismäärä – olisihan ollut erikoista, että lähes puolet olisi annettu Kuopiossa asuville ulkomaalaisille – sillä sosiaaliministeriön lausunnot eivät olleet sitovia, vaan lääninhallitus saattoi evätä työluvan puoltavasta lausunnosta huolimatta. Vertaamalla sosiaaliministeriön lausuntoja lääninhallituksen luetteloihin käykin selväksi, että lääninhallitus on tehnyt ei työlupaa -merkinnän sellaisille ulkomaalaisille, joille sosiaaliministeriö ei ollut antanut epäävää lausuntoa. Joukossa oli esimerkiksi yksi nainen, vaikka joulukuussa 1938 kaikki sosiaaliministeriön antamat epäävät lausunnot olivat miehille.

Oleskelukirjojen suhteen jää niin ikään epäselväksi, oliko luetteloihin merkitty kaikki oleskelukirjaa hakeneet vai ainoastaan ne henkilöt, joille se oli myönnetty. Joulukuussa 1938 sivun ylälaitaan on tehty huomautus: ”Aleksander Saidelsonin olesk.lupahak. hyl. päät. 9/12 -38 on: 4889L”. Tämä oli ainoa vastaava marginaalimaininta koko syyskuun 1938 ja marraskuun 1939 käsittävältä aikaväliltä. Kaikki luetteloihin merkityt henkilöt olivat saaneet oleskeluluvan. Loka-joulukuussa 1938 heitä oli yhteensä 63 (joista 13 vaimoa ja 21 lasta). Näin ollen ”varsinaisia” hakijoita, joille oli merkitty myös ammatti, oli siis 29, näiden joukossa myös yksittäisiä naisia, ja heistä oleskeluluvan lisäksi joko määräaikainen tai pysyvä työlupa oli myönnetty 21:lle. Mahdollisesti lääninhallituksella siis oli hieman tiukempi linja työlupien myöntämisessä kuin sosiaaliministeriöllä, mutta silti lupaheltisi suurimmalle osalle.

Mikäli luettelo sisälsi kaikki ulkomaalaiset, joille Kuopion lääninhallitus antoi tuolloin oleskelu- ja työlupaa koskevan päätöksen, Saidelsonin saama kielteinen päätös asettuu entistä erikoisempaan valoon. Ei voida sanoa varmuudella, oliko hän ainoa 64:stä (tai 29:stä, jos vain ”varsinaiset” hakijat lasketaan) vai oliko hän vain ainoa kyseiseen luetteloon merkitty, mutta perusteellisesta etsinnästä huolimatta en löytänyt luetteloa lääninhallituksen antamista kielteisistä päätöksistä. Voidaan siis melko suurella todennäköisyydellä olettaa, että tämä luettelo sisälsi kaikki lääninhallituksen tekemät päätökset. Jos kielteiset päätökset olisi merkitty omaan luettelonsa,

olisi vaikea selittää, miksi Saidelsonin saama päätös olisi merkitty tähän luetteloon – ja jos kielteisiä päätöksiä samalla aikavälillä olisi useampia, miksi ainoastaan Saidelsonin päätös olisi mainittu.

Yhteenvedon voidaan todeta, että Saidelson sekä ulkomaan kansalaisena että kansallisuudeltaan ulkomaalaisena, varsin äskettäin maahan saapuneena ja kaupallisena johtajana edusti oleskelu- ja työluvan hakijoissa vähemmistöä. Silti kaikkein harvinaisinta vähemmistöä hän edusti saamiensa päätösten puolesta. Vaikka tilastoja kääntelisi kuinka, tosiasia on, että vain hyvin pieni vähemmistö sai epäävän lausunnon työluvaan, ja sama näyttäisi koskevan oleskelulupapäätöstä.

6. Epilogi

Aleksander Saidelson ei koskaan palannut Suomeen sen jälkeen kun poistui maasta 21. joulukuuta 1938. Vaikka hän oli hakenut oleskelulupaa sekä itselleen että vaimolleen, kielteinen päätös ei koskenut hänen perheenjäseniään; Rosa ja Efim Saidelson viettivät vielä kesän 1939 perheen talossa Suonenjoella. On vaikea sanoa, oliko tämä tavallinen käytäntö vai heijasteliko päätös ulkomaalaisasetuksen muuttanutta suhtautumista eli vaimoa ei enää automaattisesti luettu samaan yksikköön miehensä kanssa – vai oliko kenties niin, että vaimo oli liian vähäpätöinen, että häntä olisi muistettu päätöstä tehdessä ensinkään. Asiakirjoista tämä ei selvinnyt. Tästä huolimatta juuri tarinan sivuhenkilöksi jäänyt Rosa Saidelson oli se, joka tuli kärsimään suomalaisviranomaisten päätöksestä kovimmat seuraukset.

Suomalainen Nils Björklund, joka oli tutustunut Efim Saidelsoniin ollessaan stipendiaattina Bedfordissa, muisteli myöhemmin kuunnelleensa Efimin kanssa radiosta Neville Chamberlainin sodanjulistuspuhetta kahvilassa Esplanadilla syyskuussa 1939 ja tavanneensa tuolloin myös Rosa Saidelsonin ja tämän äidin. Kaikki kolme palasivat Tallinnaan pian tämän jälkeen.²⁸⁹

Ilmeisesti pian toisen maailmansodan puhjettua Aleksander Saidelson palkattiin Neuvostoliiton aseteollisuuden palvelukseen ja myöhemmin neuvostoliittolaiseen asetehtaaseen Saratoviin, jossa hänen veljensä Abraham oli kuulustelupöytäkirjan mukaan ainakin aiemmin asunut. Hän muutti Saratoviin Neuvostoliiton miehitettyä Viron 1940.²⁹⁰

²⁸⁹ Jäppinen 1996; Björklund 1996.

²⁹⁰ Jäppinen 1996.

Hankkiutuminen neuvostoteollisuuden palvelukseen ei ollut Viron juutalaiselle poikkeuksellista. Se tarjosi mahdollisuuden evakuoitua Neuvostoliittoon aikana, jolloin toinen maailmansota oli käynnissä ja natsimiehityksen vaara todellinen. Viimeisetkin ovet länteen olivat tuolloin sulkeutumassa pakolaisilta, sillä mahdollisuuksia saada viisumia Yhdysvaltoihin ja muihin maihin oli sodan alettua rajoitettu entisestään. Neuvostoliiton miehittämästä Virosta olisi ollut lähes mahdotonta päästä pakoon muulla tavoin.²⁹¹

Saksalaismiehityksen alkamiseen mennessä kesällä 1941 Viron juutalaisten määrä oli vähentynyt aiemmasta reilusta 4000:sta noin tuhaneksi. Moni oli joutunut neuvostomiehittäjän toimesta kyyditetyksi, osa oli Saidelsonin tavoin hakeutunut miehityshallinnon palvelukseen ja tullut näin evakuoituksi Neuvostoliittoon. Natsipropagandassa pyrittiin hyödyntämään ”juutalaisten ja bolsevikkien yhteistyötä”, ja tämä propaganda saattoikin saada kaikupohjaa virolaisväestön keskuudessa. Sen sijaan natsien rotuopit eivät saaneet laajaa kannatusta, eikä Virossa syntynyt paikallisväestön organisoimia laajoja pogromeja.²⁹² Myös Efim Saidelson on kertonut saman:

*“The Germans systematically organised and implemented anti-Semite pogroms in the occupied countries after Wehrmacht had marched in. However, they failed in their attempts to organize a pogrom in Estonia. There have never been any anti-Semite pogroms in Estonia. The commander of the Security Police and SD in Estonia, Martin Sandberger, stated in his annual report that the racists' point of view of the Estonians is "very poorly developed".*²⁹³

Rosa Saidelsonin oli tarkoitus seurata miestään Leningradin kautta Saratoviin, mutta hän ei koskaan päässyt sinne, vaan päätyi jäämään äitinsä kanssa Tallinnaan. Tällä oli kohtalokkaat seuraukset: natsit murhasivat molemmat pian Viron saksalaismiehityksen alettua 1941.²⁹⁴ Efim Saidelson kertoi haastattelussa vuonna 1996, että syynä Tallinnaan jäämiselle olisi ollut isoäidin sairastuminen, mutta haastattelua on tässä kohdin ilmeisesti leikattu.²⁹⁵ Vuonna 1999 amerikkalaiselle toimittajalle kirjoittamassaan kirjeessä hän avasi tarkemmin Tallinnaan jäämisen syytä ja perheensä kohtaloa miehittäjien käsissä:

²⁹¹ Torvinen 1984, 157-160.

²⁹² Zetterberg 2007, 647-648.

²⁹³ Eesti Juutide Arhiiv. Fima's war. <https://muuseum.jewish.ee/stories/Fima.pdf> 8-9, 21.2.2024.

²⁹⁴ Yad Vashem. Shoah Names Database. Rosa Saidelson <https://collections.yadvashem.org/en/names/7140544>

Sophie Gutkin <https://collections.yadvashem.org/en/names/7140100> 21.2.2024

²⁹⁵ Jäppinen 1996.

*"I got to know from the neighbours, --that a few days after Germans occupied Tallinn armed men, accomplices of the Nazis, came and brought my mother, grandmother and aunts out of the flats where they lived and shifted them to a lorry and conveyed them to jail. What an irony of fate that exactly a week before the war between the Soviet Union and Germany, began my uncle --was taken out of the same house with his wife and also shifted on the lorry and taken to be deported, amongst the 10-thousand Estonians --to Siberia. Maybe just because of that my mother and her relations didn't want to evacuate to Russia. Maybe they feared the Bolsheviks more than the Nazis. In relation to the Jews, it was a great blunder. --I know that my mother was aware of that, but I suppose my grandmother considered Germans to be very cultured people who were not capable to commit such crimes. And my mother and my aunts, who were very devoted to their mother --didn't want to leave her alone when she decided to stay."*²⁹⁶

Noin puoli vuotta natsimiehityksen alettua, Wannseen konferenssissa tammikuussa 1942, Viro julistettiin "juutalaisista vapaaksi".²⁹⁷

Efim Saidelson itse selvisi sodasta. Hänet kutsuttiin useiden muiden virolaismiesten tapaan puna-armeijaan kesällä 1941, mutta he ehtivät saada vain vähän sotilaskoulutusta ennen kuin virolaiset keskitettiin omiin yksiköihinsä. He joutuivat virallisesti "työpataljoonaksi" nimitettyyn sotilasosastoon, joka oli käytännössä keskitysleiri. Efim on kertonut leirin heikkojen olosuhteiden vuoksi laihtuneensa, sairastuneensa ja käyneensä jo lähellä kuolemaa ennen kuin onnistui vapautumaan erään lääkärin avulla tammikuussa 1942. Tuolloin hän pääsi matkustamaan isänsä ja tätinsä luo Saratoviin.²⁹⁸ Melko pian tämän jälkeen salainen poliisi haki hänen isänsä Moskovaan, jossa tätä pidettiin kahdeksan kuukautta vankilassa syytettynä Saksalle vakoilusta:

"He was brought to Moscow and confined in the main prison for political "criminals" --- Lubyanka. When my father protested: I am a Jew, why would I spy for Germany? They answered that Trotsky was also a German spy. He resisted months of questioning although he was starving. They were telling him that he would get a good meal if he would admit he

²⁹⁶ Eesti Juutide Arhiiv. Fima's war. <https://muuseum.jewish.ee/stories/Fima.pdf> 8. 21.2.2024.

²⁹⁷ Yad Vashem. Murder of the Jews of the Baltic States. <https://www.yadvashem.org/holocaust/about/final-solution-beginning/baltic-states.html> 8.11.2023.

²⁹⁸ Eesti Juutide Arhiiv. Fima's war. <https://muuseum.jewish.ee/stories/Fima.pdf> 3. 6.3.2024.

was a spy. He refused and eventually – after 8 months in the prison cell -- he was released and acquitted. In prison he lost more than half of his weight but was lucky to be left alive.”²⁹⁹

Efim Saidelson värväytyi myöhemmin uudestaan puna-armeijaan ja haavoittui taistellessaan jalkaväen kranaatinheitinyksikössä Smolenskissa elokuussa 1943. Sodan jälkeen Efim ryhtyi Tallinnassa venäjänkielisen sanomalehden toimittajaksi, mutta kohtasi vaikeuksia ”porvarillisen” taustansa takia. Myöhemmin hän työskenteli arkistossa ja kirjoitti lehtiin vapaana toimittajana.³⁰⁰

Aleksander Saidelson puolestaan palasi Neuvosto-Viroon ja meni uudestaan naimisiin sodan jälkeen. Hän kuoli Tallinnassa 27. maaliskuuta 1953.³⁰¹

Myös Peisah Meiertal selviytyi sodasta. Eesti Juutide Arhiivin mukaan hän meni Tallinnassa naimisiin 1966 ja niin ikään kuoli Tallinnassa 1978.³⁰² Efim Saidelson kertoi haastattelussa vuonna 1996 Meiertalin käyneen neuvostovallan aikana Suomessa tiedustelemassa tehtaan kohtaloa. Tuolloin hänelle oli kerrottu tehtaan palaneen, mikä ei pitänyt paikkaansa.

7. Johtopäätöksiä

Tammikuun 9. päivänä 1939 Valpon Kuopion osaston päällikkö Antti Makkonen laati tilannekatsauksen edelliseltä joulukuulta. Katsauksessa hän pohti vakavasti, oliko maassa asuvien ulkomaalaisten toimintaan kiinnitetty tarpeeksi huomiota. Esimerkiksi hän otti Saidelsonin tapauksen ja kirjoitti, että *”tätä juutalaista insinööriä on ilman epäilyksiä pidettävä yhtenä suurena kansainvälisenä vakoojana”*. Hänen mukaansa *”se tavaton rahan käyttö ja ainainen matkusteleminen ilmaisee jo ammattimiehelle toiminnan todellisen laadun, kun tietää, että täällä Suomenjoella oleva pieni pikiöljytehdas –ei aiheuta näitä ulkomaanmatkoja”*. Lisäksi hän kirjoitti Saidelsonin yrittäneen kuulustelussa salata saapuneensa Suomeen kerran Neuvosto-Venäjältä, mikä Makkosen mukaan ehdottomasti viittasi rikolliseen toimintaan.

Makkosen näkemykseen on vaikea yhtyä sillä perusteella mitä vakoojista yleisesti tiedetään. Kiinnostavaa tosin on, että Makkonen syytti Saidelsonia ”kansainväliseksi vakoojaksi” nimeämättä

²⁹⁹ Eesti Juutide Arhiiv. Fima’s war. <https://muuseum.jewish.ee/stories/Fima.pdf> 4, 4.3.2024.

³⁰⁰ Björklund 1996, 9; Eesti Juutide Arhiiv. Fima’s war. <https://muuseum.jewish.ee/stories/Fima.pdf> 8,21.2.2024.

³⁰¹ Eesti Juutide Arhiiv. 6. Saidelson Aleksander (Sender) <https://muuseum.jewish.ee/allname/search.html> 22.2.2024.

³⁰² Eesti Juutide Arhiiv. 9723 Meiertal Pessah (Paul) <https://muuseum.jewish.ee/allname/engine.php?ntsKind=exact&GeneralcommentsMax=&pagesize=50&offset=9701> 21.2.2024.

tarkemmin, minkä hyväksi hän vakoilisi. Aiemmista ilmoituksista ja asiayhteydestä kuitenkin voi päätellä, että häntä todennäköisesti epäiltiin Neuvostoliiton vakoojaksi, joka oleskeli maassa niin sanottuna illegaalina.

Neuvostoliiton ulkomaantiedustelussa toimi rinnakkain useita linjoja. Eri maihin perustetut paikalliset tiedustelutoimistot eli residentuurat toimivat tavallisesti julkisesti maassa toimivien lähetystöjen, kauppaedustustojen tai Neuvostoliiton valtiollisten yritysten suojissa ja niitä johtavat residentit olivat peitetehtävän turvin laillisesti maassa. Residenttien alaisena toimi yksi tai useampia verkostoja, joihin puolestaan saattoi kuulua myös peitehenkilöllisyyden turvin laittomasti maassa oleskelevia illegaaleja residentuuroja. Illegaaleilla oli väärennetyt henkilöasiakirjat, peitetarina eli legenda, ja he esiintyivät asemamaansa kansalaisina tai siellä pysyvästi asuvina ulkomaalaisina. Yhteydenpitovälineinä toimivat muun muassa radiot ja postilaatikot eli sovitut paikat, joihin käytiin jättämässä viestejä.³⁰³

Vaikka Örnulf Tigerstedtin teosta ei voi pitää täysin luotettavana lähteenä mitä tulee EK-Valpon toimintaan, ulkomaisten ja erityisesti neuvostovakoojien toimintatapoja sotaa edeltävänä aikana se todennäköisesti kuvasi hyvinkin tarkasti. Tapauskuvauksista kävi ilmi, että vakoojat oli yleensä varustettu kunnollisilla asiakirjoilla ja uskottavilla peitetarinoilla, joiden tarkoitus oli hämätä viranomaisia eikä vetää huomiota puoleensa. Neuvostovakoojat olivat yleensä suomalaistaustaisia ja puhuivat hyvää suomea. Vakoojat vaikuttivat usein Helsingissä tai keräsivät ympäri maata tietoa strategisesti tärkeistä kohteista.³⁰⁴

Saidelsonin toiminnassa mikään ei viittaa tällaiseen. Hän asettui pienehkölle maatalousvaltaiselle paikkakunnalle, jossa oli jonkin verran teollisuutta, mutta ei kuitenkaan maanpuolustuksen, hallinnon tai muun infrastruktuurin kannalta kriittisiä kohteita. Suonenjoki ei toisaalta myöskään rautatie-, maantie- ja sisävesiliikenteen varrella sijaitsevana vilkkaana asemapaikkakuntana ollut niin syrjässä, että siellä olisi voinut toimia täysin piilossa katseilta. Lisäksi Saidelson saapui perustamaan tehdasta, jota varten joutui hankkimaan osakkaita ja työntekijöitä. Vakoojan ei olisi järkevää herättää pienen paikkakunnan asukkaiden huomiota houkuttelemalla osakkaita liikeyritykseen. Saidelson myös kyläili ja kutsui ulkomaalaisia vieraita kotiinsa Suonenjoella asuessaan. Hän ei hakenut oleskelu- ja työlupaa vaan kiersi lakia uusimalla matkakorttinsa matkustamalla Tallinnaan tai Tukholmaan. Toistuvat lentomatkat, ylellinen elämäntyyli ja venäjän

³⁰³ Manninen 2006, 178-179.

³⁰⁴ Ks. Tigerstedt 1943.

puhuminen avoimesti herättivät huomiota. Yksistään nämä seikat puhuvat sitä vastaan, että kyse olisi ollut vakoilusta, eikä mikään Saidelsonin myöhemmässäkään toiminnassa viittaa siihen.

Kuopion lääninhallitus ilmeisesti ajatteli samansuuntaisesti. Valpon pääosaston ilmoituksessa kesäkuulta 1939 todettiin: *”Saidelsonin epäilemisestä vakoilijaksi tai muusta sellaisesta ei lääninhallitus ole välittänyt, vaikkakin Makkonen lie jotakin hämäristä sähkösanomista vihjannut. Siis vakoiluepäily ei vaikuttanut päätöksen tekoon.”* Vakoojaepäilykset tulivatkin Valpon ja ennen kaikkea paikallisosaston suunnalta.

Saidelsonin joulukuussa 1937 Pietariin lähettämät venäjänkieliset sähkösanomat olivat EK:n mukaan suomeksi: *”Kirje saatu. Sydämellisesti suutelen.”* ja *”Kirje saatu. Lähetetty. Suutelen.”*

Sähkösanomat olivat tyypillisesti lyhyitä tiedonantoja, eikä niiden viesti välttämättä avautunut ulkopuoliselle. Siksi tavanomainenkin sisältö on voinut vaikuttaa epäilyttävältä ja salakieliseltä. Sähkeessä ”suutelen” on saattanut tarkoittaa samaa kuin jos suomeksi läheiselle ihmiselle lähetetyn viestin allekirjoitus olisi ”suukkoja”. Kyse on siis voinut olla myös käänkövirheestä, jossa sanan merkitys on jäänyt asiayhteydessään epäselväksi.

Tämä vaikuttaakin todennäköiseltä sen perusteella mitä kuulustelupöytäkirjaan on kirjattu tiedusteluun sähkösanomista. Saidelson selitti tuolloin *”–lähettäneensä sisarelleen Elisabethille Pietariin viime joulukuussa kaksi venäjänkielistä sähkösanomaa. Sanoo, että on lähetetty Tallinnasta säännöllisesti sisarille voita ja nämä sähkösanomat tarkoittivat näitä voilähetysasioita.”*

Lääninhallitus ei ollut ottanut Makkosen epäilyksiä todesta, eikä niihin ilmeisesti ollut suhtauduttu kovin vakavasti EK-Valpon pääosastollakaan. Päähuomio oli liiketoiminnassa, jonka kannattavuutta epäiltiin. Epäilyille pyrittiin etsimään vahvistusta paikallisilta, maahantuontiyritykseltä, muilta viranomaisilta ja jopa Viron tiedustelupoliisilta. Toisaalta myös päinvastaisia näkemyksiä kuultiin muun muassa Saidelsonin yhtiökumppaneilta ja asiamiehiltä. EK-Valpon asiakirjoissa Saidelsonia luonnehdittiin ”hämääksi liikemieheksi”, jollaisena häntä mahdollisesti voi pitää siinä määrin kuin näin epämääräistä käsitettä nykyvalossa ylipäänsä voi arvioida. Hänellä oli Viron tiedustelupoliisin mukaan epäselvyyksiä aiemmassa liiketoiminnassaan, ja hän laiminlöi oleskelu- ja työlupien hakemisen eli toimi Suomessakin lain harmaalla alueella. Mistään ei kuitenkaan käy ilmi, että tehtaan toiminnassa olisi ollut mitään ”hämäräperäistä”, esimerkiksi harmaaseen talouteen

viittaavaa, tai että sen suojissa olisi harjoitettu jotain laitonta. Myöhemmin näin tosin kävikin, sillä sodan jälkeen tehdasaluetta käytettiin asekatkentaan.³⁰⁵

Paikallisyhteisön harjoittama epävirallinen kontrollipolitiikka tuli asiakirjoissa hyvin esille. Suonenjoen nimismies vaati omassa lausunnossaan oleskelulupahakemukseen valtiollisen poliisin lausuntoa; tosin uuden ulkomaalaisasetuksen 18 §:ssä vaadittiin joka tapauksessa lääninhallitusta hankkimaan valtiollisen poliisin lausunto, mutta kiinnostavaa oli, että nimismies mainitsi lausunnon tarpeen syyksi ”eräiden paikkakuntalaisten” hakijan toimintaan kohdistamat epäluulot. Tämän perusteella voidaan sanoa, että epävirallisella kontrollipolitiikalla oli tässä tapauksessa sekä suoraan että epäsuorasti merkitys osana valtion virallista kontrollipolitiikkaa. Toisaalta epäluulot kumpusivat puheista, toisaalta valtiollinen poliisi myös etsi niille sieltä vahvistusta. Huhut kulkivat ruohonjuuritasolta eli Suonenjoen kylänraitilta Ratakadulle Kuopion osaston kautta.

Viranomaisten suhtautumisessa voi havaita tiettyä epäjohdonmukaisuutta. Kuopion osasto ei tuntunut osaavan päättää, pitikö se Saidelsonia luotettavana vai ei, joten se tavallaan ulkoisti vastuun paikkakuntalaisille ehdottamalla, että heiltä tiedusteltaisiin asiasta. Hieman ailahtelevaa oli myös osaston päällikön oma suhtautumistapa. Vaikka Makkonen oli jopa vihjannut Saidelsonin harjoittavan vakoilua, hän kuitenkin lopulta päätyi ehdottamaan tälle oleskeluluvan myöntämistä. Ja vaikka hän oli itse ehdottanut oleskeluluvan myöntämistä, hän kirjoitti tammikuun 1939 katsauksessaan ”panneensa ilolla merkille” lääninhallituksen määräämän kolmen vuoden maahantulokiellon.³⁰⁶ Myös Suonenjoen nimismies Onni Multamäki oli lähettänyt hieman ristiriitaista viestiä: se ei nähnyt mitään varsinaista syytä vastustaa oleskelulupaa, mutta siltikään se ei suositellut sen myöntämistä. Nämä savolaiset virkamiehet siis ikään kuin viestivät ylemmälle taholle oleskelu- ja työluvasta ”voittehan te myöntää, mutta voittepa olla myöntämättäkin” – tai oikeastaan toisinpäin. EK-Valpo oli siis maineestaan huolimatta tavallaan huomattavasti sallivampi kuin ministeriöt ja lääninhallitus, joiden kanta oli ehdoton.

Ratakadulla ilmeisesti seurattiin Kuopion osaston linjaa. Kun Kuopion osasto oli syyskuussa ilmoittanut pääosastolle, että *”ei halua jyrkästi vastustaa Saidelsonin anomusta oleskelu- ja työluvun saamiseksi”*, myös pääosasto näytti ottavan tämän kannan lausunnossaan, vaikka samalla huomauttikin Saidelsonin liiketoimien epäonnistumisista Virossa. Jostain syystä ulkoministeriö ja

³⁰⁵ Ks. Schulman 2011; Lukkari, Matti. Asekatkenta. Otava 1984.

³⁰⁶ Valpon pääosastolle, 9. tammikuuta 1939.

sosiaaliministeriö päätyivät kuitenkin kielteiselle kannalle, mikä todennäköisesti oli ratkaisevana syynä myös lääninhallituksen päätökseen.

Syytä ulkoministeriön ja sosiaaliministeriön kielteisille lausunnoille ei siis arkistoista löytynyt. On todennäköistä, että ainakin Saidelsonin oma menettely eli työluvun kiertäminen oli päätösten taustalla. Vaikka kyseessä oli ollut varsin tavallinen käytäntö, jota oli totuttu katsomaan läpi sormien, vuonna 1938 voimaan tulleen uuden ulkomaalaisasetuksen myötä sekä itse laki, lain tulkinta että yleinen ilmapiiri oli todennäköisesti tiukentunut. Taustalla oli toisaalta sodan uhka ja yleinen ulkomaalaisiin kohdistuva epäluulo, toisaalta erityisesti Itävallan Anschlussin aiheuttama pelko pakolaisista ja juutalaisvastaisuus. Juutalaisvastaisuus mainittiin myös asiakirjoissa.

Lain tulkinnassa kiinnostava seikka on, että ulkomaalaisasetuksen 18 § mukaan mukaan *oleskelulupa tuli myöntää, jos syytä hakemuksen hylkäämiselle ei ollut*. Nimismies ja Kuopion osasto näyttivät kuitenkin omissa lausunnoissaan soveltavan lakia Saidelsonin kohdalla aivan päinvastoin. Niiden kantana näytti olevan, että *lupaa ei tullut myöntää, jos erityistä syytä sille ei ollut*. Erityiseksi syyksi taas ei nähtävästi riittänyt viisi työntekijää työllistävä tehdas tai siihen sijoitettu satojentuhansien markkojen pääoma, ei liioin se, että Saidelsonia ei lopulta epäilty vakoojaksi, ja hän olisi todennäköisesti pystynyt elättämään itsensä ilman työlupaakin. Toisaalta koska hän oli saapunut nimenomaan perustamaan tehdasta, pelkän oleskeluluvan myöntäminen ilman työlupaa olisi tuskin ollut perusteltua.

Saidelsonin hakiessa uudestaan oleskelulupaa alkuvuonna 1939 hänellä oli tukenaan sekä luotettaviksi arvioituja paikallisia että useita varsin vaikutusvaltaisia suomalaisia ja virolaisia henkilöitä. Sekä Valpo että Suonenjoen nimismies näyttivät antavan näille jonkinlaista painoarvoa, sillä nimismies ainakin arvioi lausuntojen uskottavuutta kirjeessään lääninhallitukselle ja Valpon ilmoituksissa mainittiin mahdollisia muita suosittelijoita, joiden joukossa oli hyvinkin arvovaltaisia henkilöitä. Lääninhallitus kuitenkin viittasi näille kintaalla. Lausunnoilla ja suosituksilla ei ollut merkitystä, sillä se oli tehnyt päätöksensä ja pysyi siinä.

Kiinnostavaa on se, ettei yksikään viranomainen vedonnut lakiin Suomen–Viron matkakortista, joka olisi nähdäkseni ollut se erityislaki, jota Saidelsonin kohdalla olisi ensisijaisesti tullut soveltaa. Lain 8 § mukaan matkakortilla oleskelevalle tai sen perusteella oleskelukirjan saaneelle ei tullut myöntää työlupaa. Tästä huolimatta Saidelsonia kehoitettiin hakemaan sekä oleskelu- että

työlupaa, mistä voi päätellä, etteivät viranomaiset itsekään joko olleet selvillä tai piitanneet lain säännöksistä. Selväksi on tullut, että ulkomaalaislain kiertäminen matkakortilla oli muodostunut ainakin jossain määrin yleiseksi käytännöksi. Oliko matkakortteja koskeva lainsäädäntö unohtunut vai miksi sitä ei sovellettu, on mahdoton tämän tutkimuksen perusteella sanoa.

Voidaan spekuloida, olisiko käynyt toisin, jos Saidelson olisi toiminut lain mukaan ja hakenut oleskelulupaa viimeistään kolme kuukautta maahan saavuttuaan eli toukokuussa 1937. Tämä olisi useistakin syistä voinut olla todennäköisempää, vaikkei hänen omaa toimintaansa edes otettaisi huomioon. Tuolloin oli vielä voimassa vuoden 1933 ulkomaalaisasetus, jossa ei oleskelulupaa hakiessa välttämättä vaadittu EK:n lausuntoa ja joka oli muissakin suhteissa hieman väljempi. Saidelsonin mahdollisuuksia saada oleskelulupa alkuaikoina olisi parantanut myös se sattumanvarainen seikka, että Suonenjoella oli ainakin syksyyn 1937 asti nimismies, joka asiakirjojen perusteella suhtautui ulkomaalaisiin seuraajaansa sallivammin tai välinpitämättömämmin eikä välttämättä olisi EK:n lausuntoa oma-aloitteisesti vaatinut. Paikallisten keskuudessa huhut olivat ehkä jo levinneet, mutta EK:lle tieto Saidelsonista tuli vasta syyskuussa 1937. Tuohon mennessä hän olisi kukaties jo saanut oleskelu- ja työluvan, jos olisi hakenut niitä ajoissa.

Oleskelu- ja työluvan hakeminen aikaisessa vaiheessa saattoi kuitenkin vaikuttaa uhkapeliiltä verrattuna siihen epämääräiseen suojaan, jonka määräajoin uusittavalla matkakortilla oleskelu mahdollisti. Mikäli hakemukset olisi hylätty, pelisi ollut saman tien pelattu; matkakortilla oleskelu saattoi tuntua varmemmalta ja turvallisemmalta vaihtoehdolta, vaikka tilastojen valossa lupien saaminen näytti hyvin todennäköiseltä. Voidaan myös spekuloida, että Saidelson halusi ikään kuin hoitaa paperityöt eli saada yhtiön kaupparekisteriin, alkupääoman maksetuksi ja tuotannon käynnistymään ennen lupien hakemista, jolloin hakemukset olisivat olleet varmemmalla pohjalla. Hänellä tuskin oli tietoa sen paremmin Suonenjoen nimismiehen suhtautumisesta kuin oleskelu- ja työluvatilastoistakaan. Toisaalta hän ei hakenut lupia vielä senkään jälkeen kun yhtiö oli saatu kaupparekisteriin heinäkuussa 1937 ja alkupääoma maksetuksi tammikuussa 1938. Tuolloin hän oli jo kiinnittänyt valtiollisen poliisin huomion. Kuulustelussa tammikuussa 1938 hän lupasi hoitaa asiat kuntoon, mutta kului vielä yli puoli vuotta, ennen kuin hän viimein haki oleskelulupaa heinäkuussa 1938. Tuolloin uusi ulkomaalaisasetus oli jo ehtinyt astua voimaan.

Pidän toisaalta myös mahdollisena, että vaikka Saidelson olisi toiminut lain mukaan ja hakenut oleskelu- ja työlupaa jo keväällä 1937, hän ei olisi niitä saanut. Erityisesti EK:n silmissä kaikki ulkomaalaiset olivat jossain määrin epäilyttäviä ja mahdollisia turvallisuushuolia, mutta Saidelsonilla oli jo lähtökohtaisesti kaksi raskauttavaa tekijää: hän oli juutalainen ja venäjänkielinen. Juuri niihin aikoihin kun hän saapui Suomeen, äärioikeistolainen lehdistö osoitteli kirjoituksissaan erityisesti matkakortilla oleskelevia Viron juutalaisia. Toisaalta juutalaisvastainen kirjoittelu kiihtyi vasta Itävallan Anschlussista seuranneen pakolaisuuden myötä, joka myös oli uuden ulkomaalaislain taustalla. Kirjoituksissa ilmaistiin usein kielteistä suhtautumista pakolaisten ohella kaikkiin juutalaisiin yleisesti; vaikka Saidelson ei ollutkaan pakolainen eikä edes kotoisin sieltä mistä pakolaiset, kirjoittelusta heijastuva asenteiden kiristyminen on voinut vaikuttaa myös suhtautumisessa häneen.

Asiakirjoista ei voida suoraan sanoa, että juutalaisuus olisi vaikuttanut viranomaisten päätöksiin. Kuten todettua, EK:n silmissä kaikki ulkomaalaiset olivat jossain määrin epäilyksenalaisia, ja pienellä paikkakunnalla kuka tahansa ulkomaalainen tai hieman erikoisempi henkilö olisi herättänyt huomiota.

On mahdollista, että vaikka kyseessä olisi ollut vironkielinen, kristitty, syntyperäinen Viron kansalainen, joka olisi toiminut samalla tavoin, päätös olisi ollut sama. Aineistosta voi havaita ulkomaalasiin yleisesti kohdistuvan epäluulon. Tämä heijastuu myös laeissa, jotka tosin eivät sinänsä asettaneet aikanaan kovin tarkkoja vaatimuksia maahan saapumiselle tai oleskelu- ja työluvan saamiselle mutta kylläkin jättivät paljon mahdollisuuksia ulkomaalaisen maahanpääsyn estämiselle, oleskeluluvan peruuttamiselle ja maasta poistamiselle. Saidelsonin tapaus osoittaa, että lakien soveltaminen saattoi kuitenkin käytännössä olla varsin mielivaltaista. Saadakseen jäädä Suomeen ei riittänyt, että ulkomaalainen pystyi osoittamaan nuhteettomuutensa ja elättämään itsensä; hänen olisi myös pitänyt pystyä perustelemaan oleskelunsa välttämättömyys sekä todistaa olevansa erityisen tarpeellinen ja hyödyllinen yhteiskunnalle. Muutoin voitiin katsoa, ettei hänen oleskelunsa Suomessa ollut "suotavaa", mikä näytti käytännössä olevan riittävä peruste hakemuksen hylkäämiselle ja maahantulokiellolle.

Tilastojen valossa erityisesti Saidelsonin saama epäävä lausunto työlupahakemukseen oli kuitenkin niin poikkeuksellinen, että jo yksin se pakottaa kysymään, vaikuttiko taustalla muukin kuin lain kiertäminen. Tilastoja katsoessa on toki syytä muistaa, että ne sisälsivät paljon sellaisia tapauksia,

joita ei voi verrata Saidelsoniin: määräaikaisten työlupien jatkohakemuksia, Suomessa syntyneiden tai vuosikausia asuneiden henkilöiden hakemuksia ja entisten Suomen kansalaisten hakemuksia. Kansalaisuus tai Suomessa oleskelun aika eivät näyttäneet olevan merkitseviä tekijöitä, mutta Saidelsonin edustama ammattiryhmä (kaupalliset johtajat) näytti korostuvan epäävän lausunnon saaneissa. Uskontoa tai kansallisuutta niissä ei tilastoitu. Mutta kaikki seikat huomioon ottaenkin Saidelsonin saama epäävä lausunto oli poikkeus.

Saidelsonin tapauksessa viranomaisten asenteisiin ja lopulta päätöksiin on todennäköisesti vaikuttanut se, että asiakirjoissa juutalaisuus tuli väistämättä ilmi ja sitä myös korostettiin useaan otteeseen. ”Kansainvälisen juutalaisuuden” käsite tuli useaan kertaan esiin. Jos yksittäisen henkilön nähtiin mahdollisesti edustavan jonkinlaista kansainvälistä verkostoa, hänet on todennäköisesti koettu uhkaksi yksilöllisistä olosuhteista riippumatta.

Vaikka siis ei voida suoraan sanoa, että juutalaisuus olisi vaikuttanut päätöksiin, voi asiakirja-aineistosta havaita antisemitistisiä asenteita sekä paikkakuntalaisissa että viranomaisissa, mikä on todennäköisesti vähintään epäsuorasti vaikuttanut päätökseen. Toisaalta asiakirjoista voi päätellä, ettei antisemitismi suinkaan koskettanut ainoastaan äärioikeistolaisia kiihkoilijoita vaan juutalaisvastaiset asenteet olivat laajemmalle juurtuneita. Kirjaukset välttämättä heijastelleetkaan ainakaan tapausta tutkineiden etsivien vahvaa henkilökohtaista vakaumusta tai äärioikeistolaisia ajatuksia, mistä ei löytynyt viitteitä, vaan pikemmin yleisiä yhteiskunnallisia asenteita.

Sinänsä etsivissä oli tiettyä poliittista vinoumaa. Valintakriteereissä suojeluskuntien suositus painottui muiden meriittien kustannuksella, joskin tämä pikemmin karsi joukosta vasemmistolaisia aineksia kuin varsinaisesti suosi äärioikeistolaisia. Varsinkaan paikallisosastojen etsivät eivät välttämättä edustaneet virkakunnan terävintä kärkeä.

EK-Valpon rooli ulkomaalaisvalvonnassa oli merkittävä sekä lainsäädännössä että käytännössä, mutta hierarkiassa se oli silti vielä 1930-luvun lopulla lääninhallitusten ja ministeriöiden alapuolella. Virallisesti ulkomaalaisvalvonta kuului valtiolliselle poliisille, ja näin näyttäisi olleen myös käytännössä niin kauan kun puhuttiin *valvonnasta*. Valvonta piti ainakin Saidelsonin kohdalla sisällään laajaa tiedustelua eli tiedonkeruuta ja tietojenvaihtoa eri viranomaisten välillä jopa ulkomaita myöten, sekä kuulustelua.

Ulkomaalaisten maassa oleskeluun, työlupiin ja maasta poistamiseen liittyvä päätösvalta kuului ennen toista maailmansotaa viime kädessä lääninhallituksille. Hierarkia oli tältä osin varsin selvä: lääninhallitus teki lopullisen päätöksen ministeriöiden lausuntojen pohjalta, jotka taas pohjautuivat EK-Valpon lausuntoihin. Valpon alapuolella oli vielä nimismies tai paikallinen poliisiviranomainen, joka tosin ennen vuonna 1938 voimaan astunutta ulkomaalaislakia oli oman harkintansa mukaan voinut pyytää tai olla pyytämättä EK:n lausuntoa. Nimismiehen alapuolella puolestaan oli paikallisyhteisö, jonka lausumat vaikuttivat sekä sen että Valpon toimintaan.

Toisaalta hierarkkinen järjestys voidaan nähdä myös käänteisesti: lääninhallitusten päätökset perustuivat ministeriöiden lausuntoihin, jotka lopulta pohjautuivat EK-Valpon lausuntoihin. Lääninhallituksen tai ministeriöiden virkamiehillä ei välttämättä ollut intressejä tehdä omaa selvitystyötään, joten EK-Valpolla on ollut käytännössä paljon vaikutusvaltaa. Nähdäkseni EK-Valpon harjoittama tietojenkeruu ja -vaihto oli itsessään myös jonkinlaista vaikuttamista, jolla enemmän tai vähemmän johdonmukaisesti pyrittiin vaikuttamaan muiden viranomaisten tekemiin päätöksiin. Tämä ei välttämättä ollut tietoista eikä Kuopion osaston tapauksessa varsinkaan kovin määrätietoista, mutta väistämätöntä se oli.

Jo se, että EK-Valpon tehtävänä lähtökohtaisesti oli epäillä ulkomaalaisia, saattoi valvonnan kohteena olevat jossain määrin haavoittuvaan asemaan, eikä laki pystynyt suojelemaan heitä mielivallalta. Aikakaudella epäluulolle oli kiistämättä tarvetta, mutta toisinaan se lähestyi jo vainoharhaisuutta, joka johti ylilyönteihin ja tuotti myös paljon tarpeetonta tehtävää.

Mitä Saidelsonin tehtaaseen tulee, se todennäköisimmin oli vielä kokeiluasteella ja valmisti tuotteita eri käyttötarkoituksiin. Markkinoiden etsiminen tuotteille on uskottavin ja todennäköinen selitys myös Saidelsonin ulkomaanmatkoille. Useammista lähteistä voidaan päätellä, että tehtaalla olisi saatettu valmistaa korvikeainetta bensiiniin ja mahdollisesti teollisuuden tarvitsemaksi voiteluaineeksi. Mikäli tehdas olisi tuottanut tämän tyyppistä korviketta, siitä olisi voinut olla hyötyä sodan aikana Suomelle ja mahdollisesti myös Suomen aseteollisuudelle tai armeijalle.

Kohtalon ivaa on, että viranomaisten päätöksen seurauksena Saidelson päätyi neuvostoliittolaiseen asetehtaaseen hyödyttämään vihollisen sotateollisuutta. Perusteluna oli, että häntä pidettiin hyödyttömänä, merkityksettömänä ja hämäräperäisenä henkilönä. Voidaan pitää

todennäköisenä, että hän olisi ollut Suomessa hyödyllisempi eikä ainakaan uhka turvallisuudelle. Päätöksen seurauksena hänestä mahdollisesti tuli paljon isompi uhka mitä hän olisi Suomessa ollut; neuvostoliittolaisella asetehtaalla riski olla vaaraksi Suomelle oli todennäköisesti vakavampi kuin destillaattitehtaalla Suomessa.

”Lopuksi muutama sana ulkomaalaisten kohtelusta. –Ei voi aina vaatia, että ulkomaalaiset ovat tarkkaan selvillä voimassa olevista määräyksistä ja mitä muodollisuuksia heidän niiden perusteella tulee noudattaa. –Pitemmän aikaa maassa oleskelleille voidaan jo asettaa suurempia vaatimuksia. Säännöksi kelvannee yleensä ohje, ettei viranomaisten toimenpiteillä ole aiheutettava suurempaa paha kuin se paha, johon on saatava korjaus. Näin menetellen ei suinkaan tarvitse tinkiä valvonnan valppaudesta ja täsmällisyydestä. Ulkomaalaisille on näytettävä, että Suomi on oikeusvaltio.”

Esittelijäneuvos Eero Koskimies alustuksessaan Hämeen läänin poliisipäällystöpäivillä 14.–15. joulukuuta 1937.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto

Joensuun maakunta-arkisto

Joensuun maakunta-arkisto. Luettelo Kuopion lääninhallituksen ulkomaalaisille antamista oleskelukirjoista ja työluvista 1938-1939. II: 1B3. Kuopion lääninhallituksen lääninkanslian II arkisto.

Joensuun maakunta-arkisto. Luettelo ulkomaalaisten lukumäärästä Kuopion läänissä 1938-1940. II: 1B4. Kuopion lääninhallituksen lääninkanslian II arkisto.

Sosiaaliministeriön arkisto

Sosiaaliministeriö asiakirjoja - Työlupia koskevia tilastoja 1935-1941 HA:1.

Valtiollisen poliisin arkisto

EK-VALPO Viipurin alaosasto I 2 C: 2c EK:n Ulkomaalaisasioita koskevia asiakirjoja 14.1.–27.12.1937.

Valtiollisen poliisin I arkisto. Henkilömapit. Henkilömappi. Aleksander Saidelson.

Valtiollisen poliisin I arkisto. Henkilömapit. Juutilainen, Armas; Koistinen, Juuso; Makkonen, Antti.

Eesti Juutide Arhiiv

Fima's war. <https://muuseum.jewish.ee/stories/Fima.pdf> 24.2.2024

Searching the Estonian Jews Database in One Step.

<https://muuseum.jewish.ee/allname/search.html> 24.2.2024

Eesti Rahvusrhiiv

Aleksander Saidelson'i elamispiirkonna kitsendamise asjas töölepingu tingimuste mittetäitmise pärast. 8.3.1940-27-7-1940. ERA.852.1.4113.

Dipl. ins. Aleksander Saidelson. Seadeldis inimese uppumise vältimiseks laeva hukkamisel. ERA.916.2.1422.

Dipl. ins. Aleksander Saidelson. Seadis liikuva laeva kaitseks meremiinide eest. ERA.916.2.1421.

Insener Aleksander Saidelson ja insener Nikolai Snitkin. Menetlus ja seade aspiratsiooni (õhu sissehingamise) kergendamiseks gaasimaski kasutamisel. ERA.916.2.1805.

Saidelson, Aleksander. 12.2.1938–26.8.1939. ERA.1.3.4043.

Saidelson, Aleksander Jefim. TLA.1376.1.232.

Yad Vashem

Shoah Names Database. Rosa Saidelson <https://collections.yadvashem.org/en/names/7140544>
21.2.2024

Shoah Names Database. Sophie Gutkin <https://collections.yadvashem.org/en/names/7140100>
21.2.2024

Painetut lähteet

Ford, Henry. Kansainvälinen juutalainen. Maailman tärkein kysymys. Wsoy 1924.

Hakkila, Esko (toim.): ”Matkakortti”, Lakiasiaan käsikirja. Porvoo: Wsoy, 1938.

Kuka kukin on (Aikalaiskirja) 1954.

Suomen asetuskokoelma vuodelta 1927. Helsinki 1928.

Suomen asetuskokoelma vuodelta 1930. Helsinki 1931.

Suomen asetuskokoelma vuodelta 1933. Helsinki 1934.

Suomen asetuskokoelma vuodelta 1938. Helsinki 1939.

Suomen virallinen tilasto VI Väestötilastoa 76:1. Helsinki 1933.

Tilastokatsauksia N:o 9 1936.

Tilastokatsauksia N:o 1 1939.

Ulkomaalaisia koskeva lainsäädäntö ja heidän valvontansa. Alustus Hämeen läänin poliisipäällystöpäivillä joulukuun 14 – 15 p:nä 1937. laatinut Eero Koskimies. Esittelijäneuvos. 6

Virtala, Voitto & Oksanen, Sulo. Tislaamalla ja puhaltamalla valmistettu puutervapiki kattohuopateollisuuden korvikeraaka-aineena. Tiedoitus 32. Valtion teknillinen tutkimuslaitos, Helsinki 1947.

Digitaalinen alkuperäisaineisto

Finlex. Ulkomaalaislaki 30.4.2004/301 <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2004/20040301> 23.11.2023.

Jäppinen, Leena. Todellisia tarinoita: Herra Saidelson ja tervatehtaan salaisuus. YLE Radio 1, 1996. (YLE Elävä Arkisto 12.2.2015 <https://areena.yle.fi/podcastit/1-2654030> 23.2.2024)

Jäppinen, Leena. Todellisia tarinoita: Herra Saidelson ja mestarietsivät. YLE Radio 1, 2009. (YLE Elävä Arkisto 12.2.2015 <https://areena.yle.fi/podcastit/1-2654289> 23.2.2024)

Kansallisarkisto. Arkistojen Portti. Nimismiehet. <https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/aineisto-oppaat/nimismiehet> 12.11.2023.

Kansallisarkisto. Arkistojen Portti. Valtiollinen poliisi. <https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/aineisto-oppaat/valtiollinen-poliisi> 24.2.2024

Lagen.nu. Prop. 1937:269 ('med förslag till lag om utlännings rätt att här i riket vistas (utlänningslag'),) <https://lagen.nu/prop/1937:269> 23.11.2023.

president.ee <https://vp1992-2001.president.ee/eng/riigipead/OttoStrandman.asp> 7.12.2023.

Pörssitieto <https://www.porssitieto.fi/osake/lisaa/tervala.shtml> 30.11.2023.

Suojelupoliisi <https://supo.fi/supon-edeltajat> 11.11.2023

Suomen etymologinen sanakirja.

https://kaino.kotus.fi/suomenetymologinensanakirja/?p=article&etym_id=ETYM_d23b96ab4c5dde9e8ca4f0e18fadb6d4&word=t%C3%B6k%C3%B6tti 24.11.2023.

Tilastokeskus. Rahanarvonmuunnin. <https://www.stat.fi/tup/laskurit/rahanarvonmuunnin.html> 14.12.2023

Yad Vashem. Murder of the Jews of the Baltic States.

<https://www.yadvashem.org/holocaust/about/final-solution-beginning/baltic-states.html> 8.11.2023.

Muut alkuperäislähteet

Björklund, Nils. Osa 1. Harharetket sosialismiin. Jefim Saidelson. Julkaisemattomasta esseekokoelmasta, yksityiskirjeessä 1996 (tekijän hallussa).

Tutkimuskirjallisuus

Halsti, H. Wolf. Suomen puolustaminen: Suomen puolustuskysymyksen ja puolustusmahdollisuuksien pääpiirteet. Mitä jokaisen kansalaisen tulisi tietää näistä asioista. Otava 1939.

Hanski, Jari. Juutalaisvastaisuus suomalaisissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa 1918-1944. Helsingin yliopisto 2006.

Hentilä, Seppo Jussila, Osmo & Nevakivi, Jukka. Suomen poliittinen historia 1809-2009. WSOY 2009.

Hietaniemi Tuija: Lain vartiossa. Poliisi Suomen politiikassa 1917–1948 s.198. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1992.

Isaksson, Arne. Oikeus on vallan renki. Oikeusturvallisuus Suomessa vv. 1918–1950. Arne Isaksson, Bollstabruk, 1986.

Kalela, Jorma. Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, Helsinki 2000.

Kekkonen, Jukka. Kriisit, valta ja oikeus. Lakimiesliiton kustannus 1996.

Kekkonen, Jukka. Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria? Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. 2013.

Koivula, Iiris. Suonenjoen keskustan ja Iisveden kulttuuriympäristö. Alueelliset ympäristöjulkaisut 219. Pohjois-Savon ympäristökeskus, Kuopio 2001.

<https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/134413/AY219%20Suonenjoen%20keskustan%20ja%20Iisveden%20kulttuuriymp%C3%A4rist%C3%B6.pdf?sequence=2> 9.11.2023

Koskivirta, Anu & Lidman, Satu *Johdanto* teoksessa Lidman ym. 2017 (toim.) Historiantutkimuksen etiikka. Gaudeamus 2017.

Kuosma Tapio: Uudistettu ulkomaalaislainsäädäntö Lakimiesliiton kustannus. Tampere 1994.

Lackman Matti: Esko Rieki – jääkäriväriväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2007.

Lackman Matti. Etsivä keskuspoliisi 1919–1937. Teoksessa Simola Matti & Salovaara Jukka (toim.): Turvallisuuspoliisi 75 vuotta s. 63. Poliisin oppikirjasarja 1/94. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto 1994.

Lagerspetz, M. (2014). Cultural Autonomy of National Minorities in Estonia: The Erosion of a Promise. *Journal of Baltic Studies*, 45(4), 457–475. <https://doi.org/10.1080/01629778.2014.942676>

Leitzinger Antero: Ulkomaalaiset Suomessa 1812–1972. East-West Books. Helsinki 2008.

Leitzinger, Antero (toim.). Mansikkamaan vartijat. Muistelmia ulkomaalaishallinnosta eri vuosikymmeniltä. Maahanmuuttovirasto 2010.

Lukkari, Matti. Asekätkentä. Otava 1984.

Lybeck, Jari ym. Arkistot yhteiskunnan toimiva muisti. Arkistolaitoksen toimituksia 2. Arkistolaitos 2006.

- Manninen, Ohto. Kerttu Nuorteva. Neuvostokaunotar vakoilujohtajana. Edita 2006.
- Meinander, Henrik. Suomen historia. Linjat, rakenteet ja käännekohtat. Wsoy 2006.
- Nykysuomen sanakirja 6 Osa VI Ts-Ö. WSOY 1992.
- Olsjanski, A. Neuvostovakoilijana Suomessa. Wsoy 1942.
- Pamilo, Kosti. Valde Sario – Suistamolainen Repolan vävy. Karjalan heimo. N:o 11-12/1996, 204-205.
- Pyhälä, E. Tuohiterva eli tökötti ja koivuntuohiöljy. Osuuskauppalehti 4/1937.
- Rautkallio, Hannu. Ne kahdeksan ja Suomen omatunto. Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset. Weilin + Göös 1985.
- Rentola Kimmo. Punaisen Valpon synty. Teoksessa Simola Matti & Sirviö Tuula (toim.): Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta s. 39. Gummerus 1999.
- Ropponen, Jari. Suonenjoen historia. Pitäjien takamaasta mansikkakaupungiksi. Suonenjoen kaupunki 1993.
- Ruuskanen, Esa. Viholliskuviin ja viranomaisiin vetoamalla vaiennetut työväentalot. Kuinka Pohjois-Savon Lapuan liike sai nimismiehet ja maaherran sulkemaan 59 kommunistista työväentaloa Pohjois-Savossa vuosina 1930–1932. Jyväskylän yliopisto 2006.
<http://urn.fi/URN:ISBN:951-39-2693-1>
- Sana, Elina. Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle. Helsinki: WSOY, 2003.
- Schulman, Pirkko-Liisa. Hugo Lindfors. Asekätkijän vankilapäiväkirja. Minerva Kustannus 2011.
- Schybergson, Per. Krook, Bruno. Kansallisbiografia-verkkajulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-008116> 4.3.2024.
- Seppinen, Jukka. Henkilöhistoria. Kansallisbiografia. Hynninen, Paavo Juho (1883–1960). Ulkoasiainministeri, lähettiläs, kansliapäällikkö. 6.10.2004.
<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/1698> 18.12.2023
- Siiras, Jaan. Viro neuvostokurimuksessa. Wsoy 1942.
- Silvennoinen Oula: Salaiset aseveljet: Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933-1944. Helsingin yliopisto, humanistinen tiedekunta, historian laitos 2008
- Tigerstedt, Örnulf & Raekallio, Urho. Vastavakoilu iskee: Suomen taistelu neuvostovakoilua vastaan 1919-1939. Otava 1943.
- Torvinen, Taimi. pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella. Otava 1984.

Uola, Mikko. Manner, Arvo (1887-1962). SKS Henkilöhistoria
<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/917> 2.2.2024.

Vainio-Korhonen, Kirsi. *Vastuullinen historia* teoksessa Lidman ym. 2017 (toim.)
Historiantutkimuksen etiikka. Gaudeamus 2017.

Vuorinen Piia. Valtiolla vaaralliset naiset. Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944. <http://hdl.handle.net/10138/567417> Papers on Labour History; 13. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura

Välimäki, Matti. Kylmän sodan ajasta eurooppalaiseen päätöksen tekoon: kansainvälistä suojelua hakevia ihmisiä koskeva politiikka ja lainsäädäntö 1973–2015. teoksessa Lyytinen, Eveliina (toim.)
Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa. Siirtolaisinstituutti 2019.

Wahlberg, Marja. Syyllisiä kunnes toisin todistetaan: etsivä keskuspoliisi ja kulttuuriliberaalit 1934-1937. Pro Gradu. Helsingin yliopisto, 2012.

Zetterberg, Seppo. Viron historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007.